

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ & FIRAT ÜNİVERSİTESİ
(ORTAK PROGRAM)
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİ ANADOLU'DA
HİSBE TEŞKİLATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ **Uğur CANPOLAT**

BATMAN - 2015

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ & FIRAT ÜNİVERSİTESİ
(ORTAK PROGRAM)
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİ ANADOLU'DA HİSBE TEŞKİLATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ

HAZIRLAYAN
Uğur CANPOLAT

Jürimiz,/.../2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulmuştur.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu’da Hisbe Teşkilatı****Uğur CANPOLAT****Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi****(Ortak Program)****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****BATMAN – 2014, Sayfa: VII + 74**

İslamiyet’in ortaya çıkışından sonra meydana gelen müesseselerden biri olan hisbe teşkilatı İslam devletleri ve Türk-İslam devletlerinin tamamının idari yapıları içerisinde bulunmaktaydı. Muhtesipler tarihi süreç içerisinde çarşı-pazarların denetimi, temel gıda maddelerinin temini, ölçü-tartı aletlerinin denetimi ve toplumsal ahlaki kuralları denetimi görevlerle vazifeli memurdu.

Anadolu Selçuklu devleti idari yapısı içerisinde önemli bir konuma sahip olan muhtesipler görevli bulundukları eyalet ve şehirlerde mali işler, ticaretin denetlenmesi, para ayarlarının muhafazası ve toplumsal ahlaki kurulların denetlenmesi konularında en yetkili görevliydi. Devlet başkanları tarafından bu göreve getirilen muhtesipler ihtisap resmi adında bir ücret almaktaydılar. Bu dönemde muhtesibe çarşı ve pazarlarda yardım eden yardımcılarda vardı.

Anahtar kelimeler: Hisbe, Muhtesib, Anadolu Selçuklu devleti, Belediye, İslamiyet

ABSTRACT

Master's Degree Thesis

Hisba foundation during the Anadolu Selçuklu State

Uğur CANPOLAT

University of Batman & The University of Fırat

(Common Program)

The Institute of Social Science

The Department of History

BATMAN – 2014, Page: VII + 74

Hisba foundation, which occurred after Islam show up, related wholly Islamic and turk-islamic state's administrative structure. Muhtesibs were responsible for control of bazaar shops, supply of staple food, control of measuring devices and especially they were charge of public moral rules.

Muhtesibs had an important position in the administrative structure of the anadolu selçuklu state who were authorized for economic affairs, commercial affairs, abservation of the money value and public moral rules. They were appointed to this position by head of the state.and they were paid some money with the name of “ihtisap resmi” in this period they had some assistants at work.

Key Words: Hisba, muhtesib, anadolu selçuklu state, municipality, islam

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR.....	VI
ÖN SÖZ	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANADOLU SELÇUKLU DEVLET TEŞKİLATINDA İDARİ GÖREVLİLER VE MUHTESİB.....	16
1.1. Anadolu Selçuklu Devletinde İdari Görevliler	17
1.1.1. Vezir	17
1.1.2. Subaşı(serleşker).....	18
1.1.3. Kadı.....	19
1.1.4. Amid	21
1.1.5. Amil (ummal)	22
1.1.6. Reis	22
1.1.7. Şihne (şahne).....	24
1.2. Anadolu Selçuklu Devletinde Muhtesib.....	25
1.2.1. Muhtesipte Bulunması Gereken Özellikler.....	27
1.2.2. Muhtesibin Dereceleri	28
1.2.3. Muhtesibin Tayini.....	29
1.2.4. Muhtesibin Ücreti.....	31
1.2.5. Muhtesibin Toplumsal Hayattaki Konumu	33

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE HİSBE TEŞKİLATI	38
2.1. Muhtesibin Görevleri	38
2.1.1. Çarşı Pazar ve Yollar İle İlgili Vazifeleri	38
2.1.2. Ticari Faaliyetlerin Denetlenmesi.....	42
2.1.3. Ölçü ve Para Ayarları İle ilgili Görevler	47
2.1.4. Muhtesibin Dini Vazifeleri.....	50
2.1.5. Narh Koyma	54

2.2. Muhtesibin Diğer Devlet Görevlileri İle Olan Münasebetleri.....	55
2.2.1. Ummal (Amil)	56
2.2.2. Reis	57
2.2.3. Pazarbaşı	58
2.2.4. Ases (Asesbaşı).....	59
2.2.5. İğdiş	59
2.2.6. Kadı.....	62
SONUÇ	65
EKLER.....	67
KAYNAKÇA	68
ÖZGEÇMİŞ	74

KISALTMALAR

a.g. e.	: Adı geçen eser
a. g. md.	: Adı geem madde
s.a.v.	: Sallalâhu aleyhi vesellem
H.z.	: Hazreti
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Çev.	: Çeviren
a.g.e.	: Adı geçen eser
vb.	: Ve benzeri
c.	: Cilt
s.	: Sayfa
SS.	: Sayfa sayısı
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
b.	: Bin (oğlu)
r.a.	: Radıyallâhu Anh
Yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Türkiye Selçuklu devleti idari yapısı içerisinde bulunan hisbe teşkilatı hakkında bilgiler içermektedir. Çalışmamız giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Araştırmamızın giriş kısmında hisbenin menşei manası ve tarihi süreçte hisbe teşkilatının Peygamber Efendimizden başlayarak dört halife, Emevi, Abbâsî, devletleri olmak üzere İslâm ve Türk İslâm devletleri idari yapıları içerisindeki görevleri hakkında bilgiler vermeye çalıştık.

Araştırmamızın birinci bölümünde Anadolu Selçuklu devleti idari teşkilatın da muhtesipler ile birlikte görev yapan diğer memurlara değindikten muhtesibin bu idari yapı içerisindeki sosyal konumuna değindik. Bu bölümde ayrıca muhtesiplerin tayin olunması için muhtesiplerde bulunması gereken özellik ve sıfatları da açıklamaya çalıştık. Bunlara ek olarak muhtesiplerin tayini ve ücretleri hakkında da bilgiler vermeye çalıştık.

Araştırmamızın ikinci bölümünde muhtesiplerin Anadolu Selçuklu devletindeki görevleri, yardımcıları konumundaki diğer devlet memurları ve etkileşim içerisinde olduğu memurlar hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Çalışmamızda Muhtesiplerin Anadolu Selçuklu devletinde başta çarşı ve pazarlar olmak üzere, ticari hayatın denetimi, ölçü ve para ayarlarının muhafazası, fiyatların belirlenmesi ve dini konulardaki görevleri hakkında bilgiler vermeye çalıştık.

Araştırdığımız dönemde konumuz ile ilgili araştırmaların az denecek kadar az olması yeterince bilgiye ulaşmamızı engelledi. Ama çalışmamız bu dönem sosyal, ekonomik ve dini konuları hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Bu çalışmamı tamamlamam da engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım değerli hocam, **Yrd. Doç. Dr. A. Mesut AĞIR**, **Yrd. Doç. Dr. İ. Burak BİRECİKLİ** ve **Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR** Hocalarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

GİRİŞ

HİSBENİN MENŞEİ VE TARİHİ SÜREÇTEKİ GELİŞİMİ

Hisbe'nin tanımı

Arapça'da “*bakıp gözetmek*¹, *hesap etmek, saymak, yeterli olmak*” anlamına gelen “*hasb*” kökünden türeyen ihtisap: bir işi yaparken sevabını umarak yapmak, çirkin işleri kınamak ve iyi işlerin yapılmasını emr etmek manasını taşımaktadır Hisbe'nin temel prensibi “*emir bi'l ma'ruf nehiy ani'l münker*” kaidesi gereğince genel ahlaki düzenin koruması ile ilgili kurumu ifade eder.²

Hisbe: hukuki olarak devlet muhasebesi anlamında da kullanılmıştır. Bu kurumun başında bulunan kişiler zamanla çarşı sorumlusu³, doğum ve ölüm kayıtlarını tutan görevliler, daha sonraki süreçte ise “*zabita, çarşı zabıtası, ahlak zabıtası*” gibi isimler ile anılmışlardır.⁴

Şeyzerî: hisbe konusunu tanımlarken konunun daha çok dini boyutu üzerinde durmuştur. Şeyzerî'ye göre hisbe: “*iyiliği emretmek, kötülüğü nehyetmek ve insanların arasını düzeltmek*” anlamına gelmektedir. Şeyzerî buna ek olarak muhtesib 'in iyiliği emir edip kötülüğü nehyetmesi için Allah'ın kitabını ve Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in (sav) sünnetini bilmesini gerektiğini vurgulamıştır. Bunu nedeni olarak da eğer muhtesib bunları bilmez ise şeriatın kötü gördüğü şeyleri iyi ve güzel bularak günah işleyebileceğini dile getirmiştir.⁵

İbn Teymiyye de hisbe'yi tanımlarken Şeyrezî gibi hisbenin dini boyutu üzerinde durmuştur. İbn Teymiyye'ye göre; muhtesipler “*vulat, kudat, ehlu'd divan*” gibi yetkiler elinde bulunmayan, toplumu kötülükten alıkoymak ile görevli daima iyiliği emreden görevlilerdir.⁶

İmam'ı Gazali'nin hisbe konusunda görüşüne baktığımız zaman gazali konuyu hadis-i şerif ile desteklemektedir. Nitekim Ali İmran suresinde mealen “*sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki (onlar herkesi) hayra çağırınsınlar. İşte onlar muradına*

¹ Nezih Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, Çev. Recep Ulusoy, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 199.

² Cengiz Kallek, “Hisbe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.18, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 133.

³ Suphi Salih, *İslam Kurumları*, Terc. İbrahim Sarıms, Fecr Yay. , Ankara 1999, s. 199.

⁴ Zambaur, E. V. , “Hisbe”, *MEB İA*, C. V/I, İstanbul 1987, s. 540.

⁵ Eş-Şeyzeri, Abdurahman b. Nasr, *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı (Nihayetü'r-Rütbe fi Talebi'l-hisbe)*, Haz:Abdullah Tunca, Mrifet Yay. İstanbul 1993, s. 33.

⁶ İbn Teymiyye, *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*, (Çev. Vecdi Akyüz), İnsan Yay. , İstanbul 2001, s.27.

*erenlerdir.”*⁷ Bu ayeti kerime iyiliği emir edip kötülükten sakındırmanın farz-ı kifaye olduğu vurgulanmıştır. Çünkü ayeti kerimede bir cemaatten bahis etmektedir. Yani bir cemaatin bunu yapması sonucunda hükmünün diğer Müslümanlar üstünden kalktığıdır. Ama eğer bu görevi kimse yerine getirmez olursa bunu yapacak güçte olanların hepsi mesul olurlar.⁸ Bu farz Müslüman halkın idarecilerine yüklenmektedir. Müslümanların idareleri başında bulunan kimse ehliyetli olanı bu göreve tayin eder; bunun üzerine, tayin edilen kimseye bu görevi görmek farz olur. Aynı husus ile ilgili başka bir ayeti kerimede mealen “*iyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın*” buyurulmaktadır.⁹

Muhtesiplik görevine tayin olacak kişilerin bilgili insanlar arasından seçilmesine dikkat edilmelidir. Çünkü bu görevin ehemmiyetinden dolayı bu göreve tayin olunan kişilerin muhtesibin görev alanı ile ilgili konularda ehil olan kimseler olması gerekmektedir. Muhtesiplik görevine ehil olmayan kişilerin tayin edilmemesi eğer tayin edilirler ise de ise günaha girecekleri de ayeti kerimede mealen. “*Bari bilginleri, fakihleri onları günah söylemelerinden men etselerdi. Herhalde yapmakta oldukları bu sanat ne kötü*” buyurularak bildirilmektedir.¹⁰

İbn Haldun ise hisbenin tanımını; “*Müslümanların işlerini ele almış zata, emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker kabilinden olmak üzere farz olan bir dini vazifedir*” olarak yapmaktadır. İbn Haldun bu açıklamanın yanında bu göreve getirilecek kişinin bu konu hakkında ehli olması gerektiğine vurgu yaparak, bu göreve gelen kişi bu görevi kabul ettikten sonra bu görevi yapmasının farz-ı ayın olduğuna da değinmiştir.¹¹ Buna ek olarak da bu göreve gelen kişiye yardımcıları taksim edilir. Bu göreve atanan görevli münker olan davranışları tespit ederek bu münker davranışların derecelerine göre ta'zir ve tedip cezası verir. Bu görevliler halkın şehirlerde iyi yaşamaları için ellerinden gelen her şey yaparlar.¹²

Yukarıda ki tanımlardan da çıkartacağımız gibi hisbe görevlisinin sosyal karakteri ve fonksiyonu bakımından karşımıza iki farklı özelliği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri marufu emr ve münkerden nehy etme görevi olan muhtesip; diğeri ise kamu görevini koruması bakımından toplumsal düzeni sağlamakla mükellef olan

⁷ Ali İmran, 104.

⁸ Gazali, *İhya'ı ulum'id-din*, (Terc; Sıdkı Güllü), Huzur Yay. , C.2, İstanbul 2008, s. 674.

⁹ Maide, 2.

¹⁰ Maide, 63.

¹¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), C.1, Dergâh Yay. , İstanbul 1992, s. 607.

¹² İ. Haldun, *Mukaddime*, , s. 608.

muhtesiptir.¹³

Yukarıdaki tanımlar ışığında elde edebileceğimiz sonuç; bir İslâm kurumu olan hisbe asıl amacı toplumun ahlaki ve edebi olarak daha iyi bir seviyeye ulaşmasını sağlamak. Toplumun tamamına iyilik yapmayı ve kötülükten kaçarak kötülük yapanları uyarılması gerektiğini topluma entegre ederek toplumun sağlam bir düzene kavuşmasını sağlamaktır.

Hiz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi Hisbe Teşkilatı

Yukarıda bir İslâm Kurumu olan hisbenin tanımını yapmaya çalıştık. Hisbe bir İslâm Kurumu olarak ortaya çıkması ve bu kurumun Ayet ve Hadisler ile açıklanması bizi İslamiyet'in ortaya çıkışı dönemlerine götürmektedir. Bu yüzden tarihsel süreç içerisinde hisbe teşkilatının ortaya çıkış ve gelişim evrelerini, Hz. Peygamber devrinden başlamak suretiyle değerlendirmeye çalıştık.

Hisbe kurumunun ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı ve kim tarafından uygulandığı konusunda ihtilaflar vardır. Bu konu hakkında Kettânî Peygamber efendimiz döneminde bu kurumun ortaya çıktığını ve ilk uygulayıcısının da Peygamber (sav) efendimiz olduğu bilgisini vermektedir. Bu husus ile ilgili olarak Kettânî *“Resulullah bir buğday yığınınna rastladı ve ona elini daldırdı, parmakları bir ıslaklığa temas etti. Ey buğday sahibi, nedir bu? Adam: yağmura tutuldu ey Allah'ın Resülü. Resulullah (sav) şöyle buyurdu; bunu insanları görmesi için buğdayın üstüne çıkarmalı değil miydin? Sonra da söyle buyurdu: bizi aldatan bizden değildir”* bilgisini nakletmektedir. Buna ek olarak Hz. Peygamber (sav) Ashabın köyden mallarını getiren köylülerden mallarını yolda aldığını duymuş. Hz. Peygamber bunun yasaklanması için memurlar tayin etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberin (sav) tüccarların mal alırken ölçü tartılara dikkat etmeden malları satın almalarından dolayı onları cezalandırdığı bilgisini elde etmekteyiz.¹⁴

Hisbe teşkilatı İslâm'ın ilk zamanlarında bir müessese olarak tam olarak kurumsallaşmamıştı. Bu nedenden ötürü muhtesiplik görevi İslâm'ın ilk dönemlerinde bazı zaman Hz. Peygamberin (sav) çarşı ve pazarlarda denetimlerde bulunarak kendisi ifa ettiğini bazı zaman ise bu görevi yapabilecek kabiliyette olan kişileri bu göreve tayin ettiğini öğrenmekteyiz. Hz. Peygamberin (sav) bu uygulamalarda bulunmasının nedeni

¹³ Mustafa Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , Ankara 2011, s. 42.

¹⁴ El- Kettani, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi (et-teratibu'l-idariyye)*, (Çev: Ahmet Özel), İz Yay. , İstanbul, 2012, s. 448.

muhtesiplik görevini layıkıyla yerine getirebilecek kişiler vasıtası ile İslâm ticaret ahlakının çarşı-pazarlarda öğretilmesi ve bu değerlerin toplumda doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamaktır. Hz. Peygamber ihtisap görevini yerine getirebilecek kişileri muhtesiplik görevine atayarak ticari hayattaki adaletin tam olarak yerleşmesini sağlamıştır.¹⁵

Hız. Peygamber dönemi İslâm devletinin yeni kurulmaya başladığı bir dönemdi. Bundan dolayı devlet erkânı ve yönetici kadro bulundukları bölgelerde birçok görevi yerine getirmekteydiler. Valiler sadece mülki amir olarak görev yapmamış, esas görevlerinin yanında şehir halkının huzuru ve mutluluğunu devam ettirmeleri için de farklı görevler üstlenmişlerdir. O dönem valileri bulundukları yerlerde “*eğitim, ihtisap, asayiş, vergi toplama, İslâmi tebliğ*” gibi görevleri de yerine getiriyorlardı.¹⁶

Hız. Peygamber toplumun tüm kesimine iyiliği emir edip kötülükten nehy etme faaliyetleri yaymak için büyük çaba göstermiştir. Ancak devletin büyümesinin bir sonucu olarak ferdi mesuliyetlerin artması bu görevi yapabilecek kabiliyetli kişilerin bu göreve getirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bundan dolayı Hız. Peygamber bu görevi yerine getirebilecek (sahibü’s-sûk) üçü erkek ikisi kadın olmak üzere beş kişi görevlendirmiştir.¹⁷ Bu görevlilerden, Abdullah b. Said b. Uhayha b. El-As ve Ömer b. El-hattab Medine çarşı ve pazarlarını denetlemesi için Said b. el-As b. Umeyye’yi ise Mekke’nin fetihten sonra Mekke pazarında muhtesib olarak görevlendirmiştir.¹⁸ Semra bint Nuheyk el-Eşediyye ise Medine çarşı ve pazarlarında gezerek denetimlerde bulunmuş. Hız. Ömer’in hanımı Şifa bint Abdullah Hız. Peygamber döneminde getirilmiş olduğu muhtesiplik görevine Hız. Ömer’in halifeliği süresinde de devam ermiştir. Hız. Peygamber tarafından görevlendirilen yukarıdaki beş kişi de o zamanki İslâm toplumu içerisinde önemli bir yere sahip olan kişilerdir. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu görev hem ticari hayatı hem de yeni oluşmaya başlayan İslâm toplum düzeni için çok önemli bir kurumdu. Bundan dolayı bu görevi yapacak kişilerin hem İslami konular hakkında bilgi sahibi hem de adaletli olmaları gerekmektedir. Hız. Peygamber’in uygulamalarına baktığımız zaman bu göreve tahsis edilen kişilerden bazılarının kadın olduklarını öğrenmekteyiz. İslâmî görüşler çerçevesinde baktığımız zaman kadınların çarşı

¹⁵ Ünal Kılıç, *Peygamber Ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi Ve Valilik*, Yediveren Yay. , Konya 2004, s. 98.

¹⁶ Ü. Kılıç, *Peygamber Ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi Ve Valilik*, s. 105.

¹⁷ Kallek, “Hisbe”, s. 135.

¹⁸ M. Hizmetli, *Endülüs’te Hisbe Teşkilatı*, s.47, Kettani, *Hız. Peygamber’in Yönetimi*, s. 450.

pazarlara çıkıp denetim yapması uygun bir durum olmadığı hepimizce bilinen bir gerçektir. Bu durumun İslam'ın ilk dönemlerinde olması bu dönemde çarşı ve pazarlara bayanlara mahsus eşyaların satıldığı tezgâhların olduğu kadınların da bayanlara mahsus yerleri denetimi ile sorumlu olması olasılığını arttırmaktadır.¹⁹

Hiz. Ebubekir döneminde muhtesib ataması ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ama muhtemelen Hiz. Peygamber (sav) döneminde bu görevde bulunan kişilerin Hiz. Ebubekir döneminde de görevlerine devam ettiği muhtemeldir. Zira Hiz. Ebubekir kendi halifeliği döneminde halkın riba'dan uzak durması, tüccarların ölçü ve tartı ayarlarına dikkat etmeleri gibi konularda valilerine emir vererek bunların denetlenmesini sağlamıştır. Bu bilgilere ek olarak Hiz. Ebubekir'in altın ve gümüşün tam olarak tartılarak alınması gıda maddeleri kile, ölçü ve tartılarının kontrollerinin yapılmasının üzerinde durduğunu da öğrenmekteyiz.²⁰ Hiz. Ömer dönemi İslâm devletinin kurumsallaştığı bir dönemdir. Bu dönemde İslâm devleti kurumsal olarak şekillenmeye başlamıştır. Kurumlara atanan memurlar ile idarecilerin görev ve yetkileri belirlenerek kategorilere ayrılmıştır. Bunun böyle olmasındaki neden ise İslâm'ın ilk dönemlerinde kuvvetler birliği ilkesi devlet kurumlarında yaygındı. İslam devletinin büyümesi idarecilerin görev ve yetkilerinin artmasına sebep olmasından ötürü kuvvetler ayrılığı zorunlu hale gelmiştir. Çünkü sınırların genişlemesi ve idareci olan kişilerin sorumluluk alanlarının artmasına neden oldu. Bu olayda tek idareci tarafından geniş sınırların tamamını idare etmesini zorlaştırıyordu. Bu sebepten görevlerin taksim edilerek kuvvetler ayrılığını zorunlu bir hale gelmesine neden oldu.²¹ Hiz. Ömer dönemi yukarıda değindiğimiz gibi devletleşme sürecinin olduğu dönemdir. Bu dönemde devlet kurumsallaşma olarak önceki dönemlere göre daha ileri bir seviyeye gitmiştir. Bu dönemde Hiz. Ömer muhtesiplik görevini yapmaları için Said b. Yezid, Abdullah b. Atabe, Süleyman b. Ebu Hasme ve Şifa bint Abdullah gibi şahısları bu göreve tayin etmiştir. Bunun yanında Hiz. Ömer kendisi de bu göreve yapmaya devam etmiştir.²² Hiz. Ömer emri altında bulunan mülki amirlere görev yerlerine göndermeden önce onlara öğütler verirdi. Hiz. Ömer'in memurlarına her konuda adil olmalarını, halka eziyet etmemelerini, Müslümanların namaz vs. ibadetlerine mukayyet olmalarını, hakkı her alanda uygulamalarını ve halkı kötülükten uzak tutmaları için ellerimden gelen her

¹⁹ Kettani, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 449-450.

²⁰ M. Hizmetli, *Endülüste Hisbe Teşkilatı*, s.47.

²¹ Ü. Kılıç, *Peygamber Ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi Ve Valilik*, s.105-106.

²² M. Hizmetli *Endülüste Hisbe Teşkilatı*, s. 47-48. , Kallek, "Hisbe", s. 135.

şeyi yapmalarını emir ettiğini bilmekteyiz.²³

Hiz. Osman dönemi ile ilgili edindiğimiz bilgi ise; bu göreve atanan Haris b. Hakem'in Medine pazarlarında görevlendirildiği ve görevinin karşılığı olarak da 2 dirhem yevmiye aldığıdır. Ama bir süre sonra Haris b. Hakem'in bu görevi kötüye kullanması sebebinden görevden alındığını öğrenmekteyiz. Konu ile ilgili Hiz. Peygamber ve dört halife dönemi içinde bu göreve gelenlerin aldıkları maaş hakkında Hiz. Osman'ın uygulaması dışında herhangi bilgi sahibi değiliz.²⁴

Hiz. Ali de diğer halifeler gibi bu görevi kendisi yerine getirmiştir.²⁵ Hiz. Ali'nin muhtesiplik faaliyetleri ile ilgili olarak “*Ali pazara gelir ve otururdu*” diye bilgi verilmektedir. Bu bilgiden anlaşılağı üzere Hiz. Ali'nin bu görevi bizzat kendisi yerine getirmekteydi.²⁶ Hiz. Ali, kendi döneminde bu görevi bazı zamanlar bizzat kendisi yerine getirmiş, bazı zamanlarda ise yüksek rütbeli kadı ve polis gibi devlet adamlarını yanına alarak Kufe sokaklarını gezmiş ve denetimlerde bulunmuştur. Buradan şunu elde edebiliriz ki Hiz. Ali de diğer halifeler gibi bu görevi bizzat kendisi ifa etmiştir.²⁷ Görevi aktif olarak ifa ettiğı dönemlerde bir gün Hiz. Ali teftiş esnasında çarşı esnaflarına hitaben “*önce ticaret hakkında geniş kültüre sahip ol, sonra bu işle uğraş. Zira dürüşçe alıp dürüşçe satmayan tacir günahkâr sayılır*” söyleyerek ticaret ile uğraşan esnafların yaptıkları iş hakkında bilgi sahibi olmalarını aksi takdirde günaha girebileceklerini vurgulamıştır. Bunun yanında Hiz. Ali çarşı pazar denetiminde bulunurken bazı esnaf kollarına özel tavsiyelerde bulunmuştur. Örneğin terzilere ipleri sağlam kullanmaları, elbiseleri güzel dikmeleri ve iğnelerin çıktığı yerlerdeki iplerinin birbirlerine yakın olmaları gerektiğı üzerinde özellikle durmuştur. Çünkü Allah'ın hain terziyi, dünyada hile yapmış olduğı elbiseler ile hesaba çekeceğini belirtmiştir.²⁸ Hiz. Ali çarşı ve pazarların denetimi konusunda oldukça hassas olup yapılan tüm şikâyetleri ciddiye alır ve haksızlığa uğrayan mazlumların mağduriyetlerini gidermeye çalışırdı. Özellikle Hiz. Ali zamanında meydana gelen bir hadise bu açıdan önemlidir. Bir gün Hiz. Ali namaz kılarken Yemenli Su'de bint Umare el-Hemdaniyye Kufe'deki zekât amirinin haksızca davranışlarından dolayı Hiz. Ali'ye şikâyetle geldi. Hiz. Ali namazını bitirdikten sonra ağlamaya başladı ve daha sonra cebinden bir kâğıt çıkararak valilerine ve memurlarına:”

²³ Mustafa Fayda, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.2, Çağ Yay. , İstanbul 1992, s. 178-179.

²⁴ Kallek, “Hisbe. 135.

²⁵ Abdülhalik Bakır, *Hiz. Ali ve Dönemi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2004, s. 415.

²⁶ Kallek, “Hisbe”,s.135.

²⁷ A. Bakır, *Hiz. Ali ve Dönemi*, s.415.

²⁸ A. Bakır, *Hiz. Ali ve Dönemi*, s.417.

Rabbimizden bize bir emir gelmiştir oda şöyledir; ölçü ve tartıyı tamamı tamamına yapın, insanlara eşyalarını eksik vermeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karşılık çıkarmayın. İnaniyorsanız, Allah'ın geri bıraktığı helal kar sizin için daha hayırlıdır. Ben size bekçi değilim” yazdı. Hz. Ali, şikâyet edilen memuru görevden aldı ve Allah'ın buyruğunu harfî harfine yerine uyguladı. Bunlara ek olarak Hz. Ali çarşı pazarda gezerken daima Allah'ın tartı ve ölçüler hususundaki buyruğunu okur ve tüccarlara ona göre satış yapmaları gerektiğini vurgulardı.²⁹

Emeviler ve Abbasiler Döneminde Hisbe Teşkilatı

Arap devleti özelliği gösteren Emevilerin ilk dönemlerinde Hisbe teşkilatı konusunda Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemlerindeki benzer uygulamaların bu dönemde de devam ettiği göze çarpmaktadır. Emeviler döneminde hisbe kurumu ile ilgili “*sahibü's-sûk, sahibü's-şurta, emirü's-sûk*” gibi terimlere rastlamaktayız. Bunlardan Emirü's-sûk; ticari anlaşmazlıklardan sorumlu olan kişi, sahibü's-şurta ise; Emeviler döneminde pazar dışında hisbe faaliyetlerinden sorumlu olan kişi olduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Emeviler döneminde özellikle Ömer b. Abdulaziz'in hisbe görevini Hz. Peygamber ve dört halife döneminde olduğu gibi kendisi yerine getirmiş ve Ziyad b. Ebihi'yi muhtesiblik görevine getirerek Basra pazarında görevlendirmiştir. Emevi devleti halifelerinden olan Velid b. Abdulmelik'in de hisbe görevini yaptığı pazarları denetlediği, pazarlarda fiyatları teftiş ettiği ve fiyatların müşterilerin aleyhine olması konusunda titizlik gösterdiği bilgisini elde etmekteyiz. Bunun yanı sıra aynı halife bu görevi yerine getirmesi için Hz. Osman'ın azatlı kölelerinden birisi olan İbn Harmele'yi tayin etmiştir. Emevî halifelerinden Ebu Ca'fer el-Mansur döneminde de hisbe teşkilatının olduğu hatta Ebu Zekerriya Yahya b. Abdullah'ın Bağdat'da bu görevi yaptığı hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Emevi halifelerinden Mehdi, Hadi ve Me'mun dönemlerinde “*sahibü's-sûk*” terimi yerine muhtesib terimi kullanılmaya başlamıştır. Emeviler döneminde bunların yanında; Halid b. Abdullah, Davud b. Ali b. Abbas, İsa b. Ali b. Abdullah b. Abbas ve Vasıt'ın halifeliği döneminde ise İsa b. Abdurrahman ve İlyas b. Muaviye bu göreve tayin edilmişlerdir.³⁰

Abbasîler döneminde ise kurum daha teşkilatlı bir hale gelmiştir. Çünkü ilk İslâm dönemi ve Emeviler devleti dönemi kurumun tam olarak belirginleşmediğini

²⁹ A. Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, s. 419-420.

³⁰ M. Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, s. 49.

yukarıda da açıklamıştık. Abbasi devletinin ikinci halifesi olan Ebu Ca'fer el-Mansûr yeni devlet merkezi için kurmaya başladığı Bağdat şehrinin çarşı ve pazarlarının yerlerini temin ettikten sonra, şehrin yönetimine idareciler tayin etmiştir. Halife bu idareciler arasından Yahya b. Zekeriya'yı hisbe vazifesine tayin etmiştir. Yahya b. Zekeriya'nın görevi kötüye kullanması üzerine onu idam ettirmiştir. Yine bu dönemde ile ilgili diğer önemli bir bilgi ise hisbe teşkilatı bu dönemde kadılık teşkilatından sonra gelmekteydi. Ayrıca muhtesibler bulundukları beldelere göre derecelere sahiptiler. Bazı bölgelerde görev yapan muhtesibler diğer bölgelerdeki muhtesiplere göre daha yetkili ve salahiyyetliydi. Abbasi devletinde Mısır, Bağdat ve Ahvaz beldelerinde görev yapanların diğer beldelerde görev yapanlara nazaran yetkileri daha genişti. Yine bu dönemde muhtesib görevine kadıların atandığı da olmuştur. Muhtesipler halife tarafından bu göreve getirilirler, bunların giyim kuşamları ise Divanü'n-nafakat tarafından temin edilirdi. Abbâsi halifesi Tai-Lillah Büveyhi Sultanı Fahrüddeve'nin iktidarını tasdik için yazmış olduğu mektupta sorumlulukları arasında hisbe düzenlemesi yapmasını da vurgulamıştır.³¹ Halife Muktedir Billah döneminde; halife güvenlik kuvvetleri komutanlığı ve muhtesiblik görevine Muhammed b. Yakut'u getirmiştir ama Hadim Munis muhtesib görevinin ancak *"kadılar ve adil kimseler yapabilir... Bu adam bu göreve uygun değildir."* diyerek halifeye karşı gelmiş, halifede bu olaydan sonra Yakut'u görevden almış ve yerine İbrahim b. Muhammed b. Batha'yı getirmiştir.³² Abbasiler devrinde muhtesiplik kurumu ile ilgili el-Kahir'in döneminde meydana gelen şu olay da kayda değerdir. Halife Kahir'in döneminde muhtesiblik görevinde bulunan İbrahim b. Muhammed b. Ali bir gün evine giderken davalıların evinin önünde durduğunu görmüş, güneşin epey yükseldiğini görünce hacibini kadı göndererek kadıya *"Ya bu adamların yanına gelip davalarını halletsin ya da, mazereti varsa çıkıp başka bir zamanda muhakeme için senin yanına gelsinler kendilerine mazeretini anlatsın."* söylemesini istemiştir.³³ Halife Memun döneminde muhtesiptik görevinin önemi üzerinde durulmuş ve bu görevin ehil kimseler tarafından yapılması için denetimlerin yapıldığını elde etmekteyiz. Halife Memun döneminde izinsiz olarak muhtesiptik görevi yapan bir zat halifenin karşısına çıkartılır ve halife o kişiye bu görevi neden yaptığını sorar. Halifenin karşısına çıkartılan kişi halifeye farkında olmadan

³¹ Y.Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, Beylan Matbaası, Ankara 1975, s. 47.

³² İbn Kesir, *El bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev: Mehmet Keskin), C.11, Çağrı Yay, İstanbul 1995, s. 292. , Kallek, "Hisbe." ,s. 136.

³³ Kesir, , *El bidaye ve'n-Nihaye*, s. 300.

düşürmüş olduğu kitabı yerden kaldırmasını söyleyerek uyarır. Sonra da bu görevin Allahu Teâlâ tarafından “*Ehl-i Beyte*” verildiğini söyleyerek herkesin iyiliği emr edip kötülükten nehy etme yetkisine sahip olduğunu ve bunu herkesin yapması gerektiğini vurgulamış. Bu olaydan sonra halife bu kişinin görevini yapmaya devam etmesini söylemiş.³⁴ Abbasi devleti döneminde idari yapı içerisinde önemli bir yeri olan muhtesiplerin merkezde görev yapanlarının bir idari mekânlarının olmasına rağmen taşradakilerin böyle bir makama sahip değillerdi. Abbasiler zamanında hisbe teşkilatının insanların faydası için olması üzerinde titizlikle durulmaktaydı. Bu dönemde bir doktorun yanlış tedavisi sonucu bir kişinin ölmesi sonucunda el-Muktedir’in muhtesibine emir vererek saray hekiminin sınavından geçmeyen kişilerin hekimlik yapmalarını yasaklamıştır.³⁵

Endülüs’te Hisbe Teşkilatı

Endülüs’te hisbe teşkilatı ilk olarak miladı XI. yüzyılın başlarında İbn Beşkuval tarafından tesis edilmiştir. Bu döneme kadar muhtesiplik Abbasiler döneminde mevcut olduğu gibi amidü’s-sûk olarak kullanılmıştır. Bu dönemden sonra Endülüs’te hisbe ve muhtesibin almış olduğu isimler “*ahkamu’s-sûk, vilayetü’s-sûk, huttatu’s-sûk, sahibu’s-sûk ve vali’s-sûk*”tur.³⁶ Endülüs’te muhtesib devlet kademesinde Kadı’nın kontrolündeydi. Bunun ile beraber Endülüs’te ihtisap görevine “*hittatü’l-iẖtisab*” denirdi.³⁷ Hisbe kurumunun bu isimle Endülüs’te kullanılmaya başladığı dönem Murabıtlar’ın dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde hüküm verme hususunda altı makamdan birisi olan hisbe teşkilatı çarşı ve pazarların denetiminden sorumluydu.³⁸ Endülüs’te hisbe teşkilatı II. Abdurrahman zamanında alışılmışın dışında daha müstakil bir hale getirilmeye çalışılmış, ancak sonraki dönemler sûk ve şurta görevleri birleştirilmiştir. Bunlara ek olarak Emir Muhammed muhtesiplere içtihat yetkisi ve yargılamasız had cezası³⁹ vermelerine izin vermiştir.⁴⁰ İbn Haldun Endülüs’teki hisbe

³⁴ Gazali, *İhya’i ulum’id-din*, s. 698.

³⁵ M.Hizmetli, *Endülüs’te Hisbe Teşkilatı*, s. 50.

³⁶ M.Hizmetli, *Endülüs’te Hisbe Teşkilatı*, s. 53-54.

³⁷ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C.1, İletişim Yay. ,İstanbul 2012, s. 314.

³⁸ Kallek, “Hisbe.” ,s. 139.

³⁹ Had cezası: Miktarı, İslamiyet’e kesin olarak belirlenmiş değişmez cezalardır. Bu cezalar hırsızlık, zina, şarap içmek, yol kesme, irtidat yani İslam dinini terk etmek ve değişik görüşler olmakla beraber isyandan ibarettir. Bu ceza, Müslüman olsun yada zımmı olsun islâm devletinde yaşayan bulug çağına ermiş akıl sahibi kişilere uygulanır. Ceza orta halli bir kırbaç ile cezanın uygulandığı kişinin yere yatırılmadan ve elbisesi çıkarılmadan uygulanır.

⁴⁰ M.Hizmetli, *Endülüs’te Hisbe Teşkilatı*, s. 55-56.

teşkilatı hakkında bilgi verirken hisbe'nin, birçok İslâm ülkesinde olduğu gibi Endülüs'te de hisbe Kadı'nın umumi velayetinde bulunduğunu bu kurumun kaza yetkisini ifa için temin edildiğini vurgulamıştır. Bu göreve atanan kişilerin Abbasiler döneminde olduğunun aksine halife tarafından değil de kadı tarafından belirlendikten sonra, siyasi işlerdeki nezareti umumi hale geldikten sonra artık hükümdarın vazifelerine dahil olduğunu ve bunun sonunda bir daire halini aldığını nakletmektedir.⁴¹

Hisbe teşkilatı Endülüs Emevi devleti için önemli bir yere sahipti. Teşkilat devletin yıkılışından sonraki süreçteki “*müluku't-tavaif*”⁴² döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bu dönemdeki bazı muhtesib görevlileri; Abdurrahman b. Mahled, Muhammed b. Mekki b. Talip b. Muhammed b. Muhtar el-Kaysi, Abdulmun'im b. el-Feres, Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Said el-Kaysi gibi kişilerdir.⁴³ İlk İslâm devleti olmak üzere sonraki dönemlerde de hisbe teşkilatı ile ilgili en önemli hususlardan biri de bu kurumda görev yapan kişilerin İslami konularda tam bilgin olmasıdır. Zira Ağlebiler döneminde devletin en önemli kadısı olan Sabnun Abdusselam b. Said b. Habib et-Tenuhi döneminin hisbe ile ilgilenen ilk kadısı olduğudur. Bu şahıs kadılık görevi yanında bir muhtesib olarak, insanların münkeri değiştirmelerini emretmiş bunun yanında da bit'at ehlinde olanları camiden çıkarmıştır. Bunlara ek olarak da et-Tenuhi “Sufri, İbadi, mutezileden” oluşan bir grubun imamlık ve müezzinlik yapmalarını da yasaklamıştır.⁴⁴

Fatımiler Döneminde Hisbe Teşkilatı

Hisbe İslam devletlerinin genelinde bulunan bir kurumdur. Diğer İslâm devlet yapılarında olduğu gibi Fatımiler devletinin idari yapısında da kurum varlığını devam ettirmiştir. İhtisap müessesesini Fatımilerin ortaya çıkışından sonra devletin yapısı içerisinde görmekteyiz. Nitekim Fatımilerin halifesi Muiz-Lidinillah Mısır ele geçiren kumandan Cevher es-Sıkıllı'yı fetihten sonra Mısır'ın kuzeydoğusuna inşa ettiği Kahire şehrine muhtesib tayin etmiştir.⁴⁵

Fatımiler döneminde muhtesiplik kurumunun daha teşkilatlı bir hale gelmiştir.

⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 608.

⁴² 1031'de yıkılan Endülüs Emevi Devleti sonrası 1091'e kadar devam eden dönemi kapsamaktadır. Ortaya çıkan 20 civarındaki küçük devlet ya da devletçiklere verilen isimdir.

⁴³ M. Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, s. 63-64.

⁴⁴ M. Hizmetli, “Sabnun Abdusselam b. Said b. Habib et-Tenuhi'nin Kaza ve Hisbe Faaliyetleri” *AÜİFD*, XLV, Sayı: I, SS.191-202, Ankara 2004, s. 198-199.

⁴⁵ C. Kallek, “Hisbe,” s. 136.

Bu dönemde sultanın emri altında iki tane önemli muhtesib vardı. Biri kahire muhtesibi; bu muhtesib rütbe ve mevki olarak en yüksek muhtesib olup salahiyeti alanında Mısır, Akdeniz ve kuzey bölgelerinin tamamı bulunmaktaydı. Zamanla Kahire muhtesibi dar'ül adl de makam sahibi olmasının yanında naiplerin tayini ve azli ile de sorumlu hale gelmiştir. Diğer ise, Fustat Muhtesibi; bu muhtesib ise mevki olarak Kahire Muhtesibinden alt konumdadır. Fustat muhtesibinin salahiyeti “*marufu emir ve münkeri nefyetmekti*”, bunun yanında görev alanı ise Mısır’ın güney bölgeleriydi.⁴⁶ Bu dönemde muhtesipler çarşı pazarları dolaşıp, kasap ve lokantaları teftiş edip, hayvanların taşıyabileceği yükten fazla yük yüklenmemesi, çocukları haddinden fazla döven öğretmenleri men etmek vb. konulara bakarlardı. Muhtesiplerin bu görevlere ek olarak kadı işlerine de baktıkları oluyordular.⁴⁷ Bu dönemde muhtesiplerin tayini Mısır veya Kahire camilerinden halka duyurulmaktaydı. Muhtesiplere yardımcı olarak naipler eşlik ederlerdi. Fatımiler döneminde muhtesiplerin “*otuz dinar*” maaş aldıkları hakkında bilgi verilmektedir.⁴⁸ İbn Haldun Mısır ve Mağrib’deki Fatımi devletinde görev yapmakta olan muhtesiplerin görev yetkilerinin velayetlerinin devrin kadılarına ait olduğu bilgisini vermektedir.⁴⁹ Ama yukarıda değindiğimiz gibi bu dönem muhtesiplerin kadıların işleri ile de sorumlu oldukları bellidir. Zannımızca muhtesipler sorumlu oldukları esas işlerin dışındaki daha çok kendi görev alanlarını kaplayan konularda kadılara yardımcı olduklarıdır. Fatımi dönemi ile ilgili muhtesipler ile ilgili diğer bir bilgi de muhtesiplerin tayininden sonra muhtesiplik alameti olarak onlara hilat ve sarık giydirilmesiydi. Bu alametlere ek olarak eğer muhtesibin görev alanına güvenlik de dahil edilir ise kılıç da eklenirdi. Fatımiler zamanında muhtesiplerin ne zaman üniforma giymeye başladığı bilinmemekle birlikte genel olarak giymiş oldukları kıyafetlere baktığımız zaman ilmiye sınıfından olmalarından dolayı sarık taktıkları bunlara ek olarak sarıklı külahlar ve bu külahların üstünde beyaz tül sarıklar taktıklarıdır.⁵⁰ Fatımi merkez şehirlerinin dışında taşra olarak nitelendirilen Şam ve Halep vilayetlerinde de muhtesiplik görevi yapan memurlar vardı. Bu bölgelerdeki muhtesipler kendi bölgelerinde salahiyetlere sahip olmakla birlikte kendi bölgelerine Naipler atayabiliyorlardı. Ama İskenderiye kadısı diğerlerine göre salahiyet bakımından daha az

⁴⁶Y. Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 48.

⁴⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, Bilge Yayınları, İstanbul 2006, s. 21.

⁴⁸ Y. Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 49.

⁴⁹ Haldun, *Mukaddime*, s. 608.

⁵⁰C. Kallek, “Hisbe” ,s 136.

yetkiye sahip olmakla beraber kadının vermiş olduğu talimatlara göre hareket ediyor ve naip te atama yetkisine sahip değildi.⁵¹

Eyyubilerde Hisbe teşkilatı

Eyyubi devleti zamanı da diğer İslâm devlet idari yapılarında olduğu gibi hisbe teşkilatının devlet idari yapısında varlığını devam ettiği bir dönemdir. Bu dönemde de hisbe faaliyetleri muhtesipler tarafından ifa edilmiş ve muhtesiplik görevi idari olarak Fatımiler zamanında olduğu gibi bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgeler kendi içinde taksim edilmiştir. Eyyubiler döneminde Kahire ve İskenderiye kadılarının konumlarında bir değişme meydana gelmemiş. Ama bu dönemde yapılan atamalardaki muhtesiplerin görevleri hakkında verilen bilgilerden sorumluluk alanlarının fazlaştığını öğrenmekteyiz. Konuya mukabil bu dönemde kadı tarafından yapılan atamada muhtesibin görevleri sıralanırken Allah'ın emir ettiklerini uygulamalarını, uygunsuz davranışlardan uzak tutmalarının yanında, yiyecek içecek kontrolü, ölçü tartı ayarlarına dikkat edilmesi, yolların aydınlatılması, cenaze defin işlemleri, kılık kıyafet ve eğlence adabına uyulmasının yanında karaborsacılığın önüne geçilmesinin de muhtesib tarafından yapılması istenmektedir.⁵²

Memlukler Döneminde Hisbe Teşkilatı

Memlukler dönemi hisbe faaliyetlerin devam ettiği bir dönemdir. Bu dönemde muhtesipler merkezde ve taşrada bulunanlar olarak iki kısma ayrılmışlardı. Merkezdeki muhtesipler daha önce Fatımilerde olduğu gibi rütbe bakımından en yetkiliydi. Kahire muhtesibi sultanın “*Daru'l-adl*”de aktarmış olduğu mahkeme celselerine bakma salahiyetine sahipti. Taşrada görev yapan muhtesipler Şam, Halep, Trablus ve İskenderiye de görev yapmaktaydılar. Mısır iki esas bölgeye ayrılmıştı. Bu bölgeler Mısır'ın kuzeyi ve güneyiydi. Taşrada bulunanlar merkezdeki muhtesiplerin naibi konumundaydı. Taşrada bulunan muhtesiplerin kendilerinin hizmetlerinde çalışan şefleri bulunmaktaydı.⁵³

Memlûklar döneminde muhtesipler iktisadi hayatın yanı sıra içtimai düzeni sağlamak konusunda da görevlere sahiplerdi. Bu dönemde muhtesiplerin görev alanlarına baktığımız zaman ölçü ve tartı kontrolleri, lokantaların denetlenmesi,

⁵¹Y.Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 50-51.

⁵²C. Kallek, “Hisbe” ,s. 138. ,Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 52.

⁵³Y. Z. Kavakçı, *Hisbe teşkilatı*, s. 53.

hayvanlara ve deniz taşıtlarına fazla yük yüklenmemesi, muallimlerin çocuklara sert davranmamaları gibi görevleri de görmekteyiz. Yine bu dönemde muhtesipler sokaklardaki ahlaki düzenin sağlanması ve kadınlar ile erkekler arasındaki mesafenin korunması açısından tedbirler almışlardır. Örneğin bu dönemde Kâbe örtüsü taşınırken kadınlar ile erkeklerin yakın temasa girmelerine engel olmak için kadınların çarşıya çıkması yasaklamıştır.⁵⁴

Memluklerde muhtesibin maaşı devlet başkanı ya da naibi tarafından temin edilmekteydi. Bu dönemde muhtesiplerin almış oldukları maaşlarda artma olduğu bunun sonucu olarak da muhtesiplik yapabilme kabiliyetinde olan kişilerin bu göreve gelmek için büyük meblağlar harcadığını öğrenmekteyiz. Muhtesipler göreve tayin olduklarından sonra halktan haksız yere vergiler toplayıp haksız kazanç elde ettikleri bu olaylar sonucu Memluklerde zamanla muhtesiplik göreve eski önemini kayıp edip bu göreve gelenlerin istifa ettiklerini bilmekteyiz.⁵⁵ Memlukler döneminde devletin çarşı esnafına karşı almış olduğu önlemlerin başında çarşı esnaflarının başına onların denetimi ile ilgilenecek muhtesipler görevlendirmek bu görevlilere yardımcı olmaları için Sahibu's-Sûk'lar atamaktı. Memlukler döneminde bunların sorumlu oldukları görevlere değinmek gerekirse; sokakların düzeni, ölçü tartı aletlerinin denetimi, hayvanlara taşıyacağı yükten fazla yükün yüklenmemesi, yiyecek ve içeceklerin kontrol edilmesi vb. birçok konuda salahiyete sahipti.⁵⁶

Samanilerde Hisbe Teşkilatı

Samani devleti idari yapısında hisbe kurumu varlığını devam ettirmiş ve devletin idari yapısında bir divan haline gelmiştir.⁵⁷ Samani devleti dönemine baktığımız zaman muhtesipler, sokak ve çarşıların asayişini sağlamak, kanunlara aykırı davrananları, müşterileri aldatan esnafları, konan vergileri ödemekte zorluk çıkaranları hesap sormak gibi görevlere sahipti. Bu görev sarayda bulunanlardan biri, hadım ağaları, kimsenin tarafını tutmayan biri ya da herkesin kendisinden çekindiği yaşlı Türk'e verilirdi. Bunların yanında Samaniler devrinde bu göreve âlimlerin de getirildiği bilinmekle beraber muhtesiplerin ceza verirken çok ağır cezalar verme yetkilerine sahip

⁵⁴ Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s. 248.

⁵⁵ C. Kallek, "Hisbe", s. 138.

⁵⁶ Altan Çetin, "Memluk Dönemi Doğu Akdeniz Müslüman Şehirlerinin Ekonomik Yüzü: Çarşılar", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Reşat GENÇ'e Armağan), Sayı:26, SS. 369-384, Ankara 2008, s. 379-380.

⁵⁷ Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz: Hakkı Dursun Yılmaz), Kervan Yay., İstanbul 1981, s. 292.

değillerdir.⁵⁸

Harzemşahlar döneminde Hisbe Teşkilatı

Harzemşahlar devrinde de muhtesiplik görevinin bulunduğu ve bu göreve gelen kişinin halk arasında çok önemli bir yeri olduğunu şurada görmekteyiz. Moğollar ile Harzemşahlar arasındaki savaşta Moğollar Gurganç'ı ele geçirmek üzere iken Harzemşahlar anlaşmak istemektedirler. Fakat Moğollar bu anlaşmaya yanaşmamaktadır anlaşma sağlamak için Harzemşahlar o dönem memleket büyüklerinden ve ileri gelenlerinden biri olan Harezmi muhtesibi Ali'd-din i'l-Hayyati'yi Coçi'ye anlaşmaya gönderirler. Ama Moğollar bütün şehri yakıp yıkarlar.⁵⁹

Büyük Selçuklu Devletinde Hisbe Teşkilatı

Büyük Selçuklu devleti idari yapısında yer alan muhtesib eyalet yönetiminde görevli bir memurdu. Nizâmülmülk siyasetnamesinde bu konu hakkında bilgi verirken, muhtesiplerin her şehirde görevli olarak bulunmaların şart olduğunun üzerinde durmaktadır. Çünkü şehir idaresinde muhtesib ile birlikte görev yapan diğer devlet görevlilerinin bulundukları şehirlerde adaletli ve eşit bir şekilde Allah'tan korkarak bulundukları yerleri idare etmelerini bildirmektedir. Bunlara ek olarak Nizâmülmülk Sultanın idari yapı içerisinde görevlendirmiş olduğu memurların durumunda haberdar olması gerektiği üzerinde de durmaktadır. Çünkü sultanın görevlendirmiş olduğu memurlar bulundukları yerlerde halka adaletli ve eşit olarak davranmaz ise bundan sultan sorumlu olur, sultan bu sorumluluğun altına girmemek için görevlendireceği memurların adil, eşit ve Allah korkusu olan kişilerden seçmesi gerektiği bilgisini vermektedir.⁶⁰

Büyük Selçuklu devletinde muhtesiplerin ekserisi kılıç ehlinden oldukları ve bunlarında devlet kademesindeki Türklerden seçildiği bilgisini elde etmekteyiz. Büyük Selçuklu devletinden önceki devlet idari yapılarında varlıklarını devam ettiren muhtesiplik kurumu bu dönemde de iyiliği emretme kötülükten alıkoyma prensibi dahilinde görevini devam ettirmekteydi. Muhtesiplerin büyük Selçuklu devleti idari yapılarında görevlerini tam manasıyla yerine getirmeleri için sultan ve diğer devlet

⁵⁸ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 294.

⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşah Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay. , Ankara 1992, s. 273-274.

⁶⁰ Nizâmülmülk, *Siyasetname*, Haz: Mehmet Altay Köymen, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 33.

memurlarının muhtesipleri desteklemesi gerekmekteydi. Çünkü muhtesib devletin eyalet yönetiminde bulunan adalet ve eşitliğin göstergesidir. Bunun öneminden dolayı sultan vazifeye atamış olduğu muhtesibi desteklemez ise muhtesib adaleti ve eşitliği tam olarak uygulayamaz. Bunun neticesi olarak da muhtesib işini ihmal etmeye başlar, fakir halkta bundan mağdur olur ve zulme uğrar. Çarşı ve pazarlardaki tüccarlar ve ticaret ile uğraşan esnafın mallarını istedikleri gibi alıp satar ve fiyatları kendi isteklerine göre belirler böyle olunca da adaletsizlik ortaya çıkar.⁶¹

Büyük Selçuklu sultanı Sencer zamanında Mâzenderan muhtesibliğine tayin olunan Ehvadüddin adındaki şahsın yapması gerekenler tayin belgesinde belirtilirken ilk olarak genel toplumsal ahlakın korunması için muhtesibin iyiliği emir edip kötülükten halkı men etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu genel vazifeden sonra muhtesibin özel olarak ölçü tartı ve ticari işlemlerdeki her türlü fesadın önüne geçmesi gerektiği dile getirilmiştir. Muhtesibin vazifesi yalnız bunlar ile sınırlı tutulmayarak cami mescit vb. dini özelliği bulunan mekânların çevresinde içki alım satımı yapılmasına ve içilmesine engel olunması, Zimmîlerin kılık kıyafetlerine dikkat etmesi ve kadınların ilim vaaz meclislerinde erkekler ile birlikte oturmalarına engel olması da muhtesibin vazifeleri içerisinde dile getirilmiştir. Büyük Selçuklu devleti döneminde hisbe teşkilatı işleyiş bakımından kendinden önceki devletlerin yapısındaki uygulamaları ile benzerlik göstermekteydi. Bu dönemde muhtesiplerin vazifelerini özetlemek gerekir ise, iyiliği emir edip kötülüklerin yapılmasına engel olmak, kamu işlerinin yerine getirilmesini sağlamak, çarşı ve pazarların denetimlerinde bulunarak buralarda ölçü ve tartı ayarlarını denetlemek, meslek gruplarının çalışmalarını denetlemek, çarşı pazar, sokak ve yol gibi yerleri teftiş ve denetlemede bulunmak.⁶²

⁶¹ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan Zamanı*, C.3. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 225-226.

⁶² Abdulkerim Özaydın, *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498, 1092-1104)*, İstanbul Üni. Yay. , İstanbul 2001, s. 223.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANADOLU SELÇUKLU DEVLET TEŞKİLATINDA İDARİ GÖREVLİLER VE MUHTESİB

Devlet teşkilat sisteminin ortaya çıkışı devletlerin kurulmasından sonra meydana gelmiştir. İbn Haldun devletlerin ilk olarak askeri başarılar ile kurulduklarını bildirmektedir. Ama devletlerin ömürlerinin uzun olması için iyi bir idari teşkilat ve bu teşkilatın devam etmesi içinde ilim seviyesi yüksek olan idarecilerin yetişmesin gerekli olduğunun üzerinde durmaktadır. Çünkü devletlerin kalıcı ve uzun ömürlü olması iyi bir idari sitem ile mümkün olmaktadır. Zira askeri başarılar ile kurulup idari teşkilatını geliştirmeyen devletler devamlılığını sürdüremezler.⁶³

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi Anadolu'nun fethinden sonra başladı. Anadolu'nun fethedilmesinden sonra burada kalıcı bir devlet düzeninin kurulması, sağlam bir devlet teşkilatın kurulması ile mümkün olacaktı. Bu nedenle Anadolu'nun fethine binaen buraya yerleşen Türkler sağlam bir teşkilatı yapısı oluşturmak için merkezden başlayarak eyaletlere kadar idareciler tayin ettiler. Bu idareciler merkezin bir kopyası konumunda olup devletin idari, askeri, dini, ekonomik vb. tüm konularda eşit ve adil bir yönetimini uygulamak için görevlendirildiler.⁶⁴

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra Anadolu toprakları fetihleri yapan devlet görevlilerine ıkta olarak taksim edildi. Bu ıkta sahipleri bulundukları bölgelerin en yüksek idari mesulü konumundaydılar.⁶⁵ Bu uygulama devlet içerisinde feodal bir idari yapının oluşmasına neden olmaktaydı. Anadolu Selçuklu sultanları bunun önüne geçmek ve devletin hâkimiyetini tüm sınırlar içerisinde yaymak için ıktaları hanedan soyundan gelen kişilere vermeye başladılar. II. Kılıç Arslan ülkeyi 12 oğlu arasında taksim etmesi bu uygulamanın bir sonucudur. Buna ek olarak Selçuklu sultanları ıkta sahiplerini idari yönetimden uzaklaştırmak için bir taraftan onların yetkileri kısıtlayarak gücünü kırıyordu diğer taraftan ise bu ıkta sahiplerini görevden azil ederek yönetimden uzaklaştırıyorlardı.⁶⁶ Anadolu Selçuklu dönemi devlet teşkilatındaki idarecilere baktığımız zaman karşımıza şu yöneticiler çıkmaktadır.

⁶³ Haldun, *Mukaddime*, C.2, s. 130-131.

⁶⁴ Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan yayın evi, Ankara 2011, s. 470-471.

⁶⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken yay. , İstanbul 2012, s. 308.

⁶⁶ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev: Erol Üyepazarı, İstanbul 2000, s. 193-195.

1.1. Anadolu Selçuklu Devletinde İdari Görevliler

1.1.1. Vezir

Vezir devlet teşkilatında sultandan sonra en yetkili devlet memurudur. Bugünkü manada başbakan olan vezir kalem ehli olan kişiler arasından seçilmekteydi. Büyük Selçuklu devleti zamanında da çok önemli bir makam olan vezirlik makamına büyük arazi aristokrasisine mensup, kültür seviyesi yüksek olan kişilerin atandığını öğrenmekteyiz.⁶⁷ Nizâmülmülk vezirlerin ahvalinden bahis ederken sultanların her zaman bunların durumlarını takip etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun nedeni olarak da memleketin iyi bir şekilde idare edilmesi ve ülkede huzurun olması vezirlerle alakalı olduğunu bildirmektedir. Vezir iyi olunca ordu ve reaya memnun olur ve padişahın gönlü ferah olur. Bunların aksine ülkede karışıkların çıkması ve ülkenin sıkıntıya girmesi de vezirlere bağlı olduğunu bildirilmektedir.⁶⁸

Türkiye Selçuklu devletinde vezir: “*Anadolu’daki bütün devlet işleri, emirlerin, mansıp sahiplerinin azli ve nasbı sorumlu olan kişiydi*”⁶⁹ görevi kendisine taksim edene karşı sorumluydu. Vezir bulunduğu her yerde sultanı temsil etmek zorundaydı. Köseadağ savaşıdan sonra Anadolu Selçuklu devletinde vezirin yetkilerinin arttığını ve vezirin bu dönemde daha çok kendisini İlhanlı hanına karşı sorumlu olduğunu görmekteyiz. Anadolu Selçuklu devletinde vezirin yetkilerine baktığımız zaman vezirlerin birçok yetkiye sahip olduklarını görmekteyiz.⁷⁰

- Anadolu Selçuklu devletinde vezir yürütme yetkisinin başında bulunurdu. Vezir divana başkanlık eder ve divanda görüşülen memleket meselelerin karara bağlardı.
- Mali işlerle sorumlu olduğu için vergi toplama yetkisine sahipti. Vezir bütün vergi memurlarının başı konumundaydı.
- Vezir hükümdar olmadığı zamanlar divanı mezâlîme başkanlık eder ve divana gelen yargı işlerine bakardı.
- Vezirin askeri sorumluluğu yanında ülkenin asayiş i imarı ve sosyal hizmetlerinin temini konusunda da görevleri vardı.
- Vezir padişah adına ferman ve menşur çıkartma yetkisine sahipti.

⁶⁷ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, s. 157.

⁶⁸ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, s. 16-17.

⁶⁹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1988, s. 1.

⁷⁰ Refik Turan, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, 151-168, Ankara 2002, s. 157.

Anadolu Selçuklu devletinde yukarıda da belirttiğimiz gibi çok geniş yetkilere sahip olan vezirlik makamı Süleymanşah'tan itibaren tesis edilmiştir. Ama Anadolu Selçuklu devletinde vezirlerin isimlerine daha çok I. Alaeddin Keykubat döneminden sonra rastlamaktayız.⁷¹

1.1.2. Subaşı(serleşker)

Kılıç ehlinden olan subaşı Anadolu Selçuklu devletinde eyalet yönetiminde askeri görevli olarak en yüksek devlet görevlisiydi. Bu dönemde Subaşının teriminin yerine farsça aynı anlama gelen (serleşker) daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bununla asıl nedeni ise Anadolu Selçuklu devletinin İran kültür yapısı altında olması sebebiyle Farsçayı yaygın olarak kullanmasıdır. Bu dönemde Subaşılardan asıl görevi askeri idareciliktir.⁷² Bu dönemde subaşı devlet görevlileri arasında çok önemli bir yere sahipti. Bu görevliler bir şehrin fethedilmesinden sonra orada hem valilik hem de şehri savunma amacı ile tayin olurlardı. Subaşılar tayin olurken bunların adaletli, örfü uyan, kalem, kılıç, ilim ve hikmet sahibi olmasına özen gösterilirdi. Anadolu Selçuklu devletinde Başşehir subaşılığı hem subaşılardan içerisinde en yetkili hem de memleket ve saltanatın en yüksek mertebesi olarak kabul edilmekteydi. Anadolu Selçuklu devleti önemli şehirlerinden olan Kayseri, Sivas ve Malatya gibi şehirlerde görev yapan Subaşılar taşrada görev yapanlara göre daha yetkiliydiler. Anadolu Selçuklu devletinde subaşılardan bazen elçilik görevi de yapmışlardır. Devlet tarafından Subaşılara ıktâ temin edilmekteydi. Subaşılardan himayesinde bulunan ıktâlardan zeamet gelirlerini toplarken ases ve asesbaşından yardım alırlardı. Bu dönemde subaşılık ile ilgili diğer önemli bir bilgide sancaklara sancak Subaşı, kazalara toprak subaşı, köylere ise köy subaşının tayin edilmesiydi. Devlet savaş kararı aldığı zaman subaşılardan emri altında bulunan ne kadar askeri ve idari kuvvet varsa hepsi ile birlikte savaşa katılırlardı.⁷³

Anadolu Selçuklu devletinde subaşılığa tayin olunan kişiler genellikle gulâm kökenli devlet ricâlinden seçilirdi. Bu subaşılardan bazen birden fazla vilayetten sorumlu olarak da tayin olunmaktaydılar. Bunlar görevli oldukları bölgenin mali, idari ve inzibati gibi işleri ile sorumluydular. Subaşılardan ellerindeki bu geniş yetkilerden yola çıkarak bu

⁷¹ O. Turan, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat", s. 157.

⁷² Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında İdari Birim Ve Bunun İle İlgili Meseleler", *Vakıflar Dergisi*, XIX, 49-60, 1985, s. 50.

⁷³ Mücteba İlgürel, "Subaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, 337-338, İstanbul 2009, s. 337.

görevlilerin doğrudan merkeze bağlı olduklarına ulaşabiliriz.⁷⁴

Bu dönemde subaşılık makamına tayin olunan *Uluğ İnanc Yahşi subaşı Bey*'in tayinine ait menşurda emrindeki silah ve askerlerle birlikte saltanata hizmet etmesi, elde ettiği gelirleri tasarruf ederek emirliğinin gereğini yapması bildirilmektedir. Ayrıca subaşılar bir yere tayin olduktan sonra o yerin ahalisine, ileri gelenlerine, reislerine, kethüdaları ve naiplerine sultanın fermanı ile tayin olduğunu ilan etmesi ve herkesin bu göreve atanan kişiyi tanıması bilgisi verilmektedir.⁷⁵

Alâeddin Keykubat döneminde Selçuklu Türkiye'sinin en önemli subaşılığı merkezlerinden biri olan Kayseri'ye tayin olunan Kemaleddin Kâmiyâr'ın görevleri anlatılırken vilayette bulunan ahalinin refahına çalışması, emri altındaki askerlerin idare ve terbiyesini yaparak sultanın emrine amade olması gerektiği bildirilmektedir. Sultanın, Kemaleddin gibi ünlü bir kişiyi Kayseri subaşılığına tayin etmesi, o dönemde 180 dirhem gibi cüz'i bir aylık bağlaması ve görev alanını askeri işlerle sınırlamasındaki asıl neden Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde önemli şahıslara veya devlet memurlarına verilen ıktalardır. Sultan böyle yaparak feodal yapının önüne geçmektedir.⁷⁶

1.1.3. Kadı

Anadolu Selçuklu devletinden önce Büyük Selçuklu idari yapısı içinde de bulunan kadılık kurumu idari sistem içerisinde gerekli ve önemli bir müesseseydi. Nizâmülmülk siyasetnamesinde kurumun çok mühim olduğu bu sebeple bu göreve tayin olunan kişilerin “*âlim, dindar ve kanaatkâr*” olmasını dile getirmiştir. Ayrıca kadıların yapmış olduğu işlerin öneminden dolayı bu görevde bulunan kişilere mesuliyetleri ölçüsünde ücret verilmesini dile getirmiştir. Bunlara ek olarak Nizâmülmülk eserinde memurların kadıyı desteklemesi gerektiğini de vurgulamıştır.⁷⁷

Anadolu'nun fethinden sonra Türklerin yapmış oldukları işlerin başında kendi idari taksimatını gerçekleştirmekti. Bu sebepten Anadolu Selçuklu devleti hükümdarları fethettikleri yerlere ilk olarak dini teşkilatı kurmak ve adaleti sağlamak için bu şehirlere kadı, kadı asker müezzîn ve imam gibi idari ve dini görevler tayin ettiler.⁷⁸

⁷⁴ Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK, Ankara 2010, s. 263-263.

⁷⁵ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 14.

⁷⁶ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 75-76.

⁷⁷ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, s. 29.

⁷⁸ Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayın evi, Ankara 2011, s. 470-

Anadolu Selçuklu döneminde kadılara büyük bir önem verilmekteydi. II. İzzettin Keykavus döneminde devlet ileri gelenleri tarafından kendisine sahiplik makamı verilen kadı İzzeddin Muhammed'e devlet ricali daima saygı göstermiş ve kadının vermiş olduğu karara daima uymuşlardır. Bu dönemde kadılar hükümdarlar tarafından elçilik görevine de tayin olmuşlardır. Yine bu dönem kadıları ile ilgili diğer önemli bir bilgi ise kadılar, şehzadeler arasında çıkan tartışma ve anlamsızlıklara da müdahil olarak sorunları çözmeleriydi.⁷⁹

Anadolu Selçuklu devleti yerleşim yerlerinin tamamında kadıların bulunması konusunda büyük bir titizlik göstermiştir. Bu görevin yerine getirilmesinin hükümdarlar üzerine vacip olduğu bildirilmektedir. Kadıların asli görevi ülke halkının şer'i ve hukuki konulardaki davalarına bakarak onları çözüme ulaştırmaktır.⁸⁰ Devlet ile ilgili işler ve örfi davalar divanda görüşülerek karara bağlanmaktaydı. Kadıların mesul oldukları şer'i konular nikâhların akdedilesi, miras taksimi, sicil ve senetlerin yazılması, ölümlerden sonra vasiyetlerin yerine getirilmesi,⁸¹ dini ve hayır kurumlarının nezaret edilmesi, yolsuzlukları denetleyerek engel olmak, vakıfların denetlenmesi ve vakıfların uygun şartlara sahip olup olmadığı gibi birçok konu hakkında vazifelere sahipti.⁸²

Bu dönem kadıları hükümlerini verirken Hanefi fikhı üzerine verirlerdi. Anadolu Selçuklu devletinde iki çeşit kadı bulunmaktaydı. Bunlardan biri halka mahsus olan hâkimler diğeri ise askeri davalara ve miras davalarına Kadîleşker olarak bilinen ordu kadılarıydı. Anadolu Selçuklu devletinde en yüksek ilmiye reisi olan kadı Konya kadısıydı.⁸³ Konya kadısı kadı'l-kudatlık makamında olup bütün kadıların amiri konumundaydı. Bu makam ilmiye sınıfının en üst seviyesini temsil etmekteydi. Bütün Anadolu kadıları bu kadının emri altındaydı. Bu sebepten ötürü bu makamda bulunan kişinin dini ilimler ve fıkıh ilimlerinin en üst seviyesinde bulunması gerekmekteydi. Bu dönemde bu makama tayin edilen Hüsameddin er-Razi el-Ankaravi'nin Hanefi âlimleri ile "tabakat kaynaklarına" geçecek kadar ilim sahibi olduğu bilgisi verilmektedir.⁸⁴

471.

⁷⁹ Seyfullah Kara, *Selçukluların Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, Şema Yayınları, İstanbul 2006, s. 638-639.

⁸⁰ Fahrettin Atar, "Kadı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, 66-69, İstanbul 2001, s. 66.

⁸¹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 633.

⁸² S. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, s. 640.

⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 122-123.

⁸⁴ S. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, s. 645.

Yine bu dönemde kadılık makamına getirilen Ziyaeddin Mehmet'in tayin mektubunda kendisinin Selçuklu ülkesinin ve ordularının baş kadısı olarak bu göreve getirildiği bilgisi verilmektedir. Baş kadılık makamı olan Konya kadılığına atanan kadının görev alanına diğer atamalardan farklı olarak Tokat ve Erzincan şehirlerinin kadılık işleri de dahil edilmekle beraber ülkenin bütün şer'i işleri ile alakadar olması bildirilmektedir. Kadının genel görevleri dışında tayin belgesinde adil, dindar naiplerin atamasını yapması da görevlerinin arasında sayılmaktadır. Anadolu Selçuklu devletindeki kadılık kurumu ile ilgili şunu söyleyebiliriz ki kadılık makamının en üst seviyesini kadı ul'kudatlıktı. Bunlar ülkenin bütün şer'i işleri ile mesuldüler. Şehirlerde bu görevlere kadılar naipler bakmaktaydı. Askeri davalara bakam kadılara Kadıasker denilmekteydi. Bunların atamaları padişah tarafından yapılmaktaydı.⁸⁵

1.1.4. Amid

Devlet idari yapısı içerisinde var olan önemli memurlardan biride amid idi. Anadolu Selçuklu devletinden önce Tuğrul Bey zamanında var olan bu görevlilerin birçok görevi bulunmaktaydı. Amidler eyalet yönetiminde vali olarak görev yapmakla birlikte sivil idarenin en üst kısmında bulunmaktaydılar. Bu memurlar Selçuklu devletinde Urfa, Diyarbakır, Meyyâfârikin gibi önemli şehirlerin yöneticiliğinde bulunuyorlardı. Amidler görevli bulundukları şehirlerin siyasi ve mali işleri başta olmak üzere hemen hemen tüm meseleleri ile ilgilenmekteydiler. Ayrıca bu görevli divanı Mezalime de başkanlık ederdi.⁸⁶ Amid Müstevfi divanına bağlıydı ve vilayetlerde haraç ve tahsil memuruydu.⁸⁷

Amid bulunduğu eyalette kendi görev alanı ile ilgili en yüksek rütbedeki memurdu. Amid makamı hükümdarlık ve vezirlik makamından sonra gelmekteydi. Bunlar doğrudan hükümdara karşı sorumluydular. Amidlik makamında bulunan kişiler tıpkı vezirler gibi kalem ehlinde olan kişiler arasından seçilmekteydi. Bu göreve tayin olunan kişiler görevli bulundukları bölgelerdeki askeri işler ile de meşgul olabiliyorlardı. Amidlerin bu kadar geniş yetkilere sahip olması devlet kademesindeki konumunun bir neticesiydi. Çünkü bu görevliler görevli bulundukları eyalet ve şehirlerdeki sivil idarenin en üst rütbesinde bulunmaktaydılar.⁸⁸

⁸⁵ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 41-42.

⁸⁶ Erdoğan Merçil, "Amîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, 55, İstanbul 1991, s. 55.

⁸⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, s. 42.

⁸⁸ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, s. 202-203.

1.1.5. Amil (ummal)

Anadolu Selçuklu devleti teşkilatı içerisinde eyaletlerde görevli olan memurlardan bir diğeri ise amildi. Bu memurların asıl görevleri vergi tahsildarlığı yani vergi toplamaktı.⁸⁹ Amiller de Amidler gibi eyaletlerin tamamında bulunmaktaydı. Bu memurlar tayin edilirken kalem ehlinde seçilmekteydiler. Bunların tayini hükümdar tarafından yapıldı. Büyük Selçuklu devletinde amil terimi sivil memur, umumiyetle ilgilenen memur ve vergi tahsildarı olarak üç manaya kullanılmaktaydı. Buradan anlaşılacağı üzere amillerin eyalet idaresinde yalnızca bir görevi değil birden fazla görevi bulunmaktaydı. Bu görevliler fetihlerden sonra fethedilen yerlere istisnasız olarak gönderilen memurların başında gelmekteydi. Alp Arslan Şiraz'ı ele geçirdiği zaman buraya ilk iş olarak amil tayin etmişti.⁹⁰

Amiller umumi olarak Ortaçağ Türk devlet yapıları tamamında bulunmaktaydı. Amiller küçük vergi memurları veya onların amiri konumundaki bir görevli olarak eyalet sistemi içerisinde daima bulunan bir görevli olmuştur.⁹¹

Anadolu Selçuklu devletinde Amil terimi yerine “*Ummal ve Amal*” terimleri daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu görevliler Anadolu eyaletlerinde, şehirlerinde ve kasabalarında görev yapmaktaydılar.⁹² Anadolu Selçuklu devletinde Amillerin vergi tahsildarlığı yaptığını seyitlere ait bir fermanında görmekteyiz. Bu dönemde Cemaleddin adındaki bir seyyide verilmiş mümessil fermanında bu zatın Peygamber soyundan geldiği bildirilmektedir. Bu kişiye ait belgede yapmış olduğu alış veriştan alınan her türlü resmi ve hukuki vergilerin alınmaması emr olunmaktadır. Daha sonra vilayetlerde ve şahitlerdeki memurların ve vergi tahsildarı olan Ummalların bundan haberdar olması gerektiği bilgisi verilmektedir.⁹³

1.1.6. Reis

Selçuklu idare sistemi içerisinde yönetim memurlarından biride reisti. Reis Selçuklu devletinde hükümdarın şehirlerdeki temsilcisi konumundaydı. Tayini divan tarafından yapılmakla birlikte şehirlerde belirli görevleri bulunmaktaydı. Selçuklu döneminde Serahs reisliğine tayin olunan Necmüddîn hakkında bilgi verilmektedir.

⁸⁹ Mehmet Erkal, “Âmil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, 58-60, İstanbul 1991, 58.

⁹⁰ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, s. 222.

⁹¹ Fuat Köprülü, “Âmil”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 1, 401-404, Milli Eğitim basım evi, İstanbul 1978, s. 404.

⁹² T. Baykara, “Türkiye Selçuklularında İdari Birim Ve Bunun İle İlgili Meseleler”, s. 53.

⁹³ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 56.

Reisliğe tayin olunacak kişi ile ilgili soylu ve itibarlı bir aileden gelmesi ve tecrübeli birisi olması üzerinde durularak bu özelliklerinde bu kişide olduğu bilgisi verilmektedir. Selçuklu döneminde reis devletin idare memuruydu.⁹⁴

Sultan Tuğrul Bey zamanında Hoy ahalisi ile aralarında çıkan bir çatışmaya son vermek için en has adamlarından birini şehrin reisine elçi olarak göndermiş. Daha sonra Hoy ahalisi barışmayı kabul etti ve sonra isyan edenler cezalandırıldı. İsyanı karışan kent reisi ve yeğeni de hapsedildi. Bu olaydan sonra reislik makamına Ebu Sa'id getirildi. Buradan anlaşılacağı üzerine reisler Selçuklu devletinde önemli bir konumdaydılar ve devlet idari sistemi içerisinde söz sahibi olan kişilerdi. Zira hükümdar gönderdiği elçiyi reise göndermiş buda reisin o dönemde şehirdeki en üst rütbe görevlilerden biri olduğunun kanıtıdır.⁹⁵

Reis devlet kademesinde önemli bir yere sahip olduğuna değinmiştik. Selçuklu döneminde meydana gelen bir hadise reislerin devlet ekonomi ve siyasi yapılarında ne kadar önemli bir yere sahip olduklarını gözler önüne serecektir. Selçuklu döneminde 47 yıl Hemedan reisliği yapan Ebû Haşim Zeyd el-Hüseynî el-Alevi devlet kademesinde çok önemli bir yere sahip olmuştu. Sultanın merkezden istemiş olduğu ekonomik yardımları geri çevirmeden karşılamaktaydı. Hemedan reisi bir defasında 700.000 dinar gibi büyük bir meblağ devlet sarayına göndermiş. Sultan Muhammed Tapar reisin yapmış olduğu yardımdan dolayı reisi sarayında ağırlamış. Reisin sahip olduğu bu zenginlik ve ün vezir Ahmed b. Nizamülmülk'ü rahatsız etmekteydi. Vezir reisi ortadan kaldırmak için sultandan reisi kendine teslim edilmesini istedi. Eğer reisin kendisine teslim edilir ise 500.000 dinar vereceğini taahhüt etti. Bu olaydan haberdar olan reis aynı gece sultan ile görüşerek 800.000 dinar karşılığında vezirin kendisine teslim edilmesini ve cezasını vermek istediğini söyledi. Sulatan reisin isteğini kabul ederek reisin verdiği parayı kabul etmiştir. Bu olaydan da çıkarabiliriz ki bu dönemde reisler devlet kademelerinde çok önemli bir konuma sahip olmakla birlikte devlet kademesinde en önemli idarecilerden biridir.⁹⁶

Genel manada 12. Yüzyılda kent reisliğinin görevleri ve yetkilerinin sınırları tam

⁹⁴ G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Çev: İlyas Komalov, Ötüken Yay, İstanbul 2007, s. 117, 118.

⁹⁵ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, s. 229.

⁹⁶ İlhan Erdem, "Büyük Selçuklu Devletinden Anadolu Selçuklu Devletine(Büyük Selçuklularda Kent Reisliği)", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 5*, Mehmet Altay Köymen Armağanı, 137-143, Konya 2011, s. 141-142.

manası ile belli olmasa da reis görevli olduğu vilayette Vali'den sonra en yetkili memur konumdaydı. Bu görevde bulunan kişiler doğrudan sultana bağlıydılar. Reis görevli olarak tayin olduğu şehirdeki sosyal hayatı düzenlemek, kadı ile birlikte şehir haklını ve idareci tabakayı denetlemek, ticareti kontrol ederek zanaatçılardan ve köylülerden vergileri tahsil etmekte. Pazarlarda teftişlerde bulunarak fiyatları belirlemek bunlara ek olarak reis tedavüldeki paradan da sorumluydu. Mâzenderân reisliğine tayin olunan Necmüddin'in tayin fermanında “*Müslümanların zarar görmemeleri için o (reis) dinarın ayarına çok dikkat etmelidir*” emir edilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere reisler şehir hayatında önemli görevleri yerine getirmekteydiler.⁹⁷

1.1.7. Şihne (şahne)

Şahne devlet teşkilat sistemi içerisinde askeri vali olarak görev yapmaktaydı. Bu görevli vali ve kadı ile birlikte görev yaptığı yerde haklın haklarına riayet eder ve onları korurdu.⁹⁸ Şahneler bazı dönemlerde şehrin valisi olarak da görev yapmışlardır. Selçuklu döneminde bazı emirlerin idare ettikleri yerlerde görevlerine devam etmeleri takdirde bulundukları yerlere şahne olarak atandıkları olmuştur. Nitekim Irak Selçuklu sultanı Muhammed Tapar Musul ve Vâsıt emiri Muhammed Zengi'yi bu şekilde Şahnelik görevine getirmiştir.⁹⁹

Şihne müessesesi XI, XII yüzyıllarda Orta Doğu'daki devletlerin teşkilat yapılarında gelişme göstermiş bir kurumdur. Şihneler devlet yapısını gözeterek bulundukları eyalet, şehir ve kasabaların güvenliğini sağlardılar. Selçuklu döneminde Cüveyn şehri Şihneliğine yapılan tayin fermanında: “*Birkaç yıldır Cüveyn şihneliğine Sultan Sancar'ın kız kardeşi Tâcüddünya ve'ddin Nur Bilge'nin bahtiyar divanına, onun naiplerine ve güvendiği insanlara verilmiş. Şihne görevine Tâcüddünya Nur Bilge'nin divanı tarafından Sipehsâlâr Seyfuddin Yarankuş getirilmiştir ki, o en layık kulumuzdur; bölgenin reayasının ondan memnun olduğu haberini aldık*” buyurulmaktadır. Bunlara ek olarak şihne görevine tayin olan zatın halka iyi davranması ve yardım etmesi gibi özelliklerin yanında halkın güvendiği biri olması gerektiği de vurgulanmaktadır. Bunlara ek olarak şihne de bulunması bir diğer özellik ise bu görevliler halk arasında saygın kişiler olmasının yanında devlete uzun yıllar önemli hizmetler etmesi de gerekmektedir. Şihne görevini yerine getirirken bulunduğu yerdeki

⁹⁷ G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 119.

⁹⁸ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, s. 23.

⁹⁹ Erdoğan Merçil, “Şahne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, 292-293, İstanbul 2010, s. 292.

diğer devlet görevlileri ile işbirliği içerisinde olması gerekmektedir.¹⁰⁰

Kılıç ehlinden olan şahne tayin olunurken Türk komutanlar arasından seçilmekteydi. Bu nedenle maiyetlerinde çok büyük kuvvetler bulunmaktaydı. Bu memuriyet Sultan Melikşah ve sonrasındaki hükümdarlar döneminde de önemini korumuş ve devlet hiyerarşisinde önemli bir müessese olarak kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde şihnelik görevinde bulunan Saduddevle Güherâyı halifenin bit 'at olduğu söylenmesine rağmen sarayın girişinde her gün üç defa davul çaldırmaya devam etmiş. Buradan şunu elde edebiliriz ki bu dönemde şihneler devlet kademesinde büyük bir önem ve rütbeye sahiptirler. Zira şihne önemli bir memur olmasaydı halifenin bit 'at demesinde rağmen bunu yapmak cesaretinde bulunamazdı.¹⁰¹

Şihneler Anadolu Selçuklu döneminde şehrin askeri valisi veya garnizon kumandanıydı. Bu görevliler bulundukları şehirlerde güvenliği sağlamak, Türkmen kabileleri düzene sokmak, kabilelerin karışıklık çıkarmasına engel olmak gibi görevleri yerine getirmekteydi. Bu görevliler geçimlerini temin için şehir halkından belli zamanlarda almış olduğu “*mersûm-ı şahneği*” adlı vergi ile sağlamaktaydılar. Göçebe konumda bulunan Türkmen boyları “*otlakıye*” vergisi öderlerdi. Şihneler devlet tarafından belirlenmiş olan bu vergiler dışından şehirli halktan ve göçebe bulunan Türkmen beylerinden başka vergi almazlardı. Eğer bu vergiler geçimini idare etmeye yetmez ise devlet tarafından ıkta taksim edilir ve görevlinin ihtiyacı karşılanır.¹⁰²

1.2. Anadolu Selçuklu Devletinde Muhtesib

Yukarıda Anadolu Selçuklu devletin idari mekanizması içerisinde yönetici zümreleri açıklamaya çalıştık. Bu idareciler bulundukları eyalet, şehir ve kasabalarda devletin siyasi sosyal ve ekonomik işlerinin yürütülmesini sağlamaktaydılar. Anadolu’nu fethi sonrası Anadolu’da Türk-İslâm şehir kültür yapısına uygun şehirler oluşturulmaya başlandı. Anadolu’nun fethi sonrası devlet teşkilat yapısı içerisinde şehirlerde görevli diğer bir görevli memurda muhtesipti.¹⁰³

Anadolu Selçuklu döneminde hisbe kurumunun başında olan bu görevliler muhtesib, ihtisap memuru, çarşı zabıtası, belediye başkanı gibi isimler ile anılmaktaydılar. Bu dönemde hisbe kurumunun başında bulunan görevli için kullanılan

¹⁰⁰ G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 124-125.

¹⁰¹ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, s. 221.

¹⁰² E. Merçil, “Şahne”, 292.

¹⁰³ O. Turan, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, s. 161.

bir diğ er terim ise “*seyyidü’l hisbe*” dir. Muhtesibe seyyid unvanının verilmesi muhtesiplik makamına tayin olunan kişilerden birinin Peygamber efendimiz soyundan gelmesinin bir sonucu olabilir. Genel olarak İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren Türk İslâm devlet yapılarında bu kurumun olduğunu görmekteyiz. Hükümdarlar kimi zaman kendileri bu görevi bizzat yerine getirmişler kimi zamanda görevliler tayin ederek bu kurumun sosyal ve ekonomik hayatta devamlılığına katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde seyyid unvanlı taşıyan kişilerin bu kurumun başına tayin olmaları Anadolu Selçuklu hükümdarların da bu kuruma gereken önemi verdiklerinin bir sonucudur. Zira seyyidler yalnız bu dönemde değil bütün Türk İslâm devletleri döneminde devlet sosyal yapısı içerisinde hem devlet erkânı hem de reaya tarafından sevilen ve sayılan dini bütün insanlardı.¹⁰⁴

Sergey Grigoreviç ve Agacanov Selçuklular dönemi pazarları hakkında bilgi verirken bu dönemde pazarlarda ticaret ile meşgul olan tüccarlara “*zu’ama-yi asvak*” pazarbaşı olarak isimlendirdiği görevlilerin eşlik ettiğini söylemektedirler. Bu görevlilerin çarşı ve pazarlarda görevli özel memurlar olduğunu bildirmektedirler. Pazarbaşıl arın yalnızca pazarlarla ilgili hususlar ile görevli değil bunun yanında madeni para ayarının düzenlenmesi, terazi ölçülerinin yapılması, ölçü ve tartı aletlerinin kontrol edilmesi ve karaborsa ve döviz kuruna fırsat vermemek için para trafiğini de kontrol etmek gibi görevlerle meşgullerdi. Bu görevlilerin sorumlu oldukları görevler muhtesiplerin görevleri dahilinde bulunmaktaydı. Kanaatimizce bu görevliler muhtesiplerin yardımcıları konumundaydılar.¹⁰⁵

Bu dönemde hisbe görevinin yerine getirilmesi için hükümdarlar büyük bir titizlik göstermişlerdir. Muhtesipler bu dönemde kadılar ile birlikte şehir hayatında adaletin ve eşitliğin temin edilmesi için gerekli memurluklardan biri haline gelmiş. Bu görevliler halkın zulme uğramasına, aldatılmasına ve kandırılmasına engel olmuşlardır. Devletin şehirlerdeki adalet temsilcileri haline gelmiştir. Muhtesiplerin bu dönemde kadılar ile birlikte anılması ve adalet temsil eden görevliler olarak görülesi bu dönemde muhtesiplerin devlet teşkilat sistemi içerisinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir. Sultanlar tarafından bu kadar önemli görülen bir göreve

¹⁰⁴ Mustafa S. Küçükbaşçı, “Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Ünvanlarının Kullanımı”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXXIII, Muammer Kemal Özergin Hatırası I, 87-129, İstanbul 2009, s. 91.

¹⁰⁵ Sergey Grigoreviç ve Agacanov, *Selçuklular*, Çev: Ejber N. Necef, Ahmet R. Annabediryev, Ötügen yayınları, İstanbul 2006, s. 241.

sıradan kişilerin tayin olması düşünülemez.¹⁰⁶

1.2.1. Muhtesipte Bulunması Gereken Özellikler

Muhtesiplik makamına tayin olacak kişilerin sahip olması gereken bazı özellikler vardı. Bu özelliklere baktığımız zaman.

1.Müslüman olmak: Çalışmamızın başında da değindiğimiz gibi bu görev farzı kifaye olması nedeniyle bu göreve tayin olunacak kişilerin Müslüman olması gerekmektedir. Zira Müslüman olmayan birinin Müslümanları ikaz etmesi düşünülemez.¹⁰⁷

2.Mükellefiyet: Bu göreve tayin olacak kişide bulunması icap eden hususlardan bir diğeridir. Mükellefiyet muhtesiplik görevine seçilecek kişinin hem akli baliğ olması hem de ergenlik çağına ulaşması demektir. Bir kişinin yalnızca muhtesiplik görevi değil herhangi bir memurluğa tayin olması için onun hem akıllı olması hem de çocukluk döneminden gençlik dönemine geçmesi gerekmektedir. Çünkü İslâm dinine göre deli ve ergenlik çağına ulaşmamış kişiler bu mesuliyetlerden sorumlu değildir.¹⁰⁸

3. Erkek olmak: Muhtesiplik vazifesine atanan kişilerin istisnalar olmasına rağmen geneli erkekler arasından seçilmiştir. Çalışmamızın giriş kısmında bu göreve kadınların getirildiğine değinmiştik. Ama bu uygulamanın İslam'ın ilk dönemlerinde görmekteyiz. Çünkü bu dönem İslam kültür yapısının çarşılara yavaş yavaş entegre edilmeye başladığı dönemdi. Bu sebeple bu göreve tayin olunan kişiler arasında bayanlara da rastlamaktayız. Görevli bayanlar sadece bayanlara mahsus alanlarda çalışmışlardır.¹⁰⁹

4. Adalet: Muhtesipte bulunması gereken sıfatlardan bir diğeri ise adalettir. Muhtesib olacak kişi adaletli olmalıdır. Zira muhtesib devletin eyalet, şehir ve kasabalarında adaletinin tecellisidir. Adaletli olmayan bir kişinin muhtesiplik vazifesine tayin olması düşünülemez. Çünkü adalete sahip olmayan biri adil olarak karar veremez.¹¹⁰

5.İlim: Muhtesib görevine tayin olacak kişide bulunması gereken sıfatlardan bir diğeri ise ilimdir. Aslında ilim sahibi olmak yalnızca muhtesiplere ait bir özellik değildi.

¹⁰⁶ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, s. 29-30.

¹⁰⁷ C.Kallek, "Hisbe", 133.

¹⁰⁸ Gazali, *İhya'ı ulum'id-din*, s. 687.

¹⁰⁹ M. Hizmetli, *Endülüste Hisbe Teşkilatı*, s. 66.

¹¹⁰ Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 1992, s. 139.

Devlet kademesine tayin olunan bütün memurların tayin olundukları mevki hakkında ilim sahibi olmaları gerekmektedir. Muhtesibin tayin olduğu mevki yalnızca dini konular hakkında bilgi sahibi olmayı değil aynı zamanda çarşı pazar, ölçü tartı, para ayarları gibi birçok konu hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirmekteydi. Muhtesib İslâmi konularda iyi bilgi sahibi olmalı ki bu konularda karar verirken hataya düşmesin. Çarşı ve pazarlarda tüccarların ve esnafların yapacağı hileleri bilmesi lazım ki bu hileler olduğunda bu hilelerin farkına varsın ve halkın bu hilelere uğramasına engel olsun.¹¹¹ Mâzenderan muhtesibliğine tayin olunan Evhadüddin'den “*hoca imam*” olarak bahis edilmesi bu kişinin bilgisinden kaynaklanmaktadır. Bu da bize muhtesiplik görevinin takva ve bilgiye dayandığının bir göstergesidir.¹¹²

6. İyiliği Emir Etmek Kötülükten Nehyetmek: Bu sıfat hem muhtesib görevine tayin olacak kişilerde bulunması gereken bir husus hem de tüm Müslümanlar üzerine farzı kifaye olan bir görevdi. Konu alakalı tövbe suresinde mealen, “*mümin erkeler ve kadınlar birbirlerinin velileridir, iyiliği emreder kötülükten alıkoyarlar*” buyurulmaktadır.¹¹³ Bu göreve tayin olan kişi göreve tayin olduktan sonra görevi ile ilgili bir şikâyet aldığı zaman hemen çözmesi gerekmektedir. Asıl görevi bu olduğu için kendi görev alanı dahilindeki konular ile hemen alakadar olması gerekir zira geciktirir ise bu caiz olmaz. Muhtesipler şikâyet yerleri olmaları sebebiyle kendileri ile alakadar konuları etraflıca araştırmak zorunluluğu vardı. Muhtesipler kendi görevleri ile ilgili hususlarda yardımcıları tayin edebilme yetkisine sahiplerdir. Bu yardımcıları sayesinde görevlerini daha iyi yerine getirirlerdi.¹¹⁴

1.2.2.Muhtesibin Dereceleri

Muhtesibin göreve tayin olması gereken şartları yukarıda açıklamaya çalıştık. Muhtesibin göreve tayin olduktan sonra herhangi bir olay olduğu takdirde yapması gerekenler bulunmaktaydı. Gazali bu konu hakkında bilgi verirken muhtesibin derecelerini şöyle sıralamaktadır.

1. Taarruf

2. Tarif

¹¹¹ Y. Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 28.

¹¹² C. Kallek, “Hisbe”, s. 141.

¹¹³ Tövbe, 9/71.

¹¹⁴ C. Kallek, “Hisbe”, 133-134.

3. Nehiy
4. Öğüt vermek
5. Ağır sözle kınama
6. Elle değiştirmek
7. Dayakla tehdit
8. Dövmek
9. Silah çekmek
10. Yardımcı ve asker toplamak

Muhtesipler görevlerini yaptıkları zaman eğer münker bir hadise ile karşı karşıya kalırlar ise ilk olarak bu münker davranışta bulunan kişiyi uyarmalıdır. Eğer kişi yaptığı davranışı terk etmez ise muhtesib sözlü olarak bu kişiyi uyarıp onu tehdit etmelidir. Zira kişi muhtesibin tavsiyelerine ve tehditlerine uymaz ve yapmış olduğu yanlış davranışı devam ettirir ise muhtesib bu kişiyi cezalandırma yetkisine sahiptir. Bu ceza hem hukuki olarak uygulanır hem de muhtesibin dayak atma yetkisi de vardır.¹¹⁵

1.2.3. Muhtesibin Tayini

Yukarıda muhtesiplik makamına atanacak kişilerin taşınması gereken özellikler ve muhtesipte olması gerekli sıfatları açıklamaya çalıştık. Bu sıfatlar ve özellikler muhtesiplerin atanması için gereklidir.

Levy, muhtesibin tayini ile ilgili bilgi verirken bu görevin İslâm dininin dini kaidelerini yerine getirmek ve bu kaidelere uymayanlara gereken cezaları vermek için devlet başkanı ve onun vezirleri tarafından tayin edilmesi gerektiği bildirmektedir.¹¹⁶ İbn Haldun ise muhtesiplik makamına tayin olunacak kişilerin Fatîmiler ve Endülüs Emevi devletinde olduğu gibi Kadı'nın umumi velayetinde bulunan muhtesibin Kadı'nın tespiti ve tercihi ile seçmesi gerektiğini bildirmektedir. Bunun nedeni Kadı'nın hem dini yetkili olarak muhtesipten daha geniş yetkilere sahip olması hem de devlet kademesinde ilim seviyesi olarak en bilgili kişi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bilgiden yola çıkarak dini yetkili olan Kadı bir başka dini yetkili olan muhtesibi seçme ve tayin etme yetkisine sahipti. Ama İbn Haldun Kadı'nın bu yetkisini kullanırken halifenin izni dahilinde yaptığı bilgisini de vermektedir. Kanaatimizce Kadı muhtesiplik görevine tayin olunacak kişiyi belirler ve bu belirlenen isim halifenin onayından

¹¹⁵ Gazali, *İhya'ı ulum'id-din*, s. 723, Gazali, *Kimya-yı Saadet*, Ter: Ömer Dönmez, Hisar Yayınevi, İstanbul 1997, s. 324-325.

¹¹⁶ R. Levy, "Muhtesib", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Eskişehir 1997, s. 532.

geçtikten sonra muhtesiplik vazifesine tayin olunuyordu. Hz. Peygamber ve dört halife döneminde bu göreve tayin olunan kişiler halife tarafından tayin edildiğini kimi zamanda halifelerin bu görevin ehemmiyetinden ötürü kendileri yerine getirdiğini elde etmekteyiz.¹¹⁷

Selçuklu döneminde muhtesiplik görevine tayinler hükümdar tarafından yapılmaktaydı. Hükümdar muhtesipleri tayin ettikten sonra bu görevlileri takip etmesi gerekmektedir. Anadolu Selçuklu devleti döneminde muhtesiplik görevlerine tayin olunan Necmeddin Ebu Bekir'in ihtisap menşuru ile tayin olduğunu görmekteyiz. Padişah tarafından ihtisap menşuru ile Konya (Dar ül-mülk) payitahta tayin olunan bu kişinin “*Şadr-ı Kebîr Dîvan ül-hisbe hâkimi ve muhtesiplerin meliki*” olduğu bildirilmektedir. Bunlara ek olarak bu göreve tayin olunan kişinin menşurunda tayin olduğu yerdeki diğer devlet memurlarının tayin olunan muhtesibi tanınmaları, muhtesibin görevleri dahilindeki konularda müdahil olmamaları gerektiği ve muhtesibin kendi konularında tek yetkili olduğu da bildirilmektedir.¹¹⁸

II. Kılıç Arslan döneminde Konya’da muhtesiplik görevine bulunan Fahrettin Yunus bin Hasan ismindeki bir muhtesibin dükkân sahibi olduğu bilgisi verilmektedir. Bu kişinin dükkân sahibi olduğu sırada mı yoksa daha sonramı bu göreve tayin olduğu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Büyük Selçuklu döneminde bu göreve tayin olunan kişilerin kılıç ehlinden olan kişiler arasında seçildiklerine değinmiştik. Anadolu Selçuklu döneminde bu göreve tayin olunan Ebu Said bin İlyas’a görevleri bildirilirken askeri görevden de mesul olduğu bildirilmektedir. Bu bilgidен Büyük Selçuklu dönemindeki uygulamaların halen devam ettiğine ulaşabiliriz.¹¹⁹

Anadolu Selçuklu çağdaşı olan Memlûklar döneminde muhtesiplik makamına tayin olunan kişilerin ilk dönemde çoğunlukla ulema arasındaki kadılardan seçilmiş. Bu uygulama Memlûklarda XIV. yüzyılın sonuna kadar etmiş. Bu dönemden sonra muhtesiplik makamına Kadılık haricindeki devlet görevlileri ve tüccarlar da tayin olmuşlardır. Muhtesiplik makamına tüccarların atanması Memlûklar ile Anadolu Selçuklu dönemi arasında benzerlik olduğunu göstermektedir. Yukarıda Anadolu Selçuklu devleti şehirlerinden Konya’ya tayin olunan muhtesibin çarşı esnafından olduğuna ve çarşıda dükkânının olduğuna değinmiştik. Bu iki devlet döneminde de muhtesiplik makamına tayin olunan tüccarlar ve dükkân sahiplerinin olması bu

¹¹⁷ Haldun, *Mukaddime*, s. 608.

¹¹⁸ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 35.

¹¹⁹ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 37.

dönemde bu makama getirilen kişilerin muhtesiplik görevleri hakkındaki bilgilerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Zira devlet başkanları tarafından oldukça önem gösterilen bu kurumun başına sıradan kişilerin tayin edilmesi düşünülemez.¹²⁰

Bu bilgilerden şu sonuca varabiliriz ki Anadolu Selçuklu ve Orta çağ Türk İslam devletlerinde muhtesipler devlet başkanları tarafından tayin olmuşlardır. Bu özellik Anadolu Selçuklu devleti sonrası Anadolu da kurulan Osmanlı devleti idari yapısında da görülmüştür. Bu dönemde de muhtesiplik görevine yapılan atamalar hükümdarın emri ile gerçekleşmiş. Hükümdarlar bu dönemde de muhtesib atamalarında titizlik göstermişler. Bu dönemde muhtesiplik görevine uzun yıllar devlet görevinde bulunan kişiler de tayin edilmiştir.¹²¹ Osmanlı döneminde muhtesib atamaları hakkında bilgi verirken Osmanlı döneminde bu kurumun ilk İslam dönemine önemini kayıp ettiğini ve muhtesiplerin şehir hayatında yüksek derecede memurlar olduğunu belirtmektedir.¹²²

1.2.4. Muhtesibin Ücreti

Nizamülmülk muhtesiplerin tayin olunmasını hükümdarların asli görevleri arasında görmekteydi. Buna ek olarak tayin olunan bu muhtesiplere devlet tarafından ücret verilmesi gerektiği söylemektedir. Nizamülmülk muhtesiplerin yapmış oldukları görevlerin öneminden dolayı onların gönüllerinin hıyanete kaçmaması için bu memurlara görevleri ölçüsünde ücretlerin verilmesi gerektiğini bildirmektedir. Zira bu görevliler şehir hayatında hem ticari hayat hem de dini hayat ile ilgili önemli kararlar vermekteydiler. Bu nedende bu görevlilere devlet ücret taksim ederek onların adaletten ayrılmasını engelliyorlardı.¹²³

Anadolu Selçuklu devletinde muhtesiplik vazifesine tayin olan Malatyalı Ebu Bekir b. Hasan'a diğer devlet görevlilerine taksim edildiği gibi bir maişet temin edilmediği bu kişiye esnaf ve pazarlardan temin edilen “*ihtisap resmi*” verildiği tayin belgesinde bildirilmektedir. Bu bilgiye ek olarak muhtesiplik vazifesine tayin olunan kişi bu göreve atandığı beratı gelene kadar ona “*mukataa*” verilmesi de emir edilmiştir.¹²⁴ İhtisap resmi vergisi çarşı ve pazarlarda görevli olan muhtesiplere verilirdi. Bu vergi iltizam ile verilir ve üç kısımdan meydana gelmekteydi. Bunlardan

¹²⁰ A. M. Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, s. 246.

¹²¹ Z. Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, s. 56-57.

¹²² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C. I, Barış yayınları, Ankara 1999, s. 327

¹²³ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, s. 29.

¹²⁴ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 35-37.

ilki ihtisap akçesi olup çarşı ve pazarlarda ticaret ile uğraşan tüccar, dükkân sahibi ve esnaftan dükkânının hacmi ve gelirine göre temin edilmekteydi. İkincisi dışarıdan mallarını getiren tüccarlardan alınan narh verdisiydi. Üçüncüsü ise esnafın kurullara uymaması sonucu ödemiş oldukları vergiden tahsil edilmekteydi.¹²⁵ Muhtesib görevli olduğu eyalet ya da şehirde bu ücreti tek başına belirlemezdi. Bulunduğu yerdeki diğer memurlar ile beraber belirleyerek vergisini tahsil ederdi. Anadolu Selçuklu döneminde muhtesiplik görevinde bulunan kişilerin almış oldukları ücret hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ama Selçuklu dönemi Konya şehrindeki medreselerden bu dönemde devlet memurlarının almış oldukları ücretler hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bu dönem hakkında önemli bilgiler veren Altınapa vakfiyesinde Kadıların ve müderrislerin 800 imamların 200 müezzinlerin ise 100 dinar maaş aldıkları bilgisi verilmektedir. Kadı, İmam ve Müezzezzinde devlet kademesinde bulunan dini görevlilerdi. Kanaatimizce muhtesibinde bunlara yakın bir ücret aldığıdır çünkü muhtesipte bunlar gibi dini vazifesi bulunan memurdu.¹²⁶

Anadolu Selçuklu devleti dönemi ıktâ sisteminin yaygınlaştığı bir dönemdi bu nedenle bu dönemde devlet harcama yapmadan iltizam usulü ile memurlarının ücretlerini karşılamaktaydılar. Endülüs'te “*iltizam*”¹²⁷ usulü olmadığından muhtesipler devletten belli bir maaş almaktaydılar. II. Abdurrahman döneminde sâhibu’ş-şurta görevlisi için aylık 100, sâhibu’s-sûk görevinde bulunanlara ise 30 dinar verilmekteydi.¹²⁸

İltizam usulü ile muhtesib ve devlet görevlilerinin maaşlarının ödenmesi usulü Selçuklu sonrası Anadolu’da devam etmiştir. Osmanlı döneminde de devlet kademesinde görev yapan muhtesiplere maaş yerine iltizam verilmekteydi. Osmanlı devleti döneminde Bursa ihtisap mukataasında görevli olan muhtesibin maaşı üç yıllığına 500 bin akçe olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde Hüdavendigâr sancağının da

¹²⁵ M. Murat Öntüğ, “İhtisap Resmi”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C.II, Ankara 2004, s. 27.

¹²⁶ Osman Turan, “Şemseddin Altun-Aba, vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, Sayı:42, C. XI, 197-221, TTK Basımevi, Ankara 1947, s. 201-202.

¹²⁷ İltizam: gerekli sayma, üzerine alma gibi anlamlarına gelmektedir. Devlet vergi toplama geleneğinin iki türlü sistemi vardı bunlardan biri tüm devlet yapılarında görülen memurlu vergilendirme sistemi. Diğeri ise özel teşebbüs yolu ile yapılan vergilendirme sistemidir. İltizam sistemi bu ikinci vergilendirme sistemi içerisinde yer almaktadır. Devlet iltizam usulü ile gelirlerinden bir kısmını devlet kademesinde ki memurlara verir. Bu memurlar bu iltizamlardan gelen gelirlerin bir kısmından maaşlarını tedarik eder diğer kısmını da devlete vergi olarak merkeze gönderirdi. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Mehmet Genç “iltizam maddesi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 154-18, İstanbul 2000.

¹²⁸ M. Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, s. 72.

gelirlerinin Ahmet adındaki bir zata muhtesiplik vazifesi karşılığında verilmiştir.¹²⁹

Anadolu Selçuklu döneminde muhtesibin aldığı maaşla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz ki devlet bu dönemde kurmuş olduğu ıkta sistemi ile devlet memurlarının maaşlarını özel teşebbüs ile iltizam vererek devlet hazinesinden para çıkmadan karşılamaktaydı. Devlet kurmuş olduğu bu sistem sayesinde hem vergilerin toplanmasını sağlamaktaydı hem de devlet memurlarının maaşlarını temin etmekteydi. Anadolu Selçuklu döneminde muhtesiplik görevine tayin olunan kişilerin bu görevlerini kaç yıl süreyle yaptıkları bilgisine sahip değiliz. Ama şunu belirtmek gerekir ki iltizam belli süreliğine devlet memurlarına verilmekteydi.

1.2.5. Muhtesibin Toplumsal Hayattaki Konumu

Anadolu Selçuklu döneminde genel olarak Anadolu halkına baktığımız zaman halk köylerde ve şehirlerde yaşayanlar olarak iki kısma ayrılmaktaydılar.¹³⁰ Mustafa Akdağ Anadolu Selçuklu devri şehir hayatı hakkında bilgi verirken en üst seviyedeki devlet memurundan alt seviyedeki halka kadar kademelerin olduğunu belirtmektedir. Anadolu şehir hayatını şu kademelere bölmüştür.¹³¹

1. Sultan ve Meliklerin evleri
2. Emirlerin evleri
3. Tüccar ve işdişlerin
4. Zanaatkârların evleri

Buradaki sıralamadan da görmekteyiz Anadolu Selçuklu döneminde toplum hayatında en üst seviyeyi sultan ve ailesi oluşturmaktaydı. Bunlar toplumda en itibarlı yerde bulunmaktaydılar.¹³² Bunların oturmuş oldukları evler dahi diğerlerine göre daha ihtişamlıydı. İkinci kısım ise vezir başta olmak üzere devlet ricali ve devlet idari mekanizması içerisinde bulunan memurlardı. Bu memurlar şehir ve eyalet sistemi içerisinde yönetim organını oluşturmaktaydılar.¹³³ Anadolu Selçuklu dönemi idari taksimatına baktığımız zaman karşımıza çıkan diğer bir taksimat şöyledir.

¹²⁹ Z. Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtsab Müessesesi)*, s. 66.

¹³⁰ S. Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 470-475.

¹³¹ M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C. I, s. 14.

¹³² M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C. I, s. 15.

¹³³ Tülay Metin, *Selçuklu El kitabı* “ Selçuklular Çağında Şehir Hayatı”, Grafik Yayınları, 509-542, Ankara 2012, s. 535.C

1. Din adamları
2. Devlet memurları ve askerler
3. Tüccarlar ve sanatkârlar
4. Sanayi ve ticaret ile uğraşanlar.

Her iki taksimatın da birbirine yakın olduklarını görmekteyiz. Anadolu şehir yapılarında en üst yetkili kişilerin devlet memurları oldukları açıktır.¹³⁴

Selçuklu dönemi şehir idari yapısında memurlar belli bir kademeye sahipti. Bu dönemdeki şehir idari yapısına baktığımız muhtesibin sosyal hayattaki konumunu açık bir şekilde görmekteyiz.¹³⁵

1. Naib
2. Vali
3. Müşrif
4. Nâzır
5. Emir-i İğdişân
6. Kaabız
7. Muhtesib
8. Hvâcegân
9. Ehl-i Fütüvvet
10. Ummâl
11. Muhterife

Buradan da açık bir şekilde muhtesibin şehirdeki derecesini görmekteyiz. Şehir hayatında görevli devlet idarecilerine baktığımız zaman en yüksek rütbede Naib'i görmekteyiz. Naib Konya şehrinde devletin en üst yetkili kişisiydi. Naib'in yerini bazı zamanlar askeri yetkili olan Subaşı da almaktaydı.¹³⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı Anadolu Selçuklu eyalet sisteminde en yetkili görevlinin Beylerbeyi olduğunu söylemektedir. Beylerbeyinin orduların genel komutanı olduğunu serasker ve Subaşı'nın buna bağlı olarak şehir hayatında görev yaptığı bilgisini vermektedir. Bu iki bilgiden ulaşabiliriz ki Selçuklu Anadolu'sunda şehir hayatındaki en yetkili görevliler askeri görevlilerdi.¹³⁷

Bu taksimata baktığımız Selçuklu Anadolu'sunda muhtesibin önemli bir yerde

¹³⁴ Yaşar Bedirhan, Zeki Atçeken, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, Eğitim Kitapevi, Konya 2004, s. 65.

¹³⁵ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 72.

¹³⁶ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 73.

¹³⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, s. 99.

olduğunu görebiliriz. Muhtesipler bu dönemde doğrudan şehir hayatı ile ilgilenmekteydiler. Vazifeleri şehirlerde çarşı ve pazarlarla ilgili her türlü denetimi yapmaktı. Selçuklu Anadolu'sunda görevli olan bu muhtesipler görevlerinin kaplamış olduğu alan itibari ile hem örfi görevli hem de ehli ilim grubuna dahil olmaktaydı. Bunun nedeni ehli ilim gurubuna dahildirler çünkü muhtesibin görevleri arasında dini konular bulunmaktaydı. Muhtesibin örfi görevli olmasının nedeni de asıl görev alanı olan çarşı ve pazarların denetimini yaparken örfi kurullar çerçevesinde yapmasından kaynaklanmaktaydı.¹³⁸

Anadolu Selçuklu döneminde Konya şehrinde devlet idari binaları Alâeddin tepesi çevresinde toplanmışlardı. Bu uygulama güvenlik gerekçesi ya da Türk şehir hayatından gelen bir gelenekten kaynaklanıyordu. Bu idari binalar içerisinde hisbe binası da bulunmaktaydı. Ama “*Dâr'ül-muhtesib*” binası diğer devlet binaları gibi Alâeddin tepesinde değil bunların dışında çarşı ve pazarlara yakın bir yerde kurulmuştu. Bu binaların çarşı ve pazarlara yakın olan yerlerde kurulması hem muhtesipleri rahat bir şekilde denetim yapmasını sağlıyordu hem de çarşı pazar, alım satım gibi konularda adaletsizlik meydana geldiği takdirde halkın ve esnafın kolayca muhtesibe gidip şikâyetle bulunmasına imkân sağlıyordu.¹³⁹

Muhtesib görevlileri Selçuklu idari sistemi içerisinde yalnızca Konya değil diğer Selçuklu şehirlerinde de bulunmaktaydı. Bu dönemde önemli ticaret merkezlerinden olan Sivas şehri XIII. Selçuklu devletinin gelişme göstermesi ile zenginleşme dönemine girdi. Bu nedenle çarşı ve pazarlarda denetlemeleri için muhtesipler tayin oldu. I. İzzeddin Keykavus döneminde Sivas şehri muhtesibliğine tayin olunan Salahattin Reşit çarşı ve pazarlarda denetimlerde bulunuyordu. Muhtesipler şehirlerin ekonomileri üzerinde etkili bir konumdaydılar. XII. Yüzyıl sonrası Sivas şehrinde meydana gelen ekonomik gelişmeler muhtesiplerin de öneminin artmasına neden olmuştur.¹⁴⁰ Bu dönemde önemli şehirlerden biri olan Kayseri'de de muhtesibin varlığını görmekteyiz. Bu dönemde Kayseri çarşılarının mesleklere göre taksimlenmiş ve her meslek grubunun kendilerine ayrılmış

¹³⁸ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 75.

¹³⁹ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 77.

¹⁴⁰ Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya Kitapevi, Sakarya 2005, s. 126.

çarşıları vardı. Muhtesibin daireside bu çarşıların içerisinde bulunmaktaydı.¹⁴¹

Eflaki Anadolu Selçuklu dönemi sosyal hayatı hakkında bilgileri vermektedir. Eflaki şehir hayatında önemli konuma sahip olan memurluklardan biri olarak da muhtesibi göstermektedir. Eflaki çelebi hazretlerinin Sivas'a geldiğini ve burada şehrin ileri gelenleri ile toplantı yaptığını bildirmektedir. Burada şehrin ileri gelenleri belirtilirken Sivas şehrinin “*rindleri, hür kişileri, asilzadeleri, hafız, seyyid ve muhtesipleri*” olarak sıralamaktadır. Bu bilgilere ek olarak bunların bir araya gelerek çelebi hazretlerini divanda belirleyerek onun müridi oldukları bilgisini vermektedir. Burada da açık bir şekilde görüldüğü gibi muhtesipler daima şehri ileri gelenleri ile birlikte anılmaktadırlar. Muhtesibin görevi dahilinde dini vazife içermesi burada yapılan toplantıya katılmasında etkili olan faktörlerden bir diğeridir.¹⁴²

Anadolu Selçuklu sultanı Keykubat b. Keyhüsrev döneminde Akşehir'de muhtesiplik görevinde bulunan bir muhtesibin yaptırmış olduğu Cami'nin giriş kısmındaki kitabede “*Bu mübarek mescidin yapılmasını, 624 yılı aylardan Cemadelûlânın başında Emir ü-l müminin burhanı, fetih babası, din ve dünyanın yücesi büyük sultan Keykubat bin Keyhüsrev'in hükümdarlığı günlerinde, Allahu Teâlanın rahmetine muhtaç zayıf kulu Muhtesib Abdullah zade Eminüddin hacı hasan emir etmiştir. Allah ona rahmet etsin. Bu Mesut zade Ahmet işidir*” bilgisi verilmektedir. Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'nun hemen hemen her şehrinde muhtesiplere rastlanmaktadır.¹⁴³

Anadolu Selçuklu sosyal yapısı içerisinde muhtesiplerin sahip oldukları önemi açıklamak açısından verilmesi gereken örneklerden birini de Kırşehir'de görmekteyiz. Bu dönemde muhtesib Esed isminde bir kişinin muhtesiplik vazifesinde görev yaptığı daha sonra ise bu kişinin isminin bir mahalleye verildiğini öğrenmekteyiz. Günümüz şartlarında değerlendirecek dahi bir kişinin isminin bir mahalleye, bir caddeye veya bunun haricinde bir yere verilebilmesi için o kişinin ya önemli devlet görevlerinde bulunması ya da devlete hizmeti geçmiş önemli bir kişi olması gerekmektedir. Bu kişinin de Anadolu Selçuklu devleti döneminde yapmış olduğu vazifeden dolayı isminin

¹⁴¹ Ahmet Recep Tekcan, *Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri'de Şehir Hayatı*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 179.

¹⁴² Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri*, Çev: Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s. 262.

¹⁴³ Mehmet Eminoğlu, *Konya Ticaret Teşkilatı Dünü ve Bugünü*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Yayın no:16, Konya 1998, s. 124.

mahalleye verildiği düşüncesindeyiz.¹⁴⁴

Anadolu Selçuklu sosyal yapısında muhtesibin konumu hakkında sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, bu dönemde muhtesipler araştırmamızın giriş kısmında değindiğimiz gibi Fatımî ve Eyyübî devletlerinde yaygın bir şekilde görülen merkezdeki muhtesiplerin salâhiyetlerinin taşradakilere nazaran daha fazla olma özelliği bu dönemde görülmemesidir. Eyyubi devleti döneminde merkezde görev yapan muhtesipleri salâhiyet alanları hemen hemen bir kadı kadar genişti. Anadolu Selçuklu devleti döneminde muhtesiplerin görevleri ile ilgili böyle bir bilgiye sahip değiliz. Ama devlet kademelerinde görev yapan tüm memurların bir üstü bulunması nedeniyle bu dönemde de muhtesiplerin bazılarının bazı özel unvanlar taşıdıklarını öğrenmekteyiz. Anadolu Selçuklu döneminde görevli iki muhtesibin tayin belgesinde bu bilgiye ulaşmaktayız. Konya’ya tayin olunan Necmeddin Ebu Bekir hakkında bilgi verilirken bu kişi hakkında “*Muhtesiplerin meliki*” olarak unvanlandırıldığını görmekteyiz. Yine bu dönemde Uluğ yahşi Bey isminde bir kişi hakkında bilgi verilirken bu kişinin “*muhtesiplerin efendisi amillerin reisi*” olarak lâkaplandırıldığını da görmekteyiz. Buradan şunu söyleyebiliriz Anadolu Selçuklu devletinde muhtesiplerin bazıları yetki bakımından diğerlerinden daha geniş yetkilere sahiplerdi. Burada şunu da hatırlatma gereği duymaktayız ki Selçuklu başkentine tayin olunan muhtesibe muhtesiplerin meliki unvanının verilmesi tıpkı Kadı’ul kudatlık makamının Anadolu Selçuklu devletinde merkezi Konya olmasıyla aynı nedendendir. Bu neden de Konya’nın Selçuklu devletinin merkezi olmasıdır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Ahmet Akşit, “Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 5. 1, 67-88, Kırşehir 2014, s. 77-78.

¹⁴⁵ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s.35 -179.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE HİSBE TEŞKİLATI

2.1. Muhtesibin Görevleri

2.1.1. Çarşı Pazar ve Yollar İle İlgili Vazifeleri

Hisbe kurumunun ilk çıktığı zamandan başlayarak Anadolu Selçuklu dönemine kadar muhtesiplerin yapmış oldukları vazifeler hemen hemen her dönemde birbirlerine çok yakınlık göstermekteydiler. Hisbe'nin ilk uygulayıcısı olan Hz. Peygamber (sav) bu vazifeyi ilk olarak pazarlarda uygulamaya başladı ve bizzat çarşı ve pazarlarda denetimlerde bulundu. Muhtesiplerin vazifeleri hakkında ayrıntılı bilgi veren Şeyzeri *Nihâyetü'r-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe* adlı eserinde muhtesiplerin vazifelerini sıralarken 40'a yakın görevden bahis etmektedir. Şeyzeri bu görevlerin başında ilk olarak çarşı ve pazarların olduğu bilgisini vermektedir. Şeyzeri muhtesiplerin çarşı ve pazarlarda yapması gerekenleri sıralarken. “ *çarşılar eskiden olduğu gibi yüksek ve geniş yerlere kurulmalıdır. Çarşı parke taşlar ile düşenmiş ise, üzerinde insanların yürümesi için iki tarafına kaldırım yapılmalıdır. Çarşı ehlinden birinin insanların gelip geçtiği yerlere dükkânın tezgâhını yayması doğru değildir... Muhtesib çarşılarda her sanat ehlini kendi çarşılarına yerleştirir*” bilgisini vermektedir. Bu bilgilere ek olarak çevreye zarar veren ve kötü kokuya sebep olan dericilik, saman işleri ve demircilik gibi meslekler çarşının dışındaki yerlere kurulması gerektiği bilgisini de vermektedir.¹⁴⁶

İbn Haldun muhtesibin vazifesini çarşı ve pazarda düzeni sağlayan ve buraları kontrol eden memur olarak bildirmekte.¹⁴⁷ Gazali ise ev sahiplerinin evlerin çatılarını gereğinden fazla uzatmaması gerektiğini, yollarda halka zarar verecek kişilerin oturmaması gerektiği bilgisini vermektedir.¹⁴⁸ Levy'de muhtesibin vazifeleri hakkında bilgi verirken bu görevlilerin Grekler'in “*Agora-nomos*”, Romalıların “*curule aedile*” Bizans'ta “*praefectus*”lardan farkı olan çarşı pazar sorumluları oldukları bilgisini vermektedir. Bu bilgilere ek olarak Muhtesiplerin çarşı ve pazarlardan sorumlu belediye görevlileri olduklarını bildirmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Eş-Şeyzeri, Abdurahman b. Nasr, *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı (Nihâyetü'r-Rütbe fî Talebi'l-hisbe*, s. 39-40.

¹⁴⁷ Haldun, *Mukaddime*, s. 607-608.

¹⁴⁸ Gazali, *İhya'ı ulum'id-din*, 743-744.

¹⁴⁹ R. Levy, “Muhtesib”, s. 135.

Yukarıdaki bilgileri göz önüne alarak Anadolu Selçuklu devletinde muhtesibin görev alanı içerisinde muhtesibin vazifelerini açıklamaya çalışacağız. Bu dönemdeki ihtisap memurlarının tayin belgelerinde muhtesibin vazifelerinin neler olduğu açıklanmaktaydı. Bu döneme ait tayin belgesinde muhtesibin “*pazarlarda men, alış-veriş esnasında maiyetinde bulunan kimselerin satıcı ve müşterilerin ahvaline bakarak adaletsizliğe ve inhirafa meydan vermemeleri, sanat sahipleri ve pazar halkına riayet etmesi pazarlara emin dellallar koyması ve ihtisap şartlarına riayet etmesi*” yapması emredilmekteydi. Bu bilgilere ek olarak muhtesibin tayin olduğu yerde pazarların tek hâkimi olduğu diğer devlet görevlileri ve pazar halkının bunu böyle bilerek ona itaat etmeleri bildirilmekteydi.¹⁵⁰

Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu çarşı pazarlarına baktığımız zaman Şeyzeri'nin açıklamış olduğu muhtesibin çarşı ve pazarlarda uygulaması gereken özellikleri hemen görmekteyiz. Bu dönemin önemli şehirlerinden biri olan Konya çarşısı Alâeddin tepesinde kalenin etrafında şekillenmiştir. Burada tüccarların ticaret ile meşgul oldukları pazarlar ile insanların yaşadıkları evler birbirinden ayrı tutulmuş.¹⁵¹ Bu dönemde evinin altında dükkânı olan hiçbir esnaf bulunmamaktaydı. Bu dönem ile ilgili göze çarpan önemli bir hususta demircilik ya da bunun gibi halka gürültü veren imalathanelerin şehri dışında kurulmasıydı. Konya da birbirleri ile ilişkide olan esnaf kolları pazarlarda yan yana bulunmaktaydı. Misalen dericiler, kasaplara onlarda saraçlara yakındılar.¹⁵² Bu dönemde çarşılar kale duvarına yakın bir şekilde kurulmuştu her meslek erbabının kendine ait çarşıları vardı. Bu dönem Konya çarşısına baktığımızda at pazarı, attarlar pazarı, buğday pazarı, odun pazarı, kasaplar ve kuyumcular gibi taksim olunmuş pazarlara rastlamaktayız.¹⁵³ Türk-İslâm şehir kültür yapısının sıkça karşılaştığımız sağlıklı olmayan debbağlar ve kasaplar gibi meslek erbablarının bu dönemde de kalenin dışında olduklarını elde etmekteyiz. Bunların denetimi muhtesipler tarafından yapılmaktaydı.¹⁵⁴

Bu dönemde her türlü ekonomik faaliyet çarşılar ve pazarlarda cereyan etmekteydi. Her meslek dalına göre ayrılan bu çarşılar devletin ekonomik kazançları

¹⁵⁰ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 35.

¹⁵¹ A. Akşit, “Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler”, s. 69.

¹⁵² T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 53.

¹⁵³ Caner Arabacı, *Geçmişten Günümüze Konya Ticaret Odası*, Konya Ticaret Odası Kültür Ve Eğitim Yayınları, No:20, Konya 1999, s. 85.

¹⁵⁴ Mehmet Uysal, “Tarihsel Süreçte geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekânsal Analiz”, *Milli Folklor*, Sayı:86, 149-162, Konya 2010, s. 152.

için önemli katkılar sağlamaktaydı. Her meslek dalı kendileri için belirlenmiş pazarlarda ticaret yapıyorlardı. Bunun ile birlikte meslekleri gereği birbirlerine yakın olması icap eden zanaatkârlar birbirlerine yakın çarşılarda ikamet etmekteydiler.¹⁵⁵ Her meslek erbabı kendileri için belirlenen yerlerde ticaret eder ve bulundukları yerlerde kendilerine bir lonca başkanı belirlerdi.¹⁵⁶

Anadolu şehirlerindeki pazarlarda görülen bu pazar düzenlemesini Kayseri çarşısında görmekteyiz. Anadolu Selçuklu dönemi kayseri çarşıları Konya'daki çarşılar ile benzerlik göstermekteydiler. Çarşı ve pazarlar her meslek dalına göre şekillenmiştir. Anadolu Selçuklu şehirlerinin temel özelliği olan çarşı ve pazarların şehrin dışına doğru mesleklere göre şekillenmesi burada da mevcuttur. Bu dönem Kayseri pazarına baktığımız zaman attarlar çarşısı, kuyumcular çarşısı, şekerçiler çarşısı, tuz pazarı balık pazarı gibi birçok pazar mevcuttu. Yine şehirde yaşayan halkın muzdarip olmaması için nişasta, tabakhane, boyacılar, kükürt atölyeleri gibi bazı işletmeler pazarların içinde değil kalenin dışında bulunmaktaydı. Bu dönemde köylü halk mallarını getirip şehirde satmaktaydılar. Köylü halkın ihtiyaçlarını karşılamak için bu dönemde panayırlar, günlük, haftalık ve aylık pazarlar oluşturuluyordu.¹⁵⁷

Bu dönemde Kayseri şehri pazarları hakkında verilmesi gereken önemli bir bilgide Kayseri büyük pazarların at pazarı ile kapamacılar çarşısının yan yana olduğu, şehrin iç kale kapısından çıkınca aktarlar ile güzel koku satan dükkânların yan yana oldukları bilgisidir. Bunların yanında da sarraf, kapama ve terzi dükkânları bulunmaktaydı. Muhtesibin dükkânı da bu temiz dükkânların içindeydi. Kanaatimizce muhtesiplerin kaldıkları yerlerin ve dükkânlarının bu pazarların içerisinde bulunması Anadolu Selçuklu devleti şehirlerinde yaygındı. Çünkü daha önce Konya'daki idari statü hakkında bilgi verirken bütün devlet görevlilerinin binalarının Alâeddin tepesinde kalenin etrafında şekillendiği bilgisini vermiştik. Ama bu devlet görevlileri içinde muhtesib hariçti muhtesibin kaldığı Dar'ul hisbe kalenin dışında bulunmaktaydı. Zaten çarşı ve pazarlarında şehirlerin dışına doğru olduklarını bilmekteyiz. Bu dönemde muhtesiplerin çarşı ve pazarların içerisinde bulunması muhtesiplerin daha kolay bir şekilde denetimlerde bulunmasını kolaylaştırıyordu. Devlet çarşı ve pazar denetleyicisi olan muhtesibi çarşılarla yerleştirerek hem buraların daha iyi denetlenmesini sağlıyordu

¹⁵⁵ T. Metin, *Selçuklu El kitabı* "Selçuklular Çağında Şehir Hayatı", s. 523.

¹⁵⁶ M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, s. 15.

¹⁵⁷ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7. Yeni Türkiye Yayınları, 323-378, Ankara 2002, s. 359-362.

hem de muhtesiplerin esnaf ile iç içe olup pazarların sorunlarına ve esnafın derdine daha kolay bir şekilde çözüm bulmasını sağlıyordu.¹⁵⁸

Yine bu dönemde Anadolu ticari hayatı için önemli bir şehir olan Sivas şehrinin de aynı kriterlere göre dizayn edildiğini elde etmekteyiz. Anadolu Selçuklu dönemi Sivas şehri çarşı ve pazarları ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerdi. Bu çarşılar tıpkı diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi belli bölümlere ayrılmıştı. Sivas şehrinde bazzazlar çarşısı, hayvan pazarı, terziler çarşısı, iplikçiler çarşısı, koyun pazarı, demirciler, dericiler vb. Anadolu şehirlerin görülen tül esnaf kolları burada mevcuttu. Bu dönemde Attarlar çarşısının sur dışında olduğunu da görmekteyiz. Bunlara ek olarak Sivas şehrinde Subaşı hanının arka tarafında tavuk pazarı, kasaplar, şerbetçiler ve sıra pazarlarının birbirlerine yakın olduklarını da öğrenmekteyiz.¹⁵⁹

Anadolu Selçuklu dönemi çarşı pazar ve mahalle idaresinde sorumlu olan muhtesipler devlet ve halk nezdinde önemli yere sahiplerdi. Bu dönemde Kırşehir’de kunduracı Esed adında bir mahallenin olduğu bildirilmekte. Bu bilgidен Kırşehir’de muhtesiplik vazifesine tayin olan Esed ismindeki bu kişinin asıl mesleğinin kunduracılık olduğu sonucuna varabiliriz. Bu kişinin isminin bir mahalleye verilmesi muhtesibin toplumda sahip olduğu önemin bir göstergesidir. Zaten muhtesiplerin görevleri arasında mahallelerin dizayn edilmesi de bulunmaktaydı.¹⁶⁰

Anadolu Selçuklu dönemi çarşı ve pazarlarının dizayn edilmesi şekillerine baktığımız zaman şu sonuca varabiliriz ki bu çarşı ve pazarlar muhtesibin yapmakla görevli olduğu hususlara göre yapılmıştır. Şehirlerin tamamında aynı meslek dallarına ait tüccarlar aynı bölgelerde toplanmışlar. Şehirdeki halkın rahat etmesi için çarşı ve pazarların konumu belirlenmiştir. Halkı koku, ses ve kirlilik yününden rahatsız eden esnaf kolları bir arada biriktirilerek halkın ikamet ettiği yerleşim yerlerinin uzağında kurulmuştur. Buna örnek vermek gerekir ise Anadolu Selçuklu döneminde saman pazarları, at pazarları, koyun pazarları, dericiler, kasaplar, boyacılar, tavuk pazarları ve demirciler gibi meslek dalları genel olarak şehir merkezinden uzak yerlere kurulmasına özen gösterilmiştir.

¹⁵⁸ A. R. Tekcan, *Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri’de Şehir Hayatı*, s. 178-179.

¹⁵⁹ M. Demir, *Türkiye Selçukluları Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, s. 179-180.

¹⁶⁰ A. Akşit, “Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler”, s. 77.

2.1.2. Ticari Faaliyetlerin Denetlenmesi

Yukarıda muhtesiplerin ticari faaliyetlerin yapıldığı yerler olan çarşı ve pazarların nasıl dizayn ettiği ve her meslek grubuna göre nasıl taksim ettiğini açıklamaya çalıştık. Muhtesipler yalnızca çarşı pazarların bu dizaynı ile değil aynı zamanda çarşı ve pazarlarda bulunan her meslek grubunun teftiş ve kontrolü ile de meşgullerdi. Muhtesipler Anadolu Selçuklu devletinde mahalli idari sisteminde çarşı ve pazarlardaki en yetkin kişi olması nedeniyle çarşı ve pazarlardaki satılan bütün ürünlerin fiyatlarının belirlenmesinde belirlenen bu fiyatlara esnafın uyup uymadığından sorumluydu. Ayrıca muhtesib halkın ihtiyacı olan temel ürünlerin depolanıp fiyatlarının yükselmesine neden olan istifçilere, ticaret yerlerin niteliksiz ve kalitesiz mal satarak halkı kandıran esnafı cezalandırma yetkisi de vardı.¹⁶¹

Anadolu Selçuklu döneminde muhtesibin çarşı ve pazarlardaki ürünlerden sorumlu olduğunu hükümdar tarafından bu göreve tayin olunan Uluğ Yahşi Bey'in tayin belgesinde görmekteyiz. Uluğ Yahşi Beyin atama belgesinde“ *şehrin ihtisap işleri tayin edilirken, her türlü ölçülerin tadili, arşınların tamamlanması, kilelerin müsavi olması ve fiyatların muhafazası için himmet göstermesi, çarşı esnafının huzur içinde bulunmasına ve fasıkların te'dibine çalışması, geçiş resimlerini alması*” bildirilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Anadolu Selçuklu döneminde bu göreve tayin olan kişiler çarşı ve pazarlarda bütün meslek gruplarının denetim ve düzenlemeleri ile sorumluydular.¹⁶²

Şeyzeri genel anlamda muhtesiplerin çarşı ve pazarlarda denetimde bulunduğu esnaf kolları hakkında tafsilatlı bir şekilde bilgi vermiştir. Bu meslek grupları ekmekçiler, fırıncılar, kasaplar, balıkçılar, temel gıda malzemeleri satan dükkânlar, dokumacılar, terziler, pamukçular, iplikçiler, ayakkabıcılar, sarraflar kuyumcular, demirciler, kan alıcılar ve bunun gibi aynı meslek dalına mensup birbirine yakın olan tüccarların tamamı muhtesiplerin denetiminde bulunmaktaydı.¹⁶³

Şeyzerinin eserinde muhtesibin denetiminde bulunduğunu belirttiği bütün meslek dallarını Anadolu Selçuklu devleti döneminde görmekteyiz. Bu dönemde Anadolu'da ticari hayatta etkinlik gösteren mesleklere baktığımız zaman. Giyim kuşam ile ilgili, terzi, dokumacı, kattân, kazzaz gibi meslekler,¹⁶⁴ gıda ile ilgili meslekler,

¹⁶¹ Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetretten Osmanlıya Kadar (1018-1030)*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 279-380.

¹⁶² O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 179-180.

¹⁶³ Eş-Şeyzeri, Abdurrahman b. Nasr, *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı (Nihayetü'r-Rütbe fi Talebi'l-hisbe)*, s. 6.

¹⁶⁴ Erdoğan Mercil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s.

ekmekçi, attar, debbağ, bağcı, değirmenci, kasap, şekerçi yaycı vb. halkın ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli bütün meslekler mevcuttu. Tarihi süreçte muhtesiplerin görevleri dahilinde bulunan bu meslek dalları bu dönemde de muhtesipler tarafından kontrol edilmiştir.¹⁶⁵

Anadolu Selçuklu devleti sonrası Anadolu'da Selçuklu mirası üzerine kurulan Osmanlı devletinde de hisbe kurumunu ve muhtesiplerin bu dönemde de görevlerine devam ettikleri bilgisini elde etmekteyiz. Bu dönem kanunnamelerde muhtesiplerin ticaret hayatı ile ilgili görevlerine baktığımızda karşımıza şunları görmekteyiz. muhtesib esnafı kontrol eder, esnafın devlet tarafından belirlenen kararlara uyup uymadığını kontrol eder, çarşı ve pazarlardan vergileri toplar, çarşı ve pazarlardan toplanan ihtisap vergisinin dağıtımını yapar, çarşı ve pazarlarda yaşı küçük çocukların çalıştırılmasına engel olur bunların haricinde muhtesib genel sağlık hizmetleri ve kamu alanında denetimlerde bulunur. Muhtesibin Osmanlı devleti döneminde sorumlu olduğu konulara baktığımız zaman tarihi süreçte Türk-İslâm devletlerinde muhtesiplerin görevleri ile benzerlik göstermektedir. Buradan araştırmamız icabı şöyle bir sonuca varabiliriz ki devletler değişmesine rağmen muhtesiplere yüklenen görevler devlet idari yapısında herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.¹⁶⁶

Tüm Ortaçağ ve günümüzde de en önemli gıda maddelerinden biri olan ekmek üretimi bu dönemde de fırıncılar tarafından yapılmaktaydı. Bu fırınlardaki ekmekler ekmekçiler tarafından yapılmaktaydı. Bu ekmek dükkânlarının hepsinde ekmeklerin gramları ölçüsünde olması için teraziler bulunmaktaydı. Ekmek yapılmadan önce mayalanırdı ve mayasını tam olarak alması beklenirdi. Mayalandıktan sonra hamur haline getirilerek kaplara bırakırdı. Fırıncılar ekmekleri buğday, darı ve arpa ekmeği olarak ayırıp bunu belli ederdi. Fırıncılar beyaz elbise giyerlerdi ve fırınların temiz olmasına dikkat ederlerdi. Fırınlarda ölçü ve tartıların bulunması fırıncıların temiz beyaz elbiseler giyinmesi hepsi fırıncıların uyması gereken şeylerdi.¹⁶⁷

Şeyzeri fırıncıların ekmek yaparken uyması gerekenleri sıralarken “*fırıncılar su kaplarını temiz tutmalı üzerlerini örtüp gizlemeli, hamurları temiz leğenlere koymalı, ekmekçi ekmeğe bir şey damlamasın diye üstüne beyaz bir şey örter. Muhtesipler*

13 18.

¹⁶⁵ E. Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, 42-55.

¹⁶⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri (Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunâmeleri)*, C. 1, Fey vakfı yayınları, İstanbul 1990, s. 236.

¹⁶⁷ E. Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s. 52-52.

hamurun tam mayalanıp mayalanmadığını tartıda tartarak anlarlar” bildirir. Burada görmekteyiz ki Selçuklu Anadolu’sunda fırıncıların fırınlarda ekmek yaparken dikkat ettikleri hususlar muhtesibin görev alanında bulunmaktaydı.¹⁶⁸

Muhtesipleri görevlerini yaparken en zorlandıkları dönemler olağanüstü zamanlardı. Bu dönemlerde temel gıda maddeleri başta olmak üzere birçok ürünü temin etmek zorlaşıyordu. Anadolu Selçuklu döneminde Ani’de meydana gelen çekirge ve kıtlık münasebeti ile büyük bir kıtlık meydana gelmiş. Halk sıkıntıya girmiş İran’dan getiren buğday ile halk ekmek sıkıntısından kurtulmuştur. Yine 1171 yılında meydana gelen büyük kuraklık sonrası buğday fiyatlarındaki artış ekmek fiyatlarında da dalgalanmalar olmasına neden olmuş. Ekmek fiyatlarının denetiminden ve fırınların denetiminden bu dönem de muhtesib sorumluydu. Muhtesipler denetimleri sırasında fırınlarda herhangi bir ekmeği alıp tartarlar ve eksik olursa ceza verirdi. Araştırmamızda muhtesiplerin çarşı ve pazarlarda denetimlerde bulunurken herhangi bir fırıncıya bir ceza verdiğine rastlamadık. Ama fırınlardaki nizam ve intizamdan fırınların muhtesiplerin denetiminde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

Yukarıda Anadolu Selçuklu devleti zamanında yaşanan olağanüstü durum sonrası halkın sıkıntıya düşmesi ve devletin bu olaya karşı halkın ihtiyaçlarını karşılamasına benzer bir olayı Memlûklar döneminde de rastlamaktayız. Memluk sultanı El-Eşref Barsbay dönemi ünlü tarihçilerinden olan el-Makrsizi ve el-Ayni Barsbay döneminde ülkede meydana gelen kıtlık ve ekonomik buhranlardan dolayı birkaç kez muhtesiplik görevine atandıklarını elde etmekteyiz. Bu göreve gelmek için birbirleri ile mücadeleye dahi girişmişler. Bu görevi ifa ederken bu dönemdeki tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatlarını ayrıntılı bir şekilde incelemelerini yapmışlar. Bu bilgilere ek olarak her ikisi de çarşı, pazar, ölçü, tartı fiyatlarının belirlenmesinde önemli görevler üstlenmişler.¹⁷⁰ Sultan Barsbay dönemi ile ilgili diğer bir hadise ise Nil nehrinin taşması sonucu bazı satıcıların ellerinde bulunu malları saklama yoluna gittikleri, bazılarının ise kıtlığın uzun sürmesi korkusu ile gereğinden fazla malı evlerinden stok ettiklerini öğrenmekteyiz. Bu olaylardan sonra ürünlerin fiyatlarında yükselmeler meydana geldi. Halk temel gıda mallarını bulamaz hale geldi. Halkın içine

¹⁶⁸ Eş-Şeyzeri, Abdurahman b. Nasr, *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı (Nihayetü’r-Rütbe fi Talebi’l-hisbe*, s. 55-56.

¹⁶⁹ Osman G. Özgüdenli, Ömer Uzunağaç, “Selçuklu Anadolu’sunda Ekmek, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 43-72, İstanbul 2014, s. 63.

¹⁷⁰ İlyas Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde Memluk Devleti’nde Salgın Hastalıklar ve İktisadi Buhran(1422-1438)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, Say:1, SS. 91-136, 2008, s. 93.

düştüğü sıkıntıyı duyan sultan Barsbay yayınladığı bir emir ile bu uygulamayı yasakladı. Bu olaydan sonra kahire muhtesibi eş-Şeşmani'ye; *“hiç kimsenin bir irdebb buğdayı 150 dirhem üzerinde almaması ve bir kişiye de 10 irdebb'den fazla buğday satılmamasını”* emirini vermiş.¹⁷¹

Muhtesiplik vazifesi ilk İslâm'ın ortaya çıktığı zamandan bu yana kimi zaman muhtesipler kimi zaman da devlet başkanları ve halifeler tarafından yürütüldükleri bilmektediriz. Bir gün Gazeyn şehrinde fakir halk ve yabancılar ekmeklerin pahalı olmasından ve dükkânların günde gün kapanmasından dolayı sultana şikâyetle gitmişler. Sultan şikâyetin ardından bütün ekmekçilerin huzurunda toplanmasını emretmiş. Sultan ekmekçilere ekmek sıkıntısının nedeni sormuş. Ekmekçiler, *“ bu şehre getirilen buğdayı sizin has ekmekçilerinizin satın alıyorlar; ambar ediyorlar ve fermanın böyle olduğunu söylüyorlar; bir men yük satın almamıza izin vermiyorlar”* dediler. Bu olay üzerine sultan has ekmekçilerinin fillerin ayaklarının altına atılmasını daha sonra ise ölen ekmekçilerin fillerin hortumlarına bağlayarak şehirde gezdirdi. Bu olayın herkese ibret olmasını bundan sonra dükkânlarını kapatıp halkı zor durumda bırakanların başlarına aynı şeyin geleceğini ilan etti. Herkes buğday ambarlarını açtı ve akşama kadar dükkânlarda ekmek kalmadı. Bu hadisede muhtesibin vazifesinde bulunan fırınların denetimi ve halkın gıda maddelerini karşılama görevi padişah tarafından yerine getirilmiş. Muhtesiplik görevi yalnızca ilk İslâm dönemi değil bu dönemde de hala devlet başkanları tarafından yapılmaya devam edilen bir görevdir.¹⁷²

Anadolu Selçuklu dönemi Rukneddin II. Süleymanşâh devrinde bir yaşlı kadın pazarda satmak için bir kova yoğurt hazırlamış ve pazara gitmek için yola çıkmış. O dönem de sultana yakın olan Ayaz isimindeki gulâm avda susadığından dolayı yoğurdu yaşlı kadının elinden alarak içmiş. Bu gulâm yoğurdun ücretini kadına vermemiş. Yaşlı kadın gulâmın arkasından gelerek onu şehre kadar takip etmiş. Daha sonra kadın şehre vardı ve gulâmın yemiş olduğu yoğurdun yetim çocuklarının ekmek parasını tedarik etmek için getirip çarşıda satacağını ve gulâmın bunu yediğini bildirdi. Bunun üzerine padişah gulâmın bulunmasını emretti. Gulâm sarayda yaşlı kadının karşısına çıkarıldı ve Süleymanşâh kadının parasının verilmesini emretti. Kadının satış yapmak için getirmiş olduğu yoğurdunun parasını alarak evine döndü. Genel kurallardan bakıldığında çarşı pazar, alım satım gibi konularda hükümdarlar tarafından görevli muhtesib tayin etmesine

¹⁷¹ İ. Gökhan, “ El-Eşref Barsbay Döneminde Memluk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadi Buhran(1422-1438)” s. 106.

¹⁷² Nizâmülmülk, *siyasetname*, s. 32-33.

rağmen bu olayda hükümdarın bu işi yaptığı görülmektedir. Nitekim konumuzun başında da değindiğimiz gibi muhtesiplik vazifesi yalnız muhtesipler tarafından değil devlet başkanları tarafından da yürütülmekteydi. Buradaki olayda bize göstermektedir ki bu dönemde de hükümdarlar muhtesiplik vazifesini yapmaya devam etmiştir.¹⁷³

Yine bu dönemde konumuz icabı mühim bir hadisede Selçukluların bir kolu Kirmân Selçuklu devletinde meydana gelmiştir. Kirman Meliki Kavurd kendi döneminde ticareti hayatı geliştirmek için bit çok tedbir almış. İlk olarak Tiz limanını faaliyete geçirmiş ve buraya amiller tayin edip buradan vergi almış. Kasapların denetlenmesini emir ederek onların uygun olmayan kesimler yapmasını yasaklamıştır. Kavurd daima fiyatları sabit tutarak halkın bundan muzdarip olmasını engellemeye çalışmış. Yine bir gün melik kış mevsiminde kışlamak için Cîruft'a gitmeden önce Berdesir'de emek fiyatlarını 100 men ekmek için bir kırmızı dinâr olarak belirledi ve gitti. Melik Cîruft'a gitmesinden sonra fırıncılar bunu fırsat bilerek ekmek fiyatlarında oynadılar. Fırıncılar ekmek fiyatlarını 100 men'den 90 men'e çektiler ve bir dinar olarak ekmek fiyatlarını yükselttiler. Bunlar yetmez gibi fırıncılar ekmeğin kalitesinden oynadılar. Ekmekçiler ekmeği siyah ve kötü undan pişirmeye başladılar. Bu olay Melik'e bildirildikten sonra melik harekete geçti ve gece gündüz demeden hemen yanındaki 10 kişi ile Berdesir'e geldi. Melik iş olarak şehirde ekmekçilerin toplanmasını emretti. Sarayda ekmekçileri topladıktan sonra ekmekçilere ekmek fiyatlarını neden arttırdıklarını sordu ama ekmekçilerden hiç biri ekmek fiyatlarının neden arttırıldığı hakkında sultana bir malumat vermediler. Sultan fiyatların neden arttırıldığı konusunda kesin bir cevap alamayınca ekmek fiyatlarını yeniden 120 men ekmeğin 1 dinâr olmasını emretti. Melik bu olayın bir daha yaşanmaması için fırıncıların ileri gelenlerinden birkaçını kızgın fırında yaktı. Bu olayda herkese örnek oldu. Yine melik kendi döneminde muhtesibin sorumluluk alanında bulunan para ayarlarının sabit tutulması ve para ayarlarında oynamalar yapılmaması konularında çok titizlik göstermiş. Melik'in bu konularda göstermiş olduğu titizlikten dolayı bu dönemde hiç kimse para ayarlarında düzensizlik yapmaya cesaret edememiş ve bu dönemde para hiç değerini kayıp etmemiş. Melikin ticari hayatta göstermiş olduğu bu titizlikten dolayı devletin en parlak dönemi yaşanmış.¹⁷⁴

¹⁷³ Erdoğan Merçil, "Selçuklular 'da Emir-i Dâd Müessesesi", *Belleten*, C. LIX, 327-340, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

¹⁷⁴ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 196-197.

Yukarıda değindiğimiz olaylardan varacağımız ortak sonuç bu dönemde de genel itibari ile muhtesiplerin görevleri dahilinde bulunan işlerin bazı zaman hükümdarlar tarafından idare edildiğidir. Ama sonu belirtmeliyiz ki Selçuklu Anadolu'sunda hisbe kurumu devlet idari sisteminde varlığını devam ettirmiştir. Bunlar kimi zaman muhtesipler kimi zaman da devlet başkanları tarafından idare edilmiştir. Esas itibari ile ticari hayattaki düzenlemelere baktığımız zaman kurumun varlığını görmekteyiz.

2.1.3. Ölçü ve Para Ayarları İle ilgili Görevler

Tarihi geçmişi çok eski olan ve tüccarlar tarafından alım satım sırasında kullanılan para devletler tarafından daima denetlenmiştir. Ayrıca ticaretin vazgeçilmez ögesi olan bu madde, alım satım sırasında doğru dürüst kullanılmadığı takdirde haksız kazanç elde etme olasılığından dolayı tüm semavi dinlerde olduğu gibi İslam dininde de yasaklanmıştır.¹⁷⁵ Tarihi süreçte muhtesipleri görevleri içerisinde bulunan konulardan biri de devlet ekonomisi için büyük bir önemi olan para darbı, ölçü ve ayarlarının korunması ve kontrol edilmesiydi. Ticaretin yapıldığı tüm yerlerde para birimleri veya onların ayarları ilgili sorunlar çıkmaktaydı. Bu nedenden ötürü devletler bu sorunların önüne geçmek için para ayarların denetlenmesi için bunları kontrolden sorumlu muhtesipler tayin edilmiştir.¹⁷⁶

Para devlet ekonomisinin temelini oluşturulmaktaydı. Bundan dolayı devlet başkanları tarihi süreçte bunu muhafaza etmek için büyük tedbirler almışlar. Gerek araştırma yaptığımız dönem gerek ise bundan önceki dönemlerde muhtesipler bu konu hakkında görevli olmuşlardır. Anadolu Selçuklu devleti döneminde muhtesiplerin vazifelerinden biri de çarşı ve pazarlarda denetimlerde bulunmak ve buralarda dirhem ölçü ve ayarlarını muhafaza etmektir.¹⁷⁷

Devlet ekonomisi açısından büyük bir önemi olan para ayarlarının muhafazası ve kontrolünün zorlaştığı dönemler vardı. Hisbe teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgiler veren Ziya Kavakçı devletler için büyük bir önemi olan fiyatların tehdidi şu dönemlerde devletler tarafından kontrolün zorlaştığını bildirmektedir.¹⁷⁸

- Doğal Afetler

¹⁷⁵ A. Bakır, *Hiz. Ali ve Dönemi*, s. 418.

¹⁷⁶ Y. Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 80.

¹⁷⁷ Resul Ay, "XIII ve XIV Yüzyıl Anadolu'sunda Kentsel Yönetim ve Kent Toplumunda Otorite İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 32, 23-46, 2002, s. 28.

¹⁷⁸ Y. Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 90.

- Kuraklık ve sert yağışlar
- Salgın hastalıkla
- Siyasi ve Sosyal nedenler
- Savaşlar
- Paranın değerinin düşmesi

Yukarıda değindiğimiz nedenler ışığında Anadolu Selçuklu devleti döneminde para fiyatlarında meydana gelen dalgalanmaları açıklama getirmeye çalışacağız. Ama bundan önce bu dönemde muhtesiplik görevine tayin olan Ziyaeddin Mehmet'in tayin belgesinde görevleri sayılırken “*fiyat ve ölçülerde hak ve konuna göre ihtiyatlı olması, cumhurun ittifak ettiği ve havas ve avamın rıza gösterdiği fiyatları kararında sabit bulunması, eğer çarşı mensubu ve esnaftan biri fiyatlarda değişiklik yaparsa buna cevaz vermeyip tedip¹⁷⁹ etmesi, tartı ve kileleri ayarında muhafaza etmesi eksik ölçenleri cezalandırması. Tartı ve kilelerin tayininde şehir halkının tam ve doğruluğuna inandığı üzere müsâvi ve müvâzi tutması*” emredilmektedir.¹⁸⁰

Yukarıda değindiğimiz bilgiler sonucunda Anadolu Selçuklu devleti döneminde meydana gelen para ayarlarındaki değişmelere baktığımız zaman şunlarla karşılaşmaktayız. Bu dönemde Moğol istilasını nedeniyle dirhem ve sikkelerin değerlerini kayıp etmiş. İstilanın azalması ile tekrar eski değerlerine ulaşmışlar. Bu dönem para değerlerine baktığımız zaman, 1252'ye kadar sikkenin vezni 16 krat (3.21 gram) iken normal dirhem ayarına çok yakın bir şekilde yani 0,97 ile 0.90 (3.1-2.89) şeklinde değerini korumaktaydı. Fakat 1253-1256 ve 1259 yıllarında Moğol istilasının artması ile birlikte değer kayıp etmiştir. III. Alâeddin ikinci kez tahta geçtiği sırada kesilen dirhemlerde ağırlıkları 13 krattan yani 0.80 dirhemden, aşağıya düşürülmek zorunda kalmış. Ortalama olarak 2.25 gram olarak kalmıştır. Daha sonra II. Gıyaseddin Mesud başa geçtikten sonra paranın değerini tekrar eski seviyesine çıkarılmaya çalışılmış. Fakat dönemin şartları ve ekonomik nedenlerden dolayı paranın değeri tekrar bir derece

¹⁷⁹ Tedip etmek: Uslandırmak, terbiye etmek ve yola getirmek gibi manalara gelmektedir. Kanaatimizce bu muhtesibin derecelerindendir. Zira çalışmamızda da değindiğimiz gibi muhtesiblerin belli başlı dereceleri vardı. Bu derecelere baktığımız zaman ilk olarak, muhtesib bir olay ile karşılaştığı vakit ilk olarak bu olayı düzeltmek için münker davranışta bulunan kişiyi yaptığı davranıştan dönmesi için uyarır. Zira kişi yaptığı davranışı durdurmaz devam eder ise muhtesib bunu elle düzeltmeye çalışır. Burada da açık bir şekilde görmekteyiz ki muhtesibin tayin menşurunda muhtesibin bu derecelere uyması gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü burada ilk olarak eğer çarşı ve pazarlarda ölçü ve tartıda değişiklik yapan olursa muhtesibin yanlış yapana uslandırması terbiye etmesi yani yanlıştan dönmesi için uyarması öngörülmektedir.

¹⁸⁰ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 180.

daha aşağıya çekilmiştir.¹⁸¹

Anadolu Selçuklu devleti Moğol istilasından sonra çok büyük ekonomik sıkıntılar içerisine girdiler. Moğollardan sonra Anadolu'ya hakim olan İlhanlılar Anadolu'da halktan çok ağır vergiler almaya başladılar. Bu ağır vergilerden dolayı halk sıkıntı çekmeye başladı. Anadolu'da bu sıkıntıyı çeken şehirlerden biride Sivas'tı. 1253 yılında Sivas darphanesindeki Selçuklu dirhemleri 3 gramdan 2. 73 grama geriledi. Para ayarlarından meydana gelen bu gerileme Anadolu Selçuklularının mali olarak sıkıntılar çekmesine neden oldu. Bu dönemde Anadolu halkının çekmiş olduğu ıkıntıların başında İlhanlıların Anadolu halkından almış oldukları vergiler gelmekteydi. XII. Yüzyılın ikinci yarısında İlhanlılar tarafından Anadolu'ya gönderilen vergi memurlarının sayısında artış olmuş ve buraya gelen memurlar şehir hayatındaki halktan vergi almaya başladılar. Bu dönemde İlhanlılar tarafından Sivas'a gönderilen Taceddin Mu'tez vezir rütbesi ile Anadolu'da vergi toplamış.¹⁸²

Olağan üstü durumlar ve siyasi olarak devletlerin girmiş oldukları sıkıntılar sonrası devlet memurları tarafından yürütülen işler devlet başkanları veya başka memurlar tarafından yürütüldüklerini yukarıda da değinmiştik. Araştırmamız açısından önemli bir örnek oluşturan bir olayda Anadolu Selçuklularının son döneminde Sivas şehrinde meydana gelmiştir. Anadolu Selçuklu son dönemlerinde Sivas halkı Moğol istilası sebebiyle büyük sıkıntı içine düşmüştü. Sivas halkı ve tüccarları bu ekonomik sıkıntılardan dolayı piyasa değeri düşük olan paralar çıkarmaya başlamıştı. Bu dönemde Anadolu'ya vergi düzenlemeleri ve vergi tahsil etmek için gelen İlhanlı veziri Nizameddin Yahya adındaki kişi Sivas'ta denetimlerde bulunurken kızıl adında bir Türk sarrafın normal ölçülerinin altında olan gümüş paraları piyasaya sürdüğünü tespit etmiş. Vezir bu olay üzerine bu vezir sarrafın para ayalarında yapmış olduğu usulsüzlük nedeni ile 15.000 dinar altın cezaya çarptırmış. Yukarıda da değindiğimiz gibi para ayarlarını muhafaza ve para darbindan sorumlu memur muhtesib olmasına rağmen bu dönemde bu görev İlhanlı veziri tarafından ifa edilmiştir.¹⁸³

Bazı dönemlerde meydana gelen buhranlar devlet para sistemini etkilemiş. Bundan dolayı devlet başkanları para ve çarşı pazarlardaki ticaretten sorumlu olan muhtesipleri görevlerini iyi yapmadıkları için cezalandırmışlardır. Bu olaya örnek temsil edecek bir hadise, Mısırda meydana gelmiş. Mısırda Nil nehrinin taşması sonucu

¹⁸¹ M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, s. 34-36.

¹⁸² M. Demir, *Türkiye Selçukluları Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, s. 127.

¹⁸³ M. Demir, *Türkiye Selçukluları Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, s. 128

ekonomik ve ticari sıkıntılar ortaya çıktı. Fiyatların yükselmesi sonucunda temel besin kaynakları olan ekmek, et ve diğer besin maddeleri bulunmaz hale gelmişti. Pirincin fiyatı 1 irdebe 1000 dirheme gelmişti. Buna bağlı olarak devlet para değerini kayıp etmiş ve kıtlık ve pahalılık başta şehir merkezi olmak üzere taşraya kadar yayılmıştır. Tüccarlar bu durum karşısında büyük bir sıkıntı çekmişlerdir. Bunun en önemli nedenlerinden biri olarak da altın ve gümüş bulunmadığından dolayı alışverişin yapılamaması olarak görülmektedir. Bu ekonomik olayların sonucu olarak devlet başkanı tarafından Kahire muhtesibi el-Ayni görevinden alınarak yerine Aynal eş-Şaşmani getirilir.¹⁸⁴

2.1.4. Muhtesibin Dini Vazifeleri

Muhtesibin ortaya çıkışının iyiliği emir edip kötülükten nehyetmek üzerine tesis edildiğine değinmiştik. Bu temel üzerine tesis edilen kurum ilk ortaya çıktığı zamandan Anadolu Selçuklu devleti dönemine kadar bu görevi bünyesinde bulundurmuştur. Muhtesibin bu süreçte üstlenmiş olduğu dini vazifelere baktığımız zaman şunlarla karşılaşmaktayız.

1. İyiliği emir edip kötülükten nehteymek.
2. Toplumda insanları hayır kurumu yapmaları için teşvik etmek.
3. Kadınların erkeklerin oldukları ortamlara girmesine izin vermemek.
4. Okullarda ve eğitim kurumlarında çocuklara eziyet edilmesine fırsat vermemek.
5. Hayvanlara eziyet edilmesine ve taşıyamayacakları kadar yük yüklenmesine engel olmak.
6. Kötü alışkanlıkların (içki, kumar vb.) kullanılmasına engel olmak.¹⁸⁵

Muhtesibe yüklenmiş olan iyilikten emir edip kötülükten nehyetmek görevi sadece toplumdaki halk ve tüccarlar için değil için geçerli değil bütün idareci, memur olmak üzere görevli bulunduğu şehirdeki tüm kişileri kapsamaktaydı. Şurada şunu belirtmeliyiz ki muhtesib bunu yaparken kuvvetli, sert karakterli ve güçlü olmalıdır. Tuğtekin'e, ilim ehlinden olduğu ve muhtesiplik görevini yerine getirecek kabiliyette olan biri tavsiye edildi. Hükümdar bu kişiye huzuruna çağırarak “ *ben seni iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak için seni insanlar üzerine tayin kıldım*” dedi. Muhtesib

¹⁸⁴ İ. Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde Memluk Devleti’nde Salgın Hastalıklar ve İktisadi Buhran(1422-1438)”,s. 103-104.

¹⁸⁵ C. Kallek, “ Hisbe”, s. 134-135, Levy, “Muhtesib”, s. 532.

Sultan'a “ *şayet bunu benden talep ediyorsan önce oturduğun minderden kalk ve arkandan örtüyü kaldır. Çünkü bu örtüler ipektir. Parmağındaki altın yüzüğü de çıkar*” diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan oturmuş olduğu yerden kalkarak muhtesibe “ *Muhtesiplik görevine şurta görevini de ekledim. Çünkü insanlar senin gibi heybetli bir muhtesib görmedi* ” dedi. Burada muhtesibin üstlenmiş olduğu görevin ne kadar önemli olduğu görmekteyiz. Münker davranışta bulunan kişi kim olursa olsun muhtesib bu kişiyi uyarıp onu bu yanlıştan döndürmek mükellefiyetindedir. Muhtesibin burada yapmış olduğu yasaklama sultanın İslâm dinine göre uygun olmayan ipek giymesi ve altın yüzük takmasıdır. Muhtesib burada dini bir görevli olarak mesuliyetini yerine getirmiştir.¹⁸⁶

Araştırdığımız dönem ile ilgili bir diğer hadise de Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Mesut zamanında Sivas'a meydana gelmiştir. Bu dönemin önemli şehirlerinden olan Sivas'a giden bir yabancı mescide gittiğinde mescitte bir şarap fıçısı görür. Bunun üzerine yabancı şikâyet için muhtesibin dairesine gider. Çünkü Selçuklu Anadolu'sunda bu görevden mesul memur muhtesipti. Yabancı muhtesibin binasına gelince oradaki görevlilerden muhtesibin nerede olduğunu sormuş ve orada bulunanlar muhtesibin sarhoş olarak uyuduğu bilgisini vermişler. Bunu duyan yabancı çok şaşırılmış ve muhtesibi ayılınca kadar beklemiş. Yabancı muhtesibin ayılmasından sonra muhtesibe mescitte neden şarap fıçısını olduğunu sormuş. Muhtesib Camii'nin vakfi olmadığından dolayı harap bir hale geldiğini söylemiş. Bunun üzerine yabancı muhtesibin neden sarhoş olduğunu sorduğunda muhtesib Sivas'ta halkın dindarlıktan uzak olduğunu bundan dolayı da su ile nebiz'i¹⁸⁷ karıştırıp sattığını söylemiş. Muhtesib kendisinin bunu anlamak için denetimlerde bulunduğu sırada bunu tattığını bu sebeple de kendisinin sarhoş olduğu bilgisini vermiştir. Bu hadiseden Selçuklu Anadolu'sunda muhtesiplerin görevlerini yaptıklarını ve dini konularda da yetkili merci olduklarını elde edebiliriz.¹⁸⁸

Muhtesiplere yüklenen görev münker davranış kim tarafından yapılır ise yapılsın onu düzeltmesi yönündeydi. İncelediğimiz dönemden önce olmasına rağmen konumuz ile ilgili güzel bir misal olmasından dolayı burada belirtme gereği duyduğumuz şu olayı

¹⁸⁶ Metin Yılmaz, “ İslâm Tarihinin İlk Dört Asrında Kurumsal İş Birliğine Bir Örnek: Muhtesib- Polis Dayanışması”, *Marife Bilimsel Birikim Dergisi*, Sayı: 1, 49-63, Konya 2004, s. 53.

¹⁸⁷ Nebiz: Kuru üzüm, hurma, bal, arpa, buğday gibi şeylerin suda bekletilerek onu tatlandırması yolu ile elde edilen bir tür içkidir.

¹⁸⁸ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 36.

da paylaşmak istedik. Sultan Mahmut döneminde ordu komutanı bulunan Ali Nuş-Tekin içkiyi fazla içmiş ve bundan dolayı başı dönmeye başlamış. Evine gitmek için Sultan Mahmut'tan izin istemiş. Sultan “ *sarhoş durumda güpe gündüz gitmek doğru değildir, geçe oluncaya kadar burada dinlen. Eğer muhtesib seni bu durumda pazarda görürse, yakalar, sana dayak atar, yüzünü dökülür. Benimde kalbimi hasta eder*” demiş. Ama komutan devlet kademesinde çok yetkili olmasından ve emrinde çok asker bulunması sebebiyle muhtesibin kendisini görse dahi böyle bir işe kalkışabileceğine ihtimal vermedi. Sultanın uyarılarına kulak asmadan bulunduğu yerden ayrıldı. Komutan kalabalık bir şekilde evine giderken yolda muhtesib ile karşılaştı. Muhtesib Ali Nuş-Tekin'in bu halini görünce attan inmesini söyledi. Komutan atından indikten sonra muhtesib onu yere yatırdı ve komutana kendi eliyle 40 kamçı vurarak cezalandırdı. Komutanın yanında bulunan askerleri olaya müdahale etmeye cesaret edemediler. Çünkü muhtesib haşmetli bir Türk hadimiydi. Burada çok açık bir şekilde görmekteyiz ki muhtesib görevlerinin gereğini yapmış. Münker davranışta bulunan kim olursa olsun onun mevki ve konumuna bakmadan onu cezalandırmıştır.¹⁸⁹

Muhtesiplerin ahlaki vazifelerinden biri de kötü alışkanlıkların tüketilmemesi konusunda halkı uyarmaktı. Bunlar dinen yasak olan alışkanlıklardı. Anadolu Selçuklu devleti hakkında bilgi veren Gordlevski Anadolu Selçuklu devletinin Müslüman bir devlet olduğundan dolayı bu devletin başkentinde şarap satacak yer açmak ya da içmek yasaktı. Bu görevden de muhtesipler sorumlu olduğunu bildirmektedir.¹⁹⁰ Araştırdığımız dönemde Selçuklu başkenti Konya'da ikamet etmiş olan Mevlana eseri Mesnevide devrin sosyal ekonomik ve dini konuları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Mevlana'nın eserinde muhtesib hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Selçuklu başkenti Konya'da bir gün bir muhtesib çarşı ve pazar denetiminde bulunduğu sırada çarşıda bir sarhoşun uyuduğunu görmüş. Muhtesib adama neden sarhoş olduğu sormuş adam da muhtesibe “ *testidekinden içtim*” diye cevap vermiş. Muhtesib ile sarhoş arasındaki laf dalaşı uzun sürmüş. Muhtesib sarhoşu ikaz etmiş ve yaptığından yanlış olduğu hatırlatmış ve bir evinin olup olmadığını sormuş. Sarhoş ise muhtesibe olmadığını söylemiş. Muhtesib sarhoşa ceza vererek onu zindana götürmüş. Muhtesibin burada sarhoşa ceza vermesi muhtesibin Anadolu Selçuklu devletinde ceza verme yetkisine sahip olduğunun

¹⁸⁹ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, s. 32.

¹⁹⁰ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev: Azer Yaran, Şabin Matbası, Ankara 1988, s. 231.

bir sonucudur.¹⁹¹

Bu dönem sosyal ve dini hayatı hakkında önemli bilgiler veren Eflâki eserinde muhtesiplerin halkın içinde uygunsuz olarak içki içen kişileri ve içtikten sonra pazarlarda başıboş şekilde gezen sarhoşların muhtesib tarafından uyarılması gerektiğini zira bu görevin muhtesibin asli görevi olduğu bilgisini vermektedir.¹⁹² Başka bir olayda vaiz İbn Ebu Umâme bir gün evinden çıkarken bir şarkıcı kadının udu ile birlikte bir Türkün evinden çıktığını görmüş. Vaiz hemen şarkıcı kadının elinden udu alarak kırmış. Bu olay üzerine kadın hemen evinden çıktığı Türk'ün evine geri giderek vaiz hakkında şikâyetçi oldu. Olaydan haberdar olan Türk derhal adamlarını vaizi yakalamaları için gönderdi. Yakalanma korkusuna kapılan vaiz ilk iş olarak Halife'nin haremine girerek Hambelilerin ileri gelenlerinden olan İbn Ebî Musa el-Hâşimî'ye gidip şikâyetinde bulundu. Çıkan bu huzursuzluk sonucu bir gurup halk yanlarına Hambelileri de alarak Kasr camisine giderek bu olaydan şikâyetçi oldular. Halk camide var olan bu huzursuzluğun ortadan kaldırılması özellikle ülkedeki eğlence yerlerinin kapatılması ve o dönemde şehirde hem dinen uygun olmayan işlerden hem de muhasebe işlerinden sorumlu olan Sa'del-Acemi'nin görevine son verilmesini istediler. Ayrıca şikâyetçi topluluk para basılmasındaki isteklerinin de sultana iletilmesini istemişler. Kanaatimizce bu dönemde şehirde kötü işlerle ve muhasebe işleri ile ilgilenen kişi muhtesiplik vazifesindeydi. Çünkü halkın yapılmasını istedikleri işler muhtesibin görev alanı içindeydi. Çünkü muhtesib şehirlerde hem münker davranışların engellenmesi konularında görevliydi hem de çarşı ve pazarlarda denetimlerle devletin muhasebe işleri ile sorumlu memuruydu.¹⁹³

Muhtesipler görevli bulundukları yerlerde şariat işlerinin uygulanıp uygulanmadığını da kontrol ederlerdi. Bunlardan bazıları, ramazan orucu tutmayanlar, iddetleri dolmadan evlenen kadınlar, musiki aletleri çalanlar, İslâm'a uygun olmayan oyunların oynanması gibi münker işleri yapanlarda muhtesipler tarafından denetlenmekteydi. Ayrıca muhtesib eğitim kurumlarında hocaların talebelere dayak atması gibi konuları da denetler ve bunlara uymayanlara ceza verirdi.¹⁹⁴

¹⁹¹ Mevlana, *Mesnevi*, Çev: Abdullah Yıldırım, C. 2, Madde 2390-2395, Uğurtuna Yayınları, İstanbul 2014, s. 194.

¹⁹² A. Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri*, s. 24.

¹⁹³ Sibt İbnu'l-Cezvi, *Mir'âtü 'z-zamân Fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Çev: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 177.

¹⁹⁴ İsmet Kayaoglu, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı:168, Ankara 1985, s. 43-44.

Muhtesibin yukarıda belirttiğimiz görevlerinin dışında bulundukları şehirlerde gayri Müslümleri denetleme görevi vardı. Muhtesipler çarşı ve pazarlarda denetimlerde bulunurken ehli Kitaptan olanların farklı elbise giyinmeleri kendileri tanıtımları açısından kemer takmaları gibi konulardan da mesuliyete sahipti.¹⁹⁵

2.1.5. Narh Koyma

Devlet tarafından halkın ve kamunun yararı düşünülerek başta temel gıda maddeleri olmak üzere çarşı ve pazarlardaki ürünlerin taban ve tavan fiyatlarının belirlenmesi işlemine narh (te'sir) denir. Devletin bu fiyatları belirlemesindeki asıl neden alıcı ve satıcıların mağdur olmasını engellemektir.¹⁹⁶

Hiz. Peygamber Döneminde köylerden ürünlerini getirip satmaya çalışan kişiler daha şehir'e yetişmeden tüccarlar tarafından ürünleri alınıyordu. Hiz. Peygamber bunun önüne geçmek için tüccarların ürünleri pazarlara gelmeden almalarını yasakladı. Buradaki amaç köylülerin mallarını pazara getirip ürünün asıl fiyatını bilerek satması yönündeydi. Ama fiyatların belirlenmesi ancak ürünlerin korunması ve halkın bundan zulme uğramaması yönünde olur. Fiyatlar belirlenirken halkın ihtiyaçları temel alınır. Yoksa satıcının kar etme oranına herhangi bir müdahalede bulunulmazdı.¹⁹⁷ Buna örnek vermek gerekir ise Hiz. Peygamber döneminde Medine'de temel gıda maddelerini bulma sıkıntısı yaşanmış ve tüccarlar bu gıda maddelerini yüksek fiyatta satmaya başlamışlar. Halk bu sıkıntıdan dolayı Hiz. Peygambere giderek tüccarların fiyatları aşağı çekmesini talep etmişler ama bu teklif kabul edilmemiştir.¹⁹⁸

Narh fiyatlarının belirlenmesi çarşı ve pazarların birinci dereceden sorumlusu bulunan muhtesibin göreviydi. Türkiye Selçukluları döneminde muhtesiplerin narh ile ilgili bir ceza ya da bir uygulamaları olduklarına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ama İslâm devletlerinde muhtesiplerin halkın menfaatleri için fiyatları belirlediklerini görmekteyiz. Örneğin Endülüs'te muhtesipler çarşı ve pazarlarda ürünlere bir kar fiyatı koyarlardı. Muhtesipler bu fiyatları bazı zaman kendileri bazı zamanda esnafın ileri gelenleri ile birlikte belirlerdi. Muhtesipler belirlemiş oldukları fiyatların tatbik edilip edilemediğini teftişler yaparak kontrol ediyorlardı. Bu fiyatlara uymayanlar olur ise

¹⁹⁵ Metin Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Dört Asrında Kurumsal İş Birliğine Bir Örnek: Muhtesib- Polis Dayanışması", s. 60.

¹⁹⁶ Cengiz Kallek, "Narh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, 387-389, İstanbul 2006, s. 387.

¹⁹⁷ İbn Teymiyye, *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbek*, s. 50-51.

¹⁹⁸ C. Kallek, "Narh", s. 387-388.

muhtesiplerin bunları cezalandırma yetkisi vardı.¹⁹⁹

Muhtesiplerin çarşı ve pazarlardaki fiyatları belirleme vazifelerini Osmanlı döneminde de görmekteyiz. Bu dönemde fiyatların belirlenmesinde en yetkili görevliler kadı ve muhtesipti. Ama hem bu dönemde hem de bundan önceki dönemlerde devletin fiyatları belirlemesi için fiyatların aşırı yükselmesi ya da aşırı düşmesi gerekmemektedir. Fiyatlardaki bu dalgalanmanın olması içinde ülkede savaş, kıtlık, sel baskını ve salgın hastalık gibi olağanüstü durumların olması gerekmemektedir. Çünkü bu olaylar bir ülkede zuhur edilir ise halk sıkıntı çekmeye başlar ve temel gıda maddeleri olmak üzere diğer ürünlerin fiyatları yükselir ve halk sıkıntı çeker. Bu olaylar dışında devlet tüccarların mallarına kar oranı koyamazdı. Bu dönemde de narhın çarşı ve pazarlardaki denetleyicisi muhtesipti. Muhtesipler devlet tarafından belirlenen fiyatlara aykırı davranan esnafı cezalandırma yetkisine sahipti. Osmanlı döneminde olağan üstü durumların dışında günlük ve mevsimlik olarak da narhlar belirlenirdi. Mevsimlik narhlar mevsimlere göre belirlenirdi. Bu narhlar “*ekmek, et ve süt mamülleri*” gibi ürünlere koymaktaydı. En önemli gıda maddesi olan buğdaylar yeni mahsul çıktığı zaman kadı ve muhtesib tarafından belirlenerek çarşı esnafına duyurulurdu. Muhtesipler çarşı ve pazarları kadının emri altında yardımcılar ile birlikte yapmaktaydılar.²⁰⁰

Muhtesiplerin İslâm’ın ilk dönemlerinden Osmanlı devletine kadar çarşı ve pazarlardaki fiyatlarla alakadar olduklarını bilmekteyiz. Araştırdığımız dönem itibari ile muhtesiplerin fiyatların belirlenmesi ile ilgili bir malumata sahip olmadık ama gerek Türkiye Selçuklu devletinden önceki dönemler gerek ise Osmanlı devleti döneminde muhtesiplerin çarşı ve pazarlarda fiyatların belirlenmesinde büyük bir rol oynadığını görmekteyiz. Muhtesipler belirlenen bu fiyatların denetiminden sorumlu tek memurdu. Bu bilgilerden yola çıkarak herhangi bir bilgi elde etmesek ise de Türkiye Selçuklu döneminde de çarşı ve pazarların tek hakimi olan muhtesiplerin narh koyma hususunda hem yetkili hem de bunların denetleyicisi oldukları kanaatindeyiz.

2.2. Muhtesibin Diğer Devlet Görevlileri İle Olan Münasebetleri

Anadolu devleti idari sistemi içerisinde önemli bir yeri muhtesipler görevlerini yerine getirirken diğer devlet görevlileri ile ilişkileri bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları doğrudan muhtesibin yardımcılar konumundaydılar bazıları ise muhtesibin sorumlu

¹⁹⁹ M. Hizmetli, *Endülüs’te Hisbe Teşkilatı*, s. 140-141.

²⁰⁰ Z. Kazıcı, *Osmanlı’da Yerel Yönetim (İhtsab Müessesesi)*, s. 85-92.

olduğu işlerde muhtesipler ile münasebet içindeydiler. Bu dönemde muhtesibin yardımcıları konumunda veya münasebet içinde olan görevlileri aşağıda açıklamaya çalışacağız.

2.2.1. Ummal (Amil)

Anadolu Selçuklu döneminde şehir hayatında mali konularda en büyük sorumluluk muhtesiplerde bulunmaktaydı. Muhtesib bütün şehrin çarşı pazar, ölçü tartı, fiyat kontrollü gibi birçok iş ile meşgul olmaktaydılar. Muhtesipler görevlerini yerine getirirken kendilerine yardımcı konumundaki devlet görevlilerinden biri amildi. Amil, şehir hayatında en altta bulunan mali görevliydi. Amiller vergileri tahsil etmek için ya salâhiyetlerinde bulunan bölgelerde gidip yerleşir ya da yardımcılarını gönderir. Amiller görevli bulundukları yerlerde adaletli olmak, İslamiyet'in yükselmesi, medeniyetin gelişmesi ve ziraatın gelişmesine katkıda bulunmak, adil ve adaletli olmak gibi görevleri vardı. Amiller bu görevlerini yaparken yumuşak bir kullanmak zorundaydılar. Amiller görevlerini yerine getirirken reis ve şahnelerden yardım alırlardı. Reis vergilerin toplanmasında amile yardım eder, şahne ise güvenlik kuvveti olarak Amil'in şahsi güvenliğinden sorulu memurdu.²⁰¹

Amiller ıkta sahipleri tarafından sorumlu oldukları bölgelerdeki vergilerin toplanması için göreve getirilirler. Amillerin adil, namuslu ve yumuşak dilli biri olmasına dikkat edilmelidir. Zira amiller adil olmaz ise ıkta sahibinin salâhiyeti altında bulunan halk arasında ayırım yapar ve vergileri haksız olarak alır ise halk fakirleşir. Bu nedenle amiller halk arasında ayırım yapmaksızın herkese eşit davranmalıydı.²⁰²

Amiller diğer isimleri ile ummallar, Nizamülmülk eserinde vermiş olduğu bilgilere göre şer'i ve örfi vergileri toplamak ile mesul kişilerdir. Amillerin görevlerini yerine getirirken halka nazik davranmalı ve halkın mahsulleri yetiştirip satmalarını beklemesi gerektiğini söylemektedir. Eğer amiller halktan zamanından önce borçlarını ödemelerini talep eder ise halk sıkıntıya girer ve ellerinde ki malları zamanından önce satarlar ise ürünler normal fiyatının yarı fiyatına satılır. Bu da ülke genelinde fiyatların düşmesine ve halkın yoksullaşmasına neden olur.²⁰³

²⁰¹ Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II, Selçuklu Devri Teşkilatına Dair Bir Eser Münasebetiyle" *TAD*, C. II, Sayı: 5, 303-381, Ankara 1964, s. 379.

²⁰² M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II, Selçuklu Devri Teşkilatına Dair Bir Eser Münasebetiyle" ,s. 351.

²⁰³ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 35

Amiller gerek İslam'ın ortaya çıkması sonrasındaki İslam devletlerinde gerek ise de Müslüman Türk devletlerinde genel anlamda mali işler ile meşgul olan memur anlamında kullanılmıştır. Amiller Anadolu Selçuklu devletinde hem devlet memuru hem de vergi memuru olarak muhtesibin yardımcısı konumundaydı.²⁰⁴ Anadolu Selçuklu devletinde şehir hayatında önemli memurlardan biri olan “ummallar” yani vergi toplayıcıları görevleri gereği divana katılmaktaydı. Ummallar yapmış oldukları görevi gereği muhtesiplerin yardımcısı konumundaydılar.²⁰⁵

Amil Anadolu Selçuklu devletinde muhtesibin yardımcısı konumundaydı. Bunu en açık bir şekilde Uluğ Yahşi beyin tayin belgesinde elde etmekteyiz. Nitekim Uluğ yahşi beyin tayin belgesinde görev alanı ve ünvanlı bildirilirken Uluğ Beyin muhtesiplerin efendisi amillerin reisi olduğu bildirilmektedir. Burada açık bir şekilde amillerin muhtesiplerin emirlerinde çalıştığı ve şehir hayatında muhtesiplerin görevlerini yerine getirmede onlara yardımcı olduklarını elde etmekteyiz. Amillerin muhtesiplerin yardımcısı oldukları bilgisinden yola çıkarak muhtesiplerin Anadolu Selçuklu devletinde vergi toplamak ile de mükellef oldukları sonucuna varabiliriz.

2.2.2. Reis

Selçuklu idari teşkilatı içerisinde bulunup mali işler ile ilgilenen diğer bir sorumlu ise reislerdi. Çalışmamızın birinci bölümünde Anadolu Selçuklu devleti döneminde reislerin statüsü ve idare teşkilattaki konumu hakkında bilgi vermiştik. Burada Anadolu Selçuklu devletinde mali yetkili olan muhtesib ile ilişkilerini açıklamaya çalışacağız. Muhtesiplerin çarşı ve pazarlardaki en üst yetkili memur olduğunu belirtmiştik. Buradan yola çıkarak muhtesibin görevlerini üstlenen reislerin bulundukları şehir, kent ve köylerde ne gibi işler ile meşgul olduklarını açıklamaya çalışacağız.

Anadolu Selçuklu devletinde reislerin genel görevlerini belirtmek gerekir ise reisler, görevli bulunduğu yerin mali ve dini işlerinden sorumlu memuruydu.²⁰⁶ Kurpalidis reisler hakkında bilgi verirken reislerin şehirlerde kadı ile birlikte sosyal hayatı düzenlediklerini bilgisini vermektedir. Ayrıca şehir hayatında muhtesibin genel görevleri arasında olan vergileri tahsil etme, ticari muameleleri denetleme, çarşı ve

²⁰⁴ M. Erkal, “Amil”, 58-59.

²⁰⁵ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 76.

²⁰⁶ İ. Erdem, “Büyük Selçuklu Devletinden Anadolu Selçuklu Devletine(Büyük Selçuklularda Kent Reisliği), s. 137.

pazarlarda belirlenen fiyatları kontrol etme, para darbı ve ayarlarının kontrol edilmesi gibi mali hayattaki konular ile de görevli memurdu.²⁰⁷ Reislerin kentlerde ve köylerde görevli olanları vardı. Reislerin köylerde sorumlu bulunanlarına “*köy ağaları*” veya “*köy reisleri*” denirdi. Bunlar bulundukları köylerde halka eşit davranma, kuvvetli olanların zayıf halkı ezmelerine izin vermeme, ticari hayatta rüşvet ve adam kayırmaya izin vermeme gibi görevleri vardı. Reisler köylerde dini konularda da denetimlerden sorumluydular. Bu görevliler sorumlu bulundukları yerlerde Emr-i bi'l maruf nehy ani'l münker vazifesini de yerine getirmekle görevliydi. Reisler Anadolu Selçuklu devletinde muhtesiplerin kent ve kasabalarındaki yardımcısıydı.²⁰⁸

2.2.3. Pazarbaşı

Muhtesiplerin yardımcısı yalnızca amil ve reislerle sınırlı değillerdi. Reisler genel olarak kentlerde ve köylerde muhtesiplere yardımcı olmaktadır. Şehir hayatında muhtesiplere yardımcı olan görevliler bulunmaktadır. Bu görevlilerden biri pazarbaşısıydı. Kurpalidis bu görevliler hakkında bilgi verirken bu görevlileri, “*zu'ama-yi asvak*” olarak nitelendirmektedir. Pazarbaşılar çarşı ve pazarlarda tacirleri denetlemekle sorumlu özel memurlardı. Bu görevliler sorumlu bulundukları şehirlerde madenî para, terazi ölçümü ve pazarlarda satılan her türlü gıda maddesinin denetiminde sorumluydular. Muhtesibin yardımcısı konumunda bulunan pazarbaşılar ayrıca ölçü ve tartı aletlerinin denetimi, bunların ayarlarının kontrol edilmesi ve döviz karaborsasına fırsat vermemek için para ayarlarının muhafazası ve kontrolünden de sorumluydu.²⁰⁹

Pazarbaşılarının muhtesibin yardımcısı olduklarını hem Selçuklu hem de Selçuklu donrası kurulan Osmanlı devlet idari sistemi içerisinde görmekteyiz. Osmanlı döneminde de muhtesibin yanında yardımcı olan bu görevli pazarların düzeni ile sorumluydu. Bu görevli bu dönemde kadiya da bağlı bir konumdaydı. Pazarbaşılar her ay fiyat listelerini belirleyerek bildirmek zorundaydılar. Bu dönemde de Anadolu Selçuklu döneminde olduğu gibi pazarbaşılar ölçü, tartı, para ayarlarının denetimi ve tüccarların alım satım işleri ile sorumluydular.²¹⁰

²⁰⁷ G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 119.

²⁰⁸ Mikâil Bayram, “Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilâtı”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları* 5, Mehmet Altay Köymen Armağanı, 65-74, Konya 2011, s. 72.

²⁰⁹ G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 241.

²¹⁰ Tahsin Özcan, “Pazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 207.

2.2.4. Ases (Asesbaşı)

Muhtesipler çarşı ve pazarlarda görevlerini yaparken Şurta kuvvetlerinden de yardım almaktaydı. Bunlar bugünkü anlamda güvenlik kuvvetleri gibi idrak edebiliriz. Asesler çarşı ve pazarlarda muhtesiplere yardımcı olan bir kol kuvvet görevi görmekteydiler. Bu görevliler geçeleri çarşı ve pazarlarda teftiş yaparak şehrin güvenliğini de sağarlardı.²¹¹ Muhtesib yanında bulundurduğu bu kolluk kuvvetleriyle esnafa korku verirdi. Bu yardımcılar ellerinde kırbaç ya da sopa bulundurabilirlerdi. Hz. Ali halifeliği döneminde çarşı ve pazarlarda denetimde bulunurken yanında kırbaç taşıyordu böylece tüccarlar ondan çekindiklerinden dolayı halkı aldatmaktan kaçınıyorlardı. Muhtesibin bu yardımcıları sadece gündüzleri değil geçeleri de şehrin güvenliğinden sorumlu oldukları için gece sokakların ve çarşıların tenhalaştığı vakitte gözcülük yaparak denetimlerde bulunurlardı.²¹² Kolluk kuvveti olarak çarşı ve pazarların denetimini sağlamak muhtesibin en önemli vazifesiydi. Bu görevliler geçeleri suçlu ve şüpheli olan kişileri yakaladıkları takdirde onları ilgili makama götürerek gereken cezaları verme yetkilerine sahipti.²¹³

2.2.5. İğdiş

Kelime terbiye etmek, yetiştirmek anlamlarına gelmektedir. Kelimenin hadım edilmiş hayvan ve insan manaları da bulunmakla birlikte ordunun at ve yük hayvanı ihtiyaçlarını karşılamak gibi görevleri de bulunmaktaydı.²¹⁴ Biz burada daha çok iğdişliğin ticari hayattaki sorumlulukları ve görev alanları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Anadolu Selçuklu devleti şehir hayatında esnaf ve pazarların hâkimi olarak muhtesiplerin bulunduğunu muhtesiplerin tayin menşurlarında görmekteydik. İğdişlik de şehir hayatında önemli bir yere sahipti burada iğdişlik kurumu hakkında bilgi vererek şehirlerdeki ticari hayat üzerindeki etkileri ve ticari hayattaki statüsü hakkında bilgi vermeye çalışacağız. İğdiş ve görevleri hakkında farklı görüşler vardır. Mustafa Akdağ iğdişlik hakkına bilgi verirken bunların halk tarafından seçildiğini ve halkın ileri gelenleri olarak nitelendirmektedir. Ama bu iğdişlerin başı olan İğdişbaşlarının görevleri

²¹¹ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 74.

²¹² Eş-Şeyzeri, Abdurahman b. Nasr, *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı (Nihayetü'r-Rütbe fi Talebi'l-hisbe)*, s. 37-38.

²¹³ Abdülkadir Özcan, “Asesbaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, 464, İstanbul 1991, s. 464.

²¹⁴ Faruk Sümer, “İğdişlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul, 2000, s.524.

anlatılırken iğdişleri bugünkü belediye işlerini yerine getiren kişi olarak tanımlamaktadır.²¹⁵

Faruk Sümer konu iğdişlik hakkında bilgi verirken XII ve XIII. yüzyıllarda Anadolu Selçuklu devletinde vergi işleri ticari hayatın kontrollü ile sorumlu devlet memurlarına verilen isim olarak tanımlamaktadır. Muhtesipler gördü oldukları şehirlerin vergi işlerinin yanı sıra şehir halkını temsil eden en yüksek rütbeli görevliydi. Muhtesipler vergi memurluğu yanı sıra koruma ve güvenlik işleri ile de sorumlu olmaktaydılar. İğdişler şehrin ileri gelenleri olduğu için halkı organize etmesi ve halk ile birlikte hareket etmesi kolaydı. Anadolu Selçuklu devleti döneminde cimri olayı sırasında Konya iğdişbaşının şehri savunduğu ve şehri örgütlediği bilinmektedir.²¹⁶

Türkiye Selçukluları dönemine ait iğdişlik ile ilgili vesikada iğdişliğin açıklaması şu şekilde yapılmaktadır. İğdişliğin “*şehrin ileri gelenlerinden bir kimsenin bu vazifeye tayin edildiğini avarız vergisinin taksimi sırasında herkes kudreti nispetinde bir vergi tarhedip zengin-fakir arasında fark gözetmemesi, kimseyi himaye etmemesi, sanat sahiplerini ve zayıfları ezmemesi*” emir ediliyor. Bu bilgidan iğdişlerin Türkiye Selçukluları devrinde birinci derecede ticari hayattan sorumlu memur olduğunu elde edebiliriz. Bunlar esnaf teşkilatının başında bulunan görevliler olduğuna göre esnafı denetleyen muhtesipler ile etkileşim içerisinde olmaması düşünülemez. Çünkü muhtesiplerin en önemli görevi çarşı ve pazarlardaki esnafı denetlemektir.²¹⁷

Anadolu Selçuklu devletinde hemen hemen tüm şehirlerinde görülen iğdişlik, devlet görevlileri olmaları dışında şehir halkını temsil eden en yüksek temsilciydi. Bir tür belediye başkanı olarak düşünölmekteydi. İğdişler ticari hayatta oldukça önemli bir konuma sahiplerdi iğdişler şehre gelen ve giden tüccarlar ile yakından alakadar olmaktaydılar. Merkezi idarenin belirlemiş olduğu verginin halktan adilane bir şekilde alınmasına dikkat ederdi. Burada şunu belirtmekte fayda görmekteyiz ki muhtesipler ile iğdişler arasında geçen herhangi bir olaya rastlamadık ama iğdişlerin vergi toplama ve ticari hayatı denetleme gibi işlerle ilgilenmesi bu iki memuriyet arasında bir ilişkinin olduğunun açık delilidir.²¹⁸ İğdişler esnaflar arasından seçölmekteydi bu dönemde Konya Altunapa vakfiyesinde kayıtlı esnaflardan bazıları hakkında bilgiler verilirken bu

²¹⁵ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 20.

²¹⁶ Sümer, “İğdişlik”, s. 524.

²¹⁷ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 178.

²¹⁸ Tuncer Baykara, “Selçuklu Devletinde İğdişlik Ve Kurumu”, *Belleten*, LX, Sayı:229, 681- 693, Ankara Aralık 1996, s. 687.

esnaflardan Fahreddin Yunus b. Hasan adlı dükkân sahibinin muhtesiplik görevinde bulunduğu bilgisi de verilmektedir. Türkiye Selçukluları döneminde iğdişlik görevini yapanların kesinlikle Müslüman oldukları ve şehir hayatında önemli bir statüye sahip oldukları bilinmektedir. Şehir ayanı olan bu iğdişlerin kendine ait yerlerde şehzadeleri dahi evlerinde misafir etmekteydiler.²¹⁹

Türkiye Selçuklu devleti şehir yapısında görev yapan muhtesiplerin sorumluluklarına baktığımız zaman vergi toplaması ve sanat erbabı içerisinde ve ticari hayatta haksızlık yapılmasına engel olması ve adil bir şekilde kimse için ayırım yapmadan görevini yapması muhtesiplik ile bir bağlantısı olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Çünkü muhtesibin vazifeleri ve görev alanları hakkında elde ettiğimiz bilgiler açık bir şekilde göstermektedir ki muhtesipler şehir hayatında en yetkili ticari memurlardı. Muhtesiplik görevine atanan kişilerin atandıkları yerlerdeki kadı, naip ve amirler tarafından tanınarak muhtesibin vermiş olduğu kararlara itimat etmeleri gerektiğini bilmekteyiz.²²⁰

Muhtesiplerin etnik kökenleri konusunda tartışmalara neden olan konulardandır. Konya iğdişbaşı hacı İbrahim ile Aksaray iğdişbaşının babalarının isimlerinden de anlaşılacağı gibi Müslüman olduğu annelerinin ise yerli Hristiyanlar olduğu bilinmektedir. Ama bu kayseri iğdişbaşısı hariç çünkü kayseri iğdişbaşı Moğol istilasında şehri Moğollara teslim etmiştir ve bu muhtesibim anne ve babasının ismi bilinmemektedir.²²¹

Muhtesib pazarların hakimi ve amillerin yani vergi toplayıcılarının reisi olarak şehir hayatın da çok önemli bir sosyal statüye sahip olmakla birlikte ticaret erbabının denetimi ve kontrolünden sorumluydu. Buna ek olarak muhtesib vergi toplayıcılarından dahi sorumlu ise kanaatimizce iğdişler de şehir idari statüsünde muhtesipten daha aşağı bir konumda olduğudur. Çünkü Türkiye Selçukluları devrinde pazarların en üst görevlisi olarak muhtesipler olduğu ve şehir idaresindeki diğer görevlilerin de bu göreve atanan kişiye yardım etmeleri gerektiğin, muhtesiplerin tayinlerinde olduklarına yukarıda değinmiştik.

²¹⁹ T. Baykara, "Selçuklu Devletinde İğdişlik Ve Kurumu", s. 682.

²²⁰ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 35.

²²¹ F. Sümer, "İğdişlik", s. 524.

2.2.6. Kadı

Muhtesiplerin tarihi süreçte görevlerinin benzerlikleri bakımından en fazla etkileşimde oldukları kurum kadılık kurumuydu. Çünkü yalnız Türkiye Selçuklu devleti değil bütün İslâm ve Türk-İslâm devlet yapıları içerisinde devlet kademesinde en yetkili dini görevli kadıydı. Kadının bu yetkisinden dolayı dini işler daima kadı ve muhtesib tarafından yönetilmiştir. Kadı hem statü ham de yetki bakımından muhtesipten daha üst kademede bulunuyordu. Kadı görevli bulunduğu yerdeki bütün dini davalar ile alakadar olma yetkisine sahipti ama muhtesib değildi. Muhtesib sadece kadının görev alanı ile ilgili ölçü ve tartı aletlerinin denetimi, alış veriş sırasındaki usulsüzlükleri denetlemek ve ticari hayattaki borçların taksimi gibi konularla alakadar olma yetkisine sahipti. Bu görevlere ek olarak muhtesib komşuluk ilişkileri ve münker olan davranışların nehyi gibi davalarla da alakadar olma yetkisine sahipti. Muhtesiplerin görev alanları sadece bunlar ile sınırlandırılmıştı. Muhtesipler sadece açık olan davalar ile ilgilenirler kapalı olan davalara bakma yetkileri yoktur. Muhtesiplerin görev alanını genel olarak belirtmek gerekir ise bu görevliler sadece örfî davalar ile alakadar olmaktaydılar.²²²

Muhtesipler şehir hayatında üstlenmiş oldukları dini görevler ile kadıların görevlerinin azalmasına katkıda bulunmaktaydılar. Kadılar muhtesiplerin görevli bulundukları yerlerde kamu konularındaki işler ile alakadar olmamaktaydılar. Çünkü kamu, ticaret ve alım satım konuları muhtesiplerin salahiyetlerine bırakılmıştı.²²³

Muhtesiplik ile kadı görevleri tarihi süreçte bazı zamanlar tek kişiye tevcih edilmiştir. Örneğin 1102 yılında Hadep tayin olunan Yakut'un hem kadılık hem de muhtesiplik görevini yerine getirdiği bilinmektedir. Bu olaya benzer bir olayda Abbasi devleti döneminde meydana gelmiştir. Abbasi halifesi Müşterşit kendi döneminde kadılık görevinde bulunan kişiye muhtesiplik görevini de eklemiştir. Burada ki iki örnekte de kadılık görevinde bulunan kişilere bir alt görev olarak muhtesiplik görevinin verildiğini görmekteyiz. Bu bilgilerden de açık bir şekilde elde edebiliriz ki muhtesiplik ile kadılık devlet idari sistemi içerisinde daima birlikte hareket etmişlerdir.²²⁴ Muhtesipler ile kadılar arasındaki münasebet Endülüs devleti döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde kaza yetkilisi olan kadılar devlet kademesinde dini konularda en yetkili devlet görevlisi olup idari statüde muhtesiplerin üstünde bulunmaktaydı.

²²² Y. Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 32-33.

²²³ Metin Yılmaz, “ İslâm Tarihinin İlk Dört Asrında Kurumsal İş Birliğine Bir Örnek: Muhtesib- Polis Dayanışması”, s. 58.

²²⁴ Y. Z. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, s. 35.

Muhtesibin nasıl tayin edildiği hakkında verdiğimiz bilgide de kadıların salahiyet bakımından muhtesiplerden üst kademede olduklarına ve muhtesiplerin tayini yapılırken Eyyubi²²⁵ ve Memluk devletlerinde kadının muhtesiplerin seçiminde etkili olduklarına açıklık getirmiştik.²²⁶ Muhtesipler ile kadının arasındaki münasebet Karahanlı devleti döneminde de devam etmiştir bu dönemde şer’i davalarda tek yetkili merci yine kadıydı. Bu dönemde kadının yardımcı konumunda bulunan muhtesib çarşı pazar denetimlerinde bulunarak belediye hizmetlerini yerine getirmekteydi. Bu görevi yaparken kadının görev alanına dahil olmadan kendi görev alanındaki dini ve örfi işleri yetkileri nispetinde çözüyordu. Ama bu dönemde muhtesiplerin tayini kadının görev alanı altında değil hükümdar ve vezir tarafından yapılmaktaydı.²²⁷

Türkiye Selçuklu dönemine baktığımız zaman muhtesipler ile kadılar arasındaki münasebetlerin devam ettiğini görmekteyiz. Bu dönemde kadı devletin şer’i ve örfi konuları ile alakadar olan en üst yetkilisiydi. Türkiye Selçuklu döneminde Elbistanın idaresini elinde bulunduran Tuğrulşah kendi hâkimiyetinde bulunan bölgeyi kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev’e tebliğ etmeden önce kadıyı çağırarak ona bildirmiştir. Ayrıca kadıların tayininde şehrin en yetkili dini görevlileri olduğunu bundan dolayı da kadıların vermiş oldukları kararların kimse tarafından sorgulanmadan kabul edilmesini emretmektedir. Ayrıca kadının tayin edildiği bölgedeki diğer memurlar tarafından tanınarak hiçbir devlet memurunun onun görev alanındaki konulara müdahale etmemesini de bildirmektedir. Bu dönemde kadıların görev alanlarında birçok görev bulunmaktaydı. Türkiye Selçukları döneminde kadılar; yoların tefrişi, nikâhlar, vakıf, zaviye, türbe vb. kurumların denetimi, akit, ticari faaliyetler, kayıp mallar ve hayır işleri gibi birçok görev ile alakadar olmaktaydılar. Bu dönemde kadılar şehir hayatındaki esnaf başları, iğdişler, subaşılar ile etkileşim içerisindeydi. Ayrıca ticari hayatın denetimi ve sosyal hayatın denetiminden sorumlu memur olan muhtesipte Türkiye Selçuklu devletinde kadıya bağlı bulunmaktaydı.²²⁸

Türkiye Selçukluları devrinde bütün kadılar Konya’da bulunan kadı’l-kudatlık makamına bağlıydı. Bu görevliler kadılardan daha yetkili olup devlet içerisindeki tüm dini vazifeli memurlardan sorumluydular. Bu dönemde Konya kadılığı ve kadı’l-kudatlık makamına tayin olunan Ziyaeddin Muhammed’e kadıların tüm görevlerinden

²²⁵ Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devlet Teşkilatı*, TTK, Ankara 2013, s. 16.

²²⁶ M. Hizmetli, *Endülüs’te Hisbe Teşkilatı*, s. 82-83.

²²⁷ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet teşkilâtı*, TTK, Ankara 2002, s. 188-189.

²²⁸ S. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni Türkiye’nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, s. 639-641.

sorumlu olması onların tayinleri ile ilgilenmesi görevi verilmiştir. Buradan yola çıkarak Türkiye Selçukluları döneminde en yüksek rütbeli olan kadı'l-kudatlık makamında bulunan kişiler görevli bulundukları yerlerde kendi emrinde bulunan devlet görevlilerini tayin etme yetkisi olduğuna ulaşabiliriz. Ama bu görevlilerin muhtesipleri de tayin etme yetkisine sahip olup olmadıkları konusunda herhangi bilgiye rastlamadık. Ama kadı'l-kudatlık makamında bulunan kişilerin yetkilerinin genişliğinden yola çıkarak bunların muhtesiplerin üstü oldukları ve tayinlerini bire bir yapmasa da bunların seçiminde etkili olduklarını söyleyebiliriz.²²⁹

Muhtesib ile kadı arasındaki münasebet yalnızca incelediğimiz dönemle sınırlı kalmamıştır. Anadolu Selçuklu dönemi sonrası Anadolu'da kurulan Osmanlı devletinde de muhtesib ile kadı koordineli bir şekilde çalışmışlardır. Bu dönemde muhtesib kadının yardımcısı konumundaydı. Bu dönemde de devletin şer'i işlerinden sorumlu en yüksek devlet görevlisi kadıydı. Osmanlı devletinde kadı divanda görüşülüp karara bağlanan konuları muhtesibe ya da ihtisap ağasına ile bildirirdi. Muhtesib kendi görev alanında bulunan çarşı ve pazarlardaki düzeni sağlamak için bu kararlara uyar ve bunları uygulardı. Muhtesib bu dönemde kadının kendine bildirmiş olduğu kararları uygulama görevindeydi. Muhtesib esnaflarla ilgili konularda kimseden emir beklemeden esnaf sorunlarını çözme salahiyetine sahipti.²³⁰

²²⁹ S. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, s. 646-647.

²³⁰ Z. Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, s. 46-47.

SONUÇ

İslam dininin ortaya çıkışından sonra her alanda olduğu gibi devlet idari sistemi içerisinde de yeni kurumlar oluştu. Bu yeni kurumlardan biri de hisbe idi. Kurumun ortaya çıkışı toplumdaki insanlara iyiliği emir edip kötülükten nehy etmektir. İlk olarak Hz. Peygamber tarafından uygulanmaya başlandı ve daha sonra Hz. Peygamber bu görevi yerine getirmeleri için memurlar tayin etti. Bundan sonra bu kurum devlet teşkilat yapısı içerisinde yerini aldı. Bu görevi yerine getiren görevlilere de muhtesib adı verildi.

Muhtesiplik görevi Hz. Peygamber ve dört halife dönemi sonrası kurulan Emevi ve Abbasi devletlerinin yapılarında önemini korumuştur. Bu dönemde de devlet başkanları bu kuruma çok büyük önem vermişlerdir. Devlet başkanları bazı zaman hisbe görevini kendileri yapmaya çalışmışlar bazı zaman da muhtesipler tayin ederek bu kurumun sosyal ve ahlaki yapı içerisinde önemini devam etmesi için memurlar tayin etmişlerdir.

Devlet başkanları tarafından ataması yapılan muhtesipler sorumlu oldukları tüm işlerde halkın iyiliğe yönelmesini ve münker davranışları terk etmesini emir etmiştir. Bu göreve tayin olan memurların Müslüman, erkek, adaletli ve bilgisi olması gerekmektedir. Bu görevliler esnafların satış sırasında halkı kandırmaması için, hileli mallar satmalarına engel olmak, tartı ve ölçü aletlerinin denetimlerini yaparak esnafların satış sırasında halkı mağdur etmesini engel olmuşlardır. Hisbe teşkilatı başta çarşı-pazarların denetimi olmak birçok görev ile sorumlu bulunmaktaydılar. Muhtesiplerin görev alanları genel olarak çarşı ve pazarlardı. Muhtesipler çarşı ve pazarların denetimi ve temizlikleri caddelerin temizlenmesi, yollarda halkı rahatsız edebilecek her şeyin engellenmesi ile sorumlu bulunmaktaydılar. Çarşı ve pazarların en yüksek devlet görevlisi olan muhtesipler fiyatların belirlenmesi ve belirlenen fiyatların teftişinden de sorumluydular. Bu görevlere ek olarak muhtesipler toplumsal hayattaki ahlaki düzeni sağlama görevleri de vardı.

Türkiye Selçuklu devletinde bu kurum idari teşkilat içerisinde bulunmaktaydı. Bu dönemde muhtesipler Türkiye Selçuklu devletinin önemli şehirleri Konya, Kayseri, Sivas, Niğde, Kırşehir olmak üzere hemen hemen bütün şehirlerinde görevli bulunmaktaydı. Bu görevliler bu dönemde de çarşı ve pazarların en yetkili memurlarıydı. Bu dönemde muhtesiplik görevine yapılan tayinlerde tüccar ve dükkân

sahiplerinin olduklarını elde etmekteyiz. Muhtesipler tarihi süreçteki görevlerini bu dönemde de devam ettirmişlerdir. Muhtesipler bu dönemde pazarlarda her esnaf dalına göre pazarlar kurmuş ve bunları yerleştirmişlerdir. Bu pazarlar halkın ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Dericiler, samancılar, debbağlar, tavukçular ve hayvan satıcıları gibi esnaf kolları genelde şehirlerin dışında kurulmaya özen gösterilmiştir. Muhtesipler Anadolu Selçuklu devleti döneminde para ayarlarının muhafazası ve kontrolünden de sorumluydular. Bu görevlere ek olarak muhtesipler bu dönemde gayri Müslümlerin giyim kuşamları, kadınların ibadet yerlerinde uyması gerekenler ve içki satım ve içimlerinin yasaklama ve men etme gibi dini işler ile de sorumluydular.

Muhtesipler görevlerini yerine getirirken kendilerine amil, pazarbaşı, reis ve asesbaşı gibi görevlilerden yardım almaktaydı. Bu görevliler muhtesiplerin çarşı ve pazarlarda denetimleri sırasında muhtesibe yardımcı olmaktaydılar. Muhtesipler tayinleri yapıldıktan sonra görevli bulundukları yerlere gider ve göreve tayin oldukları tellallar tarafından halka ilan edilirdi. Anadolu Selçuklu devletlerinde muhtesiplerin maaşları çarşı esnafından temin edilen ihtisap resmi ile karşılanmaktaydı. Eğer bu yeterli gelmez ise diğer görevlilere de verilen ıktalar muhtesiplere verilerek geçimleri idame etmeleri sağlanmaktaydı.

Muhtesipler şehir hayatında çok önemli bir konumda bulunmaktaydılar. Muhtesipler şehir hayatında kadı ile çok yakın bir temas içindeydi. Kadınların kaza yetkisi dışındaki işleri ile de meşgul olmaktaydılar. Bu göreve atana kişilerin bazı dönemlerde kadınlar tarafından ataması yapıldığı ya da kadı tarafından belirlenerek devlet başkanlarına sunulduklarından sonra tayin olmuşlardır.

EKLER

Ek 1.Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Uğur ÇANPOLAT
Öğrenci Numarası	121211113
Enstitü Anabilim Dalı	Sosyal Bilimler
Programı	Tarih
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİREÇİKLİ
Tez Başlığı (Türkçe)	Türkçe Söylükleri Döneminde Anadolu'da Türkçe Edebiyatı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ...32... sayfalık kısmına ilişkin, 29.1.2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % ...6.4...'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Prof. Dr. MUSTAFA UZLUK

Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak Bireçikli
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağır, Abdullah Mesut, **Memlûklarda Ticaret**, Çizgi Kitapevi, Konya 2015.
- Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri (Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunâmeleri)**, C. 1, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Ahmet Recep, Tekcan, *Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri’de Şehir Hayatı*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Doktora Tezi), Ankara, 2012.
- Akdağ, Mustafa, **Türkiye’nin İktisadi Ve İctimai Tarihi**, C.1, Barış Yay. Ankara, 1999.
- Akşit, Ahmet “Selçuklu Devri Niğde’sinde Sosyal Tabakalar, **Türk Araştırmaları Dergisi**, Sayı:25, SS. 39-51, 2009.
- “Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.5. 1, SS. 67-88, 2014.
- Ali imran, 104.
- Arabacı, Caner, **Geçmişten Günümüze Konya Ticaret Odası**, Konya Ticaret Odası Kültür Ve Eğitim Yayınları, No:20, Konya 1999.
- Ay, Resul, “ XIII ve XIV Yüzyıl Anadolu’sunda Kentsel Yönetim ve Kent Toplumunda Otorite İlişkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 32, 23-46, 2002.
- Bakır, Abdülhalik, **Hız. Ali ve Dönemi**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2004.
- Baykara, Tuncer, “ Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 7. Yeni Türkiye Yayınları, 323-378, Ankara 2002.
- ,----- “Selçuklu Devrinde İşgüç ve Kurumu” , **Belleten**, LX, Sayı: 229, SS. 681-693, TTK Basımevi, Ankara 1996.
- ,-----, “Türkiye Selçuklularında İdari Birim Ve Bunun İle İlgili Meseleler”, **Vakıflar Dergisi**, XIX, 49-60, 1985.
- ,----- **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Kültür ve Turizm bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- Bayram, Mikâil, “ Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilâtı”, **Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları**, 5, 65-74, Mehmet Altay Köymen Armağanı, Konya 2011.

- Bedirhan, Yaşar, Atçeken, Zeki, **Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi**, Eğitim Kitapevi, Konya 2004.
- Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev: Erol Üyepazarı, İstanbul 2000.
- Çetin, Altan, “ Memluk Dönemi Doğu Akdeniz Müslüman Şehirlerinin Ekonomik Yüzü: Çarşılar”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, (Reşat GENÇ’e Armağan), Sayı:26, 369-384, 2008.
- Demir, Mustafa, **Türkiye Selçukluları Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, Sakarya Kitapevi, Sakarya 2005.
- E. V. , Zambaur, “Hisbe maddesi”, **MEB İA**, C. V/I, İstanbul, 1987.
- Eflaki, Ahmet, **Âriflerin Menkıbeleri**, Çev: Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.
- El- Kettani, **H. Peygamber’in Yönetimi (et-teratibu’l-idariyye)**, çev: Ahmet Özel, İz Yay. , İstanbul, 2012.
- Eminoğlu, Mehmet, **Konya Ticaret Teşkilatı Dünü ve Bugünü**, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Yayın no:16, Konya 1998.
- Erdem, İlhan, “Büyük Selçuklu Devletinden Anadolu Selçuklu Devletine(Büyük Selçuklularda Kent Reisliği)”, **Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 5**, Mehmet Altay Köymen Armağanı, 137-143, Konya 2011.
- ,”Büyük Selçuklularda Kent Reisliği”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Türkiyat Araştırmaları Enstitü Yayınları**, No.5, 140-146, Konya, 2010.
- Erkal, Mehmet, “Amil Maddesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, 58-60, İstanbul 1991,
- Eş-Şeyzeri, Abdurahman b. Nasr, **İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı (Nihayetü’r-Rütbe fi Talebi’l-hisbe)**, Haz: Abdullah Tunca, Marifet yay. İstanbul, 1993.
- Fayda, Mustafa, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.2, Çağ Yay. , İstanbul, 1992.
- Gazali, **İhya’i ulum’id-din**, Terc; Sıdkı Güllü, Huzur Yay. , C.2, İstanbul, 2008.
- , **Kimya-yı Saadet**, Ter: Ömer Dönmez, Hisar Yayınevi, İstanbul 1997.
- Genç, Reşat, **Karahanlı Devlet teşkilâtı**, TTK Basımevi, Ankara 2002.
- Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, Çev: Azer Yaran, Şabin Matbası, Ankara 1988.

- Gökhan, İlyas, “El-Eşref Barsbay Döneminde Memluk Devleti’nde Salgın Hastalıklar ve İktisadi Buhran(1422-1438)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXIII, Sayı:1, 91-136, 2008.
- Grigoreviç, Sergey , Agacanov, **Selçuklular**, Çev: Ejber N. Necef, Ahmet R. Annabediryev, Ötüken yayınları, İstanbul 2006.
- Hammad, Nezih, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, Çev. Recep Ulusoy, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Hizmetli, Mustafa, “Sabnun Abdusselam b. Said b. Habib et-Tenuhi’nin Kaza ve Hisbe Faaliyetleri” **AÜİFD**, XLV, Sayı: I,191-202, Ankara 2004.
- Hizmetli, Mustafa, **Endülüs’te Hisbe Teşkilatı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , Ankara, 2011.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, Haz. Süleyman Uludağ, C.1, Dergah Yay. , İstanbul, 1992.
- İbn Kesir, **El Bidaye ve’n-Nihaye**, Çev: Mehmet Keskin, C.11, Çağrı Yay, İstanbul, 1995.
- İbn Teymiyye, **Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe**, Çev: Vecdi Akyüz, İnsan Yay. İstanbul, 2001.
- İlgürel, Mücteba, “Subaşı Maddesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 37, 337-338, İstanbul 2009.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Harzemşah Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay. , Ankara, 1992.
- Kallek, Cengiz, “ Narh Maddesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 32, 387-389, İstanbul 2006.
- , “Hisbe maddesi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.18, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kara, Seyfullah, **Selçukluların Dini Serüveni Türkiye’nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı**, Şema Yayınları, İstanbul 2006.
- Karaman, Hayrettin, “İslam’da İçtimai Terbiye ve Kontrol (İhtisap Müessesesi)”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, C. I, Sayı. 5, 273-283, Ankara, 1972.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, **Hisbe Teşkilatı**, Beylan Matbaası, Ankara, 1975.
- Kayaoğlu, İsmet, **İslâm Kurumları Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı:168, Ankara 1985.

- Kazıcı, Ziya, **Osmanlı'da Yerel Yönetimler (İhtisap Müessesesi)**, Bilge Yay. İstanbul, 2006.
- Kılıç, Ünal, **Peygamber Ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi Ve Valilik**, Yediveren Yay. , Konya, 2004.
- Koca, Salim, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Berikan Yayın evi, Ankara 2011.
- Köprülü, Fuat, “Amil Maddesi”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 1, 401-404, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.
- Köymen, Mehmet Altay, “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II, Selçuklu Devri teşkilatına Dair Bir eser Münasebetiyle”, **TAD**, C.II, Sayı. 5, 303-381 Ankara,1964.
- , **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı**, C.III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Kurpalidis, G.M. , **Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Çev: İlyas Komalov, Ötüken Yay, İstanbul 2007.
- Kuşçu, Ayşe Dudu, **Eyyûbî Devlet Teşkilatı**, TTK, Ankara 2013,
- Küçükbaşçı, Mustafa S. , “ Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Unvanlarının Kullanımı”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, XXXIII, Muammer Kemal Özergin Hatırası I, 87-129, İstanbul 2009.
- Küçükdağ, Yusuf, Caner Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 1992.
- Kütükoğlu, Mübahat S. , “ Narh Maddesi (Osmanlılarda)”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 32, 390-391, İstanbul 2006.
- Levy, R, “Muhtesib maddesi” , **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.8, Eskişehir, 1997.
- Maide, 2-63, meali
- Merçil, Erdoğan, “Selçuklular 'da Emir-i Dâd Müessesesi”, **Belleten**, C. LIX, 327-340, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Merçil, Erdoğan, “Şahne Maddesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 38, 292-293, İstanbul 2010.
- , **Kirmân Selçukluları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 196-197.
- , **Türkiye Selçuklularında Meslekler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.

- Metin, Tülay, **Selçuklu El kitabı** “ Selçuklular Çağında Şehir Hayatı”, Grafik Yayınları, 509-542, Ankara 2012.
- Mevlana, **Mesnevi**, Çev: Abdullah Yıldırım, C. 2, Uğurtuna Yayınları, İstanbul 2014.
- Nizamülmülk, **Siyasetname**, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Öntuğ, M. Murat, “İhtisap Resmi”, **Ahilik Ansiklopedisi**, C.II, Ankara 2004.
- Özaydın, Abdulkerim, **Sultan Berkayaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498, 1092-1104)**, İstanbul Üni. Yay. , İstanbul 2001.
- Özcan, Abdülkadir, “ Asesbaşı Maddesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, 464, İstanbul 1991.
- Özcan, Tahsin, “Pazar Maddesi” ,**TDV İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul, 2007.
- Özgüdenli, Osman G. Uzunağaç, Ömer, “ Selçuklu Anadolu’sunda Ekmek, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 43-72, İstanbul 2014.
- Salih, Suphi, **İslam Kurumları**, Terc. İbrahim Sarmış, Fecr Yay. , Ankara, 1999.
- Sevim, Ali, Merçil, Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, Türk Tarih kurumu, Ankara, 2004.
- Sıbt İbnu’l-Cezvi, **Mir’âtü’z-zamân Fi Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular**, Çev: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- Sümer, Faruk, “İğdişlik maddesi” , **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.21, İstanbul, 2000.
- Turan, Osman, “ Şemseddin Altun-Aba, vakfiyesi ve Hayatı”, **Belleten**, Sayı:42, C. XI, 197-221, TTK Basımevi, Ankara 1947.
- , **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay. İstanbul, 2012.
- , **Türkiye Selçukluları Devrinde Resmi Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1988.
- Turan, Refik, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, 151-168, Ankara 2002.
- Uysal, Mehmet, “Tarihsel Süreçte geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekânsal Analiz”, **Milli Folklor**, Sayı:86, 149-162, Konya 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- V.V, Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz: Hakkı Dursun Yılmaz, Kervan Yay. İstanbul, 1981.

- Yılmaz, Metin, “ İslâm Tarihinin İlk Dört Asrında Kurumsal İş Birliğine Bir Örnek: Muhtesib- Polis Dayanışması”, **Marife Bilimsel Birikim Dergisi**, Sayı: 1, 49-63, Konya 2004.
- Yücel, Yaşar, **Türkiye Tarihi Fetretten Osmanlıya Kadar (1018-1030)**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Zeydan, Corci, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, C.1, İletişim Yay. ,İstanbul, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı : Uğur CANPOLAT

Öğrenci Numarası : 121211113

Doğum Tarihi : 10.06.1991

Doğum Yeri : KOVANCILAR

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Bilgileri;

İlköğretim : Kuşçu ilköğretim okulu

Ortaöğretim : Kovancılar Lisesi

Lisans : Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü

Adres Bilgileri;

Sürekli Adres : Çaybağı Kuşçu Köyü No:25

Telefon : 0538 690 4862

E-posta : can.polat__23@hotmail.com